

HOST

VOLKER
WEIDERMANN
OSTENDE
1936 — LÉTO
JEDNOHO
PŘÁTELSTVÍ

OSTENDE
1936 — LÉTO
JEDNOHO
PŘÁTELSTVÍ
VOLKER
WEIDERMANN

BRNO 2014

Ostende. 1936 — Sommer der Freundschaft
Volker Weidermann

Copyright © Verlag Kiepenheuer & Witsch GmbH & Co. KG,
Cologne / Germany, 2014

Originally published in the German language as
“*Ostende. 1936 — Sommer der Freundschaft*”
by Volker Wiedermann

Cover picture © plainpicture/donkeysoho
Photo page XXX © ISIFA / Gettyimages Editorial
Translation © Tomáš Dimter, 2014
Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2014

The translation of this work was supported by a grant
from the Goethe-Institut which is funded by
the German Ministry of Foreign Affairs.
Překlad knihy podpořil Goethe-Institut, který je financován
německým Ministerstvem zahraničních věcí.

ISBN 978-80-7491-245-0

TADY NAHOŘE U MOŘE JE LÉTO, NA SLUNCI ZÁŘÍ barevné plážové domky. Stefan Zweig sedí v lodžii ve třetím patře bílého domu na širokém bulváru v Ostende. Dívá se na moře. Vždycky o tom snil, o tom širokém pohledu do léta, do prázdna, kdy bude jen psát a pozorovat. O poschodí výš bydlí jeho sekretářka Lotte Altmannová, která je už dva roky také jeho milenkou, zanedlouho sejde dolů a přinese psací stroj, on jí bude diktovat svou legendu a přitom se stále vracet k místu, kde to pořád nějak drhne, a on nebude vědět, co s tím. Takhle je to už několik týdnů.

Možná by si věděl rady Joseph Roth. Starý přítel, kterého později potká v bistru jako každé odpoledne onoho léta. Nebo někdo jiný, někdo z posměváčků, cyniků, milovníků, sportovců, pijáků, řečníků, mlčících pozorovatelů. Někdo z těch, kteří vysedávají tam dole, na bulváru v Ostende, a čekají na to, až se budou moci vrátit

do vlasti. Kteří si den co den lámou hlavu otázkou, jak by mohli přispět k tomu, aby se svět brzy začal otáčet jiným směrem. Aby se mohli vrátit do země, ze které pocházejí, a pak si jednou mohli zajet právě sem. Na tuhle pláž. Jako hosté. Teď jsou to lidé na útěku do světa dovolených. Ten zdánlivě vždy veselý Hermann Kesten, kazatel Egon Erwin Kisch, medvěd Willi Münzenberg, šampaňská královna Irmgard Keunová, velký plavec Ernst Toller, stratég Arthur Koestler, přátelé, nepřátelé, vypravěči příběhů vržení sem, do tohoto července, vrtochem světové politiky. Vypravěči proti zániku.

Stefan Zweig v létě 1936. Velkými okny vyhlíží na moře a se směsicí dojetí, plachosti a radosti přemítá o společenství uprchlíků, k němuž se zanedlouho zase připojí. Až donedávna byl jeho život nepřetržitým, velmi obdivovaným, velmi záviděným vzestupem. Teď ho přepadl strach, má pocit, že je spoután stovkami závazků, stovkami neviditelných pout. Neexistuje žádné řešení, žádné spočinutí. Ale ještě je tu tohle léto, kdy se má všechno obrátit k lepšímu. Zde, na tomto přeširokém bulváru s nádhernými bílými domy, velkým kasinem, tímto fenomenálním palácem štěstí. Letní nálada, nenucenost, zmrzlina, slunečníky, malátnost, vítr a pestrobarevné plážové domky.

*

Už je to dávno, co byl na tomhle místě, kde začalo neštěstí roku 1914, poprvé; se zprávami, kolportéry na příbřežní promenádě, kteří každý den vzrušeně vyvolávali, stále vzrušeněji a radostněji, protože právě dělali svůj životní obchod.

Především němečtí hosté jim rvali noviny z rukou. Kluci vykřikovali titulky: „La Russie provoque l'Autriche“, „L'Allemagne prépare la mobilisation“. A taky Zweig — bledý, vkusně oblečený, v brýlích s tenkou obroučkou — za nimi kvůli tomu jezdil tramvají, aby byl zprávám blíž. Ty titulky ho elektrizovaly, cítil se příjemně napjatý a vzrušený. Pochopitelně mu bylo jasné, že celý ten rozruch zanedlouho opět pomine. Ale v této chvíli si ho chtěl užít. Možnost velké události. Možnost války. Možnost velkolepé budoucnosti, světa v pohybu. Jeho radost byla převeliká, když se díval do tváří svých belgických přátel. V posledních dnech byli celí sinalí. Nebyli připraveni účastnit se té hry. Vypadalo to, že to všechno berou nějak moc vážně. Stefan Zweig se smál. Smál se neduživým skupinkám belgických vojáků na promenádě. Smál se psíkovi, který za sebou táhl kulomet. Smál se celé té svaté vážnosti svých přátel.

Věděl, že se nemají čeho obávat. Věděl, že Belgie je neutrální země, že Německo a Rakousko by neutrální zemi nikdy nenapadly. „Můžete mě pověsit na tuhle pouliční lampu, jestli sem Němci napochodují,“ volal

na přátele. Ti zůstávali skeptičtí. A s každým dnem byl jejich výraz ponuřejší.

Kam najednou zmizela jeho Belgie? Země vitality, síly, energie a intenzivní, jiný život. Právě tohle na této zemi, na tomto moři tolik miloval. A to byl také důvod, proč tak uctíval největšího belgického básníka.

Émile Verhaeren byl Zweigovou první duchovní láskou v životě. V něm coby mladý muž poprvé našel předmět bezvýhradného obdivu. Verhaerenovy básně otřásl Stefanem Zweigem jako do té doby nic jiného. Na nich si tříbil svůj vlastní styl, nejprve je napodoboval, později některé přebásnil a nakonec báseň za básni převedl do němčiny. Byl to on, kdo Émila Verhaerena uvedl do Německa a Rakouska a roku 1913 o něm vydal v nakladatelství Insel Verlag obdivnou knihu. V ní napsal: „A proto dnes nastal čas hovořit o Émilu Verhaerenovi, velikánovi a možná jediném z moderních autorů, kteří básnicky zachytili vědomý pocit současnosti, básnicky jej zformovali, prvním spisovatelem, jenž s nesrovnatelným nadšením a uměním navždy zvětčil naši dobu v básních.“

I kvůli tomuto Verhaerenovu nadšení, této radosti ze života, jeho důvěře ve svět, vyrazil Stefan Zweig koncem června do Belgie, k moři. Aby posílil své vlastní nadšení z Verhaerenova nadšení. A aby spatřil toho, jenž zbásnil to, co Stefan Zweig převedl do němčiny. Jako například báseň *Nadšení*, která začíná takto:

*Když budeme si úctu stále projevovat,
z nejhlubší víry, z žáru srdcí, co ho jest,
budete muset, básníci a myslitelé,
pro novou dobu novou pravdu vynalézt.*

Jsou to hymny na život. Snové krajiny. S jasným pohledem tak dlouho pozorovat svět, dokud se sám od sebe neosvětlí a neodpovídá básni, která jej velebí. A takhle láska ke světu, toto nadšení, byly tvrdě vybojovány. S námahou vydobyty na temné skutečnosti.

*Miluji pohled svůj a nervy, mysl jasnou
a teplý šepot krve v srdci, celém těle,
miluji svět a člověka a chci teď cele
nad silou, kterou do vesmíru vrhám, žasnout.*

*Vždyť život značí: přijmout, promarnit pak zase
a jenom touhy chtiví nadchnuli mě k žití,
kdož stáli jak já žádostivi jeho síti
a moudrosti, jež rudým ohněm podobá se.*

Našli se dva divocí vášnivci. Émile Verhaeren a Stefan Zweig. Jak jen se mladý Rakušan těšil na rozhovory s vnímavým mistrem.

Atentát na rakouského následníka trůnu na Zweigových cestovních plánech nic nezměnil. Svět jistoty se zdál bezpečný na věky věků. Krizí už Stefan Zweig

prožil nemálo. Tahle byla stejná jako všechny ostatní. Přejde a nezbude po ní ani stopa. Jako v celém dosa-
vadním životě.

Setkání si domluvili na druhého srpna, jenže pak si nějak vběhli do cesty už dříve, náhodou, když Zweig se-
děl modelem malíři Constantu Montaldovi v jeho ate-
liéru v Bruselu a Verhaeren se tam zastavil. Vousatému
Belgičanovi připadal Zweigův překypující entuziasmus
poněkud nepříjemný. Ale nechal si to líbit. Brzy se chtě-
li zase setkat a intenzivně o všem hovořit — o nových
básních, nových dramatech a taky o lásce, o nových dá-
mách. Zweigovo téma.

Předtím však, jak Verhaeren vzhledem k nadšení
mladého Rakušana navrhl, by se Zweig mohl setkat
s jedním z jeho přátel nahoře v Ostende. S poněkud
zvláštním přítelem, připustil. Rád se nechává fotografo-
vat na střechách svého města, jak hraje na flétnu, a taky
je to malíř, kromě toho i tvůrce masek a karikaturista,
dosud nepříliš úspěšný, lépe řečeno neúspěšný. První
výstavu měl v obchodě s koberci, který patří jednomu
jeho příteli. Jednou ročně pořádá maškarní ples, kdy
se svými kamarády v kostýmech táhnou městem. Říká
tomu „ples mrtvých krys“. Každý rok se ho účastní víc
a víc lidí. Ten muž se jmenuje James Ensor. Verhaeren
dal Zweigovi jeho adresu a doporučující dopis.

A Zweig tam vyrazil. Do obchodu Ensorovy matky,
hned za pobřežní promenádou. Prodávala karnevalové

masky a mušle a obrazy námořníků a vysušené mořské hvězdice. Úzký dům s velkými výlohami dole, ve kterých bylo tohle roztodivné zboží rozvěšené na vlascích. Zweig vstoupil. Ano, její syn je tam nahoře, prý jen ať jde klidně dál. Tmavá, úzká chodba s červenými běhouny, škodolibě se šklebící masky na zdech schodiště. Prošel kolem malé kuchyňky, červené emailové hrnce na sporáku, kapající kohoutek. Ve druhém patře seděl muž v bekovce u klavíru, tiše si pro sebe něco přehrával, zdálo se, jako by si ničeho nevšímal. Nad klavírem visel na stěně rozměrný obraz, mačkaly se na něm stovky lidí v šílených maskách, prahnoucí po neznámém cíli. Nepřirozené obličejy byly křiklavě barevné, s dlouhými nosy a prázdným pohledem. Ples mrtvých, lidová oslava smrti, všeobecná zběsilost. Zweig na ten obraz zíral jako uhranutý. Tohle nebyla jeho Belgie. Tady dlela smrt, tady byla smrt oslavována. Na kulatém stolku stála ve váze velká kytice zaprášených travin. Vpravo na krbové římsě další váza s čínským dekorem, na ní šklebící se bezzubá lebka v dámském klobouku s uschlými květinami.

Muž za klavírem nepřestával hrát a tiše si pro sebe cosi mumlal. Stefan Zweig stál chvíli jako přikovaný, potom se otočil a po úzkých rudých schodech seběhl dolů, proběhl obchodem s mušlemi, ven na ulici, na slunce, zpátky na světlo. Chtěl odsud pryč, být zase bezstarostný, něco pojist, znovu nalézt ztracenou rovnováhu.

Chvátal ke své průvodkyni. Jmenovala se Marcelle a přijeli sem společně. Fantastická žena. Nic k ženění, proboha, jen to ne, byla to spíš taková novelistická záležitost. Historka, o níž bude možné později psát. Náhlá, nečekaná intenzita života, které propadl, která jej strhla. Zběsilá, uchvacující vášeň. Takový příběh à la Stefan Zweig. Prožitá, aby se dala popsat.

Jeho opravdová láska, Friderike von Winternitz, zůstala doma v Rakousku. Nevznášela na něho žádné nároky, ani je vznášet nemohla, jelikož byla provdaná za jiného muže. A tak psala Zweigovi do Ostende, aby se s tou malou přítelkyní pěkně poměl. A užil si léto. Nádherné léto roku 1914, na něž bude Stefan Zweig vzpomínat i v pozdějších letech, kdykoli vyřkne slovo „léto“. Dvě ženy, slunce, moře, draci ve vzduchu, lázeňští hosté z celého světa, uctíváný básník, pomalu se vylidňující pláž.

Němečtí hosté opustili zemi jako první, potom Angličané. Zweig zůstal. Jeho vzrušení narůstalo. Dne 28. července vyhlásilo Rakousko válku Srbsku, k ruským hranicím nepochodovaly vojenské oddíly. Teď začalo pomalu docházet i Stefanu Zweigovi, že by to mohlo být vážné. Koupil si jízdenku do rychlíku z Ostende na 30. července. Byl to poslední vlak, který onoho léta opustil Belgii směrem Německo.

Vagony byly přeplněné, lidé postávali na chodbičkách. Každý zaslechl nějakou jinou zvěst. Každé se

věřilo, a když se vlak blížil k německým hranicím a na jednu zůstal stát mezi stanicemi a Stefan Zweig zahlédl nákladní vlaky jedoucí v opačném směru, všechny zahalené plachtami, pod kterými bylo možné tušit obrysy děl, začal pomalu chápat, kam tento vlak jede. Míří do války, která se teď už nedá zastavit.

*

Stefan Zweig vjel přímo do víru událostí. Zapisoval si všechno, okamžitě, přesně a zuřivě do deníku, který si znovu začal vést. Nemohl spát, chvěl se, psal: „Jsem úplně zlomen, nemohu jíst, nervy jsou napjaté k prasknutí.“ Styděl se před přáteli, když ještě třetího srpna nebyl odveden. Dokonce i Hofmannsthal už narukoval. Především se ale styděl před ženami. Cítil jejich pohledy. Jako by se ho ptaly: Co tady ještě děláš, mladý muži? Sám netušil.

Vojenskou službu si kroutil doma u psacího stolu, pro noviny popsal svou cestu vlakem do války a sám před sebou se ospravedlňoval v deníku, že prý jen úplně poslední řádky jeho článku byly tak trochu lež. „Vídeň mi nikdy nepřipadala příjemnější,“ psal pro noviny, „a mám radost, že jsem do ní právě v tuto hodinu našel cestu.“ Do deníku si naproti tomu poznamenává: „Vídeň byla vzhůru nohama, když jsem tam 31. července dorazil. Lidé dlouhé hodiny obléhali mobilizační

pokyny, které byly sepsány žalostnou němčinou, byly naprosto nesrozumitelné. Večer se někteří nutili do nadšení, válečné spolky, jenže to bylo teprve mdlé.“

Drobné lži. Byla válka. Pravda byla mrtvá.

Přesto Zweig uvěřil každému slovu, které četl v německých a rakouských novinách: otrávené studny v Německu, neozbrojení Němci jsou stavěni ke zdi a zastřeleni. A pak, čtvrtého srpna, zpráva, jež jej zasáhla jako blesk. Německo vpadlo do Belgie! Je to šílené, nebo geniální? Nemohl uvěřit, že by to mohlo dopadnout dobře. Německo a Rakousko bojovaly proti celému světu. Stefan Zweig by nejradši usnul, na celý půlrok, aby nemusel být svědkem tohoto zániku. Chvěl se po celém těle. Nikoli kvůli přátelům v Belgii, nikoli kvůli malé, neutrální zemi, do které vtrhly německé oddíly, aby se tak rychleji dostaly do Paříže. Nikoli kvůli jeho Belgii, oné nádherné zemi plné vitality, národnostního míšení, radosti ze života, smyslového potěšení, které ve své knize o Verhaerenovi pouhý rok předtím oslavoval coby ztělesnění pravé Evropy, jež hrdinně vzdoruje všem útočníkům. „Tehdy si nechtěli udržet nic než svůj jasný, bujarý život, svobodný, dionýský požitek, impérium žádostivých smyslů, chtěli si udržet svou přemíru jakožto měřítko. A s nimi zvítězil život.“ Jeho Belgie. Už dávno mu byla lhostejná. Zweig se teď chvěl jen a pouze kvůli Německu. A Rakousku.

Hnal se ulicemi Vídně a pátral po nových zprávách, nových zvěstech, nových hlášení o vítězstvích německé

armády. Když se proslýchlo, že za pár minut bude na ministerstvu války oznámeno velké vítězství, pádil tam spolu s tisícovkou Vídeňanů. Rojili se kolem osvětlených oken jako hmyz v noci. A zase žádné vítězství. Znovu probdělá noc.

Stefan Zweig chtěl pryč, do válečného pole. Nechal si narůst vousy, aby působil odhodlaně, divoce a připraven k boji. V den německého vpádu do Belgie sepsal závěť. Z trezoru v bance si vyzvedl značný finanční obnos. Do deníku si zapsal: „Německá vítězství jsou báječná!“ Plál. Slavil. Psal: „Konečně čerstvý vzduch!“ A tolik záviděl Berlínu jeho jásoť.

Ještě o mnoho let později, už jako dávno světoznámý pacifista, jako světoznámý spisovatel, který prožil další zániky světa, napíše do svého vzpomínkového deníku *Svět včerejška*, že i přes veškerý odpor, přes veškerou nenávist vůči válce by nikdy nechtěl o tyto srpnové dny přijít. V těchto dnech se všechno zhroutilo. Navždy a nenávratně zhroutilo. Přesto to byl velký okamžik. „Tisíce a statisíce lidí cítily jako nikdy předtím to, co raději měly pociťovat v míru: že totiž patří k sobě.“

Zweig psal uctivé dopisy Idě Dehmelové, choti Richarda Dehmela, nejhorlivějšího válečného dobrovolníka mezi německými spisovateli, který se už od prvních dnů války nečinil pouze na válečném poli, nýbrž také

za psacím stolem a psal mimořádně zanícené, nacionalistické válečné básně. „I kdyby zničení státu znamenalo také konec tohoto věčného nádherného vypětí našeho lidu,“ psal Zweig paní Dehmelové, „tak tyto básně by nám stále připomínaly nebezpečí a celou vnitřní bídu.“

Naneštěstí i druhá strana psala básně. Bylo to devátého listopadu, kdy si Zweig do deníku poznamenal „malou katastrofu svého života“. Neboť jeho učitel, otec, předobraz, jeho velký belgický přítel Verheeren také básnil. Německé a rakouské noviny otiskly jeho verše jako odstrašující příklad. Byly to první Belgičanky básně, které do němčiny nepřeložil Stefan Zweig. Ten se již dříve dozvěděl o Verhaerenových plánech psát o válce. A prostřednictvím jejich společného přítele Romaina Rollanda jej zapřísahal, aby „verši svěřil jen fakta a tím mu propůjčil i trvání, o jejichž jistotě je přesvědčen“. Jenže Verhaeren učinil z každé zvěsti o germánských krutostech lyrickou pravdu. Znásilněné dívky, odřezaná ňadra, utáté nožičky dětí v kapsách německých vojáků. Vše v poetickém tónu obrazy zpitého básníka života, kterého Zweig tak uctíval.

*Čeho byl ve Flandrách svědkem, ó jak truchlivé slunce,
v plamenech žen a v popelu měst,
dlouhého zděšení, zločinů náhlých,
po nichž germánský sadismus žíznil a prahnul.*

Stefan Zweig nemohl pochopit, komu to věnoval svou veškerou lásku, svůj veškerý obdiv. Tyto řádky pocházejí od stejného muže, jenž pro něho ztělesňoval to nejlepší z Evropy, který jej naučil, „že pouze dokonalý člověk může být dobrým básníkem“. A Zweig se zoufale táže, zda to všechno nakonec nebyla jen lež — základ jeho života, překládání i básnění.

Nejhorší na této belgické básni byla výtka barbarství. Tvrzení, že v této německé válce všechno neprobíhá čestnými, civilizovanými prostředky. Válka, jak si ji představoval Stefan Zweig, znamenala hrdinství a odvahu obětovat se pro dobrou, nutnou věc. A také nepřátelé měli projevit dobré chování. „A tak by bylo mým největším štěstím, kdybych mohl jako důstojník vyrazit na koni proti civilizovanému nepříteli,“ napsal on, syn majitele textilky z Vídně, svému nakladateli Kippenbergovi do Německa. Zweig měl o válce značně romantické představy. Srdnatý jezdec s vybraným chováním a šavlí vyráží v sedle proti civilizovanému nepříteli, například proti Francouzům.

V těchto měsících nezáviděl Němcům jenom jejich vítězství, záviděl jim především jejich nepřátele. Zweig nechtěl bojovat proti Rusku, nechtěl bojovat proti barbarům, Slovanům, nepřátelům civilizace. V dopise svému německému nakladateli dal kromě toho jasně na srozuměnou, za koho by nutně bojovat nechtěl: za ony výspy dunajské monarchie, které byly v prvních

měsících války ohroženy nejvíce. Oblasti poblíž ruské hranice, kde lidé mluvili polsky, rusky nebo jidiš. Neznámá, vzdálená, poněkud podivná východní území. Zweig psal Kippenbergovi: „To vysvětluje, proč se z rakouských intelektuálů ani jeden jediný dobrovolně nepřihlásil na frontu a proč ti, kteří tam byli umístěni, se dokonce nechali převelet — také nám schází ona souvislost, které jistě rozumíte. Brody jsou pro mě totéž co Insterburg, tady jsem zůstal chladný, tam bych se zničenečně chvěl! Existuje toliko jediná spojitost, pouze jazyk je vlast v nejvyšším smyslu!“

ANO, BRODY BYLY STEFANU ZWEIGOVĚ LHOŠTEJNĚ. Tohle místo ani neznal. Ve Vídni oněch let sotvakdo tušil, kde leží Brody, to malé město v Haliči na okraji monarchie. Pokud je někdo znal, pak jako synonymum bídy, jako domov ortodoxních východních Židů, trapného příbuzenstva asimilovaných západních Židů ve Vídni. Brody byly daleko. Za Brody nechtěl bojovat žádný Vídeňan, a už vůbec ne žádný vídeňský intelektuál, natož pak Stefan Zweig.

V malém pohraničním městě, které se na začátku války ocitlo v centru prvních bitev, nežilo ani dvacet tisíc lidí. Tři čtvrtiny obyvatelstva byli Židé. Brody bývaly mnoho let honosným obchodním městem, středobodem obchodníků z celého Ruska, Polska, Rakouska, jenže od zahájení železničního provozu na trase mezi Oděsou a Lvovem v roce 1879 se z města, kde vlak nikdy nezastavoval, stalo zapomenuté, od světa odříznuté místo.

Jeden mladý básník bude později na toto město vzpomínat následovně: „U nás doma panoval mír. Jen nejbližší sousedé byli nepřátelští. Opilci se zase usmířovali. Konkurenti si netropili žádné naschvály. Mstili se raději na zákaznících a nakupujících. Každý půjčoval peníze každému. Všichni si navzájem dlužili peníze. Jeden neměl důvod druhému cokoli vyčítat.

Politické strany se netrpěly. Nerozlišovalo se mezi lidmi různých národností, protože všichni mluvili všemi jazyky. Židy bylo možné poznat jen podle jejich tradičních šatů a nadřazenosti. Občas došlo k malým pogromům. Ve víru událostí se na ně zase brzy zapomnělo. Mrtví Židé byli pohřbeni, okradení popírali, že by utrpěli nějaké škody.“

Tento spisovatel byl ctižádostivý, talentovaný Žid s krátkými, tmavými vlasy, mírně odstávajícíma ušima, výrazně modrýma očima a skeptickým pohledem. A dělal všechno pro to, aby mohl Brody opustit co nejdřív.

Byl to velmi dobrý student, své výpovědi rád stvrdzoval rozhodným „to je fakt“, což tomuto muži, jenž si říkal Muniu, vyneslo přátelskou přezdívku Muniu Fakt. Vyrůstal s matkou Marií v domácnosti u dědečka Jechiela Grübela v domě bohatého krejčího uniform Kalmana Ballona v Goldgasse. Otce nikdy nepoznal. Říkalo se, že prý odešel na obchodní cestu ještě před synovým narozením a nikdy se nevrátil. Říkalo se, že se zbláznil. Nebo že ho pomátl a zabil alkohol.

Skutečné Muniovo jméno bylo Joseph Roth. V roce 1913 se dostal na univerzitu v hlavním městě Haliče Lvově a už o půl roku později ve Vídni. Velikostí a leskem rakouského hlavního města byl okouzlen i vyděšen. Jedna z jeho prvních cest vedla k bytu obdivovaného básníka, aby mu poděkoval za jeho knihy, aby mu vyjádřil své uznání, aby ho mohl jen na chvíli spatřit nebo se aspoň podívat, kde bydlí. Tak se roku 1913 Joseph Roth ocitl před bytem Stefana Zweiga. A neměl odvahu zazvonit. Chvíli čekal před zavřenými dveřmi a pak, aniž ctěného muže byt jen zahlédl, odešel domů.

*

V létě roku 1914 byl Joseph Roth na dovolené doma v Haliči, v Brodech a ve Lvově. Zpráva o atentátu na rakouského následníka trůnu ho zastihla, právě když seděl se svým kamarádem Somou Morgensternem. Povídali si o studiu, mluvili o Vídni. Tušili, že přijde válka, a válka, to pro ně znamenalo: válka proti Rusku. Velice přáli Rusku porážku. Když roku 1905 Rusko prohrálo válku s Japonskem, byli ještě dětmi. Už tehdy pociťovali velkou radost. Tentokrát si byli jisti, že to bude stejné jako tehdy. S nimi osobně to všechno ale mělo pramálo společného.

Vtipkovali o hrozící válce, vyrazili do jednoho židovského hostince, nejlepšího ve Lvově, jak tvrdil Joseph

Roth, jmenoval se *Zehngut*. Roth, bez otce, chtěl vědět všechno o otci Somy Morgensterna. Jak moc ho miloval, jak si přál, aby syn studoval práva, a tak dále. Vtom do lokálu vstoupil velmi starý muž, štamgast s bradkou do špičky. Roth ho fascinovaně pozoroval. Vyptával se Morgensterna, jak se vidí coby stařec. Prý o tom ještě nepřemýšlel. Roth podle svých slov dosáhne mimořádného věku, tím si byl jist. Udivenému příteli vysvětlil: „Pokaždé se vidím stejně — starý, vyhublý kmet. Mám dlouhý černý šat s dlouhými rukávy, jež mi téměř zakrývají ruce. Je podzim a já jdu na procházku do zahrady a vymýšlím lstivé intriky proti svým nepřátelům. Proti nepřátelům a také proti svým přátelům.“ To bylo poprvé, co o tom Somovi vyprávěl. Tento příběh bude v životě líčit ještě několikrát. On coby intrikující stařec, s dlouhými rukávy.

Když vypukla válka, setkali se Morgenstern a Roth znovu, tentokrát ve Vídni. V deníku *Neue Freie Presse* se objevil titulek „Lvov stále v našem držení!“. To zůstane v následujících letech jejich pozdravem, i když už Rakousko bude dávno ztracené. Stejně jako Brody. Stejně jako celé císařství. Svět včerejška.

Ve stejné době seděl Stefan Zweig v kruhu přátel u moře a tak dlouho se smál světu, až najednou stál na okraji propasti a v krajní nouzi nasedl do posledního vlaku do vlasti. Kvapný odjezd, zpět do nížiny, velmi náhlý

a nečekaný pro někoho, kdo si podobně jako Hans Castorp nestihl přečíst noviny, nebo když si je konečně přečetl, tak je nebral vážně.

Ještě o mnoho let později Zweig touží, aby se vrátilo zpět to léto jeho života. „Každý je povolán vrhnout své nepatrné Já do této žhnoucí masy, aby se tam oproti od veškerého sobectví. Všechny rozdíly stavů, jazyků, tříd, náboženství byly na tento okamžik zaplaveny prudkým citem bratrství. Cizí lidé se oslovovali na ulicích, lidé, kteří se léta jeden druhému vyhýbali, si potřásali rukou, všude bylo vidět oživené tváře. Každý jednotlivec prožíval vzestup svého Já, už to nebyl ten dřívější izolovaný člověk, byl včleněn do davu, byl národem a jeho jinak bezvýznamná osoba dostala smysl.“

UŽ JE ZASE ČERVENEC. NOVÉ LÉTO V OSTENDE.

Pouliční lampy, na kterých se chtěl Stefan Zweig oběsit, stále stojí. A taky moře je stejné, ta dlouhá, rozlehlá pláž, velká, poněkud široká promenáda, velkolepé kasino s prostornou terasou, bistra, mramorové stoly před nimi, dřevěné plážové domky v písku. Na stolicích leží noviny, ale žádný mladý kolportér nevykřikuje ohrožující zprávy, ze kterých by si rakouští turisté mohli tropit legraci. Nálada na pláži je uvolněná, sezona právě začala, je horko, zdá se, jako by se toto léto na „královně plážových koupališt“, jak místo velebí reklamní letáky, shromáždila veškerá belgická mládež. Tady na bílé promenádě u Severního moře s domy vyzdobenými jako cukrářské pusinky, v červenci 1936 v Ostende.

Stefan Zweig vzpomíná — na poslední bezstarostnost, na svět, o němž se domníval, že bude existovat napořád,

na svět stability, věčnosti. A na muže s bekovkou v říši mrtvých, přibližujících se mas, na říši mrtvých masek.

Ale Ostende je také vzpomínka na náhlou energii a intenzitu a sílu, na katapultující nový počátek, vytržení z malátné blaženosti, na zcela nečekanou možnost nového světa, možnost nečekaného pocitu sounáležitosti. I když tehdy začalo to velké ničení, které zaznívá až do tohoto léta, takže s tímto místem je navždy spojena naděje na nečekaný obrat světaběhu. Jak oduševnělý, mladý a vášnivý člověk byl tehdy, v roce 1914, Stefan Zweig!

Od onoho léta uběhlo dvaadvacet let. Mezitím se stal světovou literární hvězdou. Jeho jméno je v zahraničí tak známé jako jméno Thomase Manna, málokterý německojazyčný spisovatel prodává ve světě víc knih než on. Jeho novely, jeho historické biografie a *Hvězdné hodiny lidstva* jsou světové bestsellery. Stefan Zweig je miláček Štěstěny, patří mu žlutý zámeček v Salcburku na Kapucínském vrchu v lese nad městem, dopisuje si s duchovními velikány kontinentu, už dávno se oženil se svou tehdejší milenkou Friderike von Winternitz. A nyní, v tomto novém létě, je mužem svádějícím boj o duševní rovnováhu.

Zweig se o politiku staral pramálo, stejně tak o náboženství, tedy nikoli v současnosti, nikoli ve světě, ve kterém sám žil. V minulosti — to ano! U Marie Stuartovy, Marie Antoinetty, Josepha Fouchého, to znal

každý historický, každý politický detail. Znal mechanismy moci a světových dějin, které ve svých knihách pokaždé vyprávěl jako příběhy lidí, jako příběhy několika mocných lidí. Nebo, občas, jako příběhy bezmocných lidí, kteří byli v této oslňující vteřině světa vyvoleni k tomu, aby změnili chod dějin. S ním a s jeho světem to nemělo nic společného.

Až v posledních letech začal v historických postavách črtat také sám sebe, v historických událostech zachycovat také přítomnost.

Před dvěma lety mu vyšla kniha o humanistovi Erasmusu Rotterdamském a před nedávnem monografie *Castelliův zápas s Kalvínem* s podtitulem „Svědění proti násilí“. Erasmus a Castellio, to jsou hrdinové, v nichž Zweig popisuje také sám sebe, ideály, o něž usiluje: svědění proti násilí. Humanismus, internacionalita, tolerance a rozum. V životě a učení Erasma Rotterdamského spatřuje umění mírnit konflikty „dobrosrdečným chápáním“ a „přímo vůlí k porozumění“. V Kalvínově protihráči Castelliovi vidí velkého antiideologa, který pohrdá terorem a netolerancí a slovy bojuje tak dlouho, než — vyčerpán dlouhým bojem — umře bez vítězství. To, že se svou obhajobou tolerance a porozumění sklízí v poslední době především v emigrantských kruzích intoleranci a nepochopení, nejde Zweigovi do hlavy.

Ale jsou to roky rozhodnutí a rozhodnosti. Stefan Zweig píše ještě ze světa a o světě, který už neexistuje.

Jeho ideál je zbytečný, nerealistický, směšný a nebezpečný. Jeho analogie se už na současnost, v níž má protivník ohromnou převahu, vůbec nehodí. K čemu je tolerance ve světě, kde hrozí, že člověk sám a všechno to, pro co žije a píše, bude zničeno?

„Bojujte, nebo mlčte,“ napsal mu Joseph Roth. Zweig nechce bojovat. Chce se v prvních letech po převzetí moci národními socialisty v Německu chovat tiše. I poté, co jsou jeho knihy páleny na Operním náměstí v Berlíně. Tiše — aby mohl dál v klidu pracovat, v klidu žít. A aby se přece jen podařilo, že se jeho knihy budou moci v Německu nadále prodávat, a on tak bude moci působit na tamní obyvatele, své čtenáře. Nějakou dobu to dokonce jistý účinek mělo. V prvních letech národněsocialistické vlády byly Zweigovy knihy v Německu ještě k dostání.

V létě 1936 je s tím definitivně konec. Jeho německý nakladatel Anton Kippenberg už nesmí jeho knihy vydávat, jenže Zweig zatím ještě nepřejde k některému z německojazyčných exilových nakladatelství jako Querido nebo Allert de Lange, jež sídlí v Amsterdamu. Přejde k malému rakouskému nakladatelství Herberta Reichnera, který, přestože je Žid, může své knihy v Německu ještě distribuovat, a proto mu řada emigrantů, mezi nimi i Roth, nadává do „Hitlerova židovského chráněnce“, ochotného přistoupit na jakýkoli

kompromis, jen aby mohl s Německem dál kšeftovat. Pro Zweiga je Reichner kusem Rakouska, spojnicí se starou vlastí. On sám už tam téměř nejezdí. Od té doby, co v únoru 1934 prohledali jeho vilu na Kapucínském vrchu policisté s odůvodněním, že pátrají po zbraních Republikánského obranného svazu, je pro něho jeho vlastní dům ztracený. Tenhle zážitek pro něj nepředstavoval pouze urážku jeho díla, jeho působení, které bylo už drahně let ve znamení nenásilí, tohle byl také průnik státu do jeho světa, do chráněného prostoru jeho tvorby.

Teď je pro něho onen dům jen přítěží, vzpomínkou, muzeem jeho někdejšího života. Ještě když tam žil, připadal si v něm trochu jako v muzeu. Zweig byl sběratelem starožitností, zejména spisů, rukopisů, notových záznamů. Měl rukopisy Balzaka a Maupassanta, Nietzscheho, Tolstého, Dostojevského, Goetha, Gustava Mahlera, Mozarta a téměř všech významných současných spisovatelů. Ty všechny požádal o list papíru, příběh psaný vlastní rukou, takže vlastnil rukopis povídky Heinricha Manna *Cesta k Hádu*, novely Hermanna Hesseho *Heumond*, *Volání života* Arthura Schnitzlera, básně Oscara Wilda a Walta Whitmana, Richarda Dehmela, Paula Claudela a Huga von Hofmannsthala, dramata od Wedekinda a Hauptmanna, *Píseň o lásce a smrti korneta Kryštofa Rilka* od Rainera Marii Rilka, která začíná slovy:

*Klusem, klusem, klusem, celý den, celou noc, celý den.
Klusem, klusem, klusem.*

A zmužilost už je tak znavená a touha tak velká. Nikde hora na obzoru, sotva strom. Ničemu se tu nechce zvednout. Cizí chalupy žíznivě dřepí při zbahnělých studních. Nikde věž. A pohled pořád jeden a týž. Mít dvě oči je zbytečně moc.

Co je pro Stefana Zweiga důležité, nachází se ve světě ducha, ve světě literatury a hudby, a právě to měl uloženo v rukopisech osobností, které tento svět utvářely. Jsou to pozůstatky světa, jehož se cítil být součástí, v němž žije, který svým psaním dál udržuje. Zweig je velkým obdivovatelem, nezištným uctívačem umění jiných. Umění, evropská kultura je mu náboženstvím.

Jeho oltářem je psací stůl Ludwiga van Beethovena, za kterým rád sedává a který si s sebou nechal přivést do Londýna, kde mu Friderike na začátku roku zařídila nový byt. Ano, psací stůl si ponechal, jeden list z Goethova *Fausta* a jeho báseň o fialce jako píseň s notami psanými Mozartovou rukou. Je to strašlivý, útrpný lyrický pendant k romantické plané růžičce a končí následujícími verši:

*Ach, a ta kráska šla a šla
a nevšímavě zašlápla
ubohou fialinku.*

*„A necht' i umru, nakonec,
dí květinka, „já hynu přec
jen jí, jen jí,
u jejích nohou přec.“*

Zbytku sbírky se zbavil, prodal ji obchodníkovi s autogramy Martinu Bodmerovi v Curychu.

Roku 1925 napsal Stefan Zweig novelu o slepém starci, který kdysi míval jednu z nejpozoruhodnějších sbírek mědirytin a grafik z celého světa a který nyní, slepý a zchudlý, v kruhu své rodiny v Německu v době inflace pyšně sedí nad svou sbírkou, celým svým majetkem, a každý den si dává překládat list po listu. Jenže jeho nešťastná rodina už sbírku dávno rozprodala, z čiré nouze. Starý muž to ale netuší. Když ho navštíví obchodník s uměním z Berlína, rodina ho zapřísahá, aby je neprozradil. A tak nevidomý muž ukazuje neznámému celou svou pýchu. Listy papíru jsou však prázdné, rodina za každý prodaný kus vložila do sbírky náhradní list. Slepec o tom nic neví, jeho pýcha, jeho jistota, že tohle všechno mu patří, zůstala netknutá, po všechny ty roky. „A tak tento opojný, záchranný triumf trval dál, celé dvě hodiny. Ne, nemohu vám vylíčit, jak bylo přízračné prohlížet si těch sto nebo dvě stě prázdných listů papíru, které však ve vzpomínce tragicky netušícího muže působily tak neskutečně skutečně, že bez zaváhání a v bezchybném sledu chválil a popisoval každý jednotlivý list

do nejposlednějšího detailu: neviditelná sbírka, která už byla nepochybně rozeseta po celém světě, byla pro tohoto slepce, pro tohoto dojemně obelhaného člověka, stále zde a vašeň jeho vize tak uchvacující, že jsem málem i já začal na tu sbírku věřit.“

Nyní je to Zweigova sbírka, která je rozeseta po celém světě. Ví, že nastávají léta putování, že ani nový byt v Londýně se nestane jeho novým domovem. Chce být svobodný, aspoň trochu, v tomto spoutaném světě.

*

Rok 1936 je pro Stefana Zweiga rokem loučení, rokem rozhodnutí. Německé nakladatelství jej už nevydává, německý trh je ztracen, také Rakousko, jeho sbírka, jeho nádherný dům — to všechno se pro něho stalo jen přítěží. Není snadné vzdát se všeho, co člověk v předchozích letech vybudoval. Celý život. Začne ještě někdy nějaký nový? Všechno staré jej spoutává. Především však: jeho žena Friderike, která mu tehdy, v roce 1914, když ještě vězela v prvním manželství, do Ostende přála „mnoho zábavy s Marcelle“ a kterou si vzal v roce 1920.

Stefan Zweig už o toto manželství nestojí. Láska je pryč.

Jsou tomu již dva roky, co ho Friderike přistihla s jeho sekretářkou Lotte Altmannovou v Nice. Trapná

situace pro všechny zúčastněné, ale Friderike byla připravena rozprostřít nad touto scénou závoj mlčení. Zнала svého muže, znala jeho knihy, jeho novely o vášni. Věděla, s čím musí počítat, to patřilo k jeho životu. A teď ho při tom poprvé nachytala. Friderike Zweigová nadto nepovažuje Lotte Altmannovou za skutečnou soupeřku.

Později Friderike všem, kteří to chtěli vědět, ale i ostatním, ráda vypráví, že to byla ona, kdo manželovi vybral jako sekretářku právě Lotte Altmannovou. Pilná, tichá, bledá, churavá, nenápadná, jazykově nadaná. To byly vlastnosti, kterých si všimla a které z Lotte Altmannové dělaly ve Frideričiných očích ideální písarčku, na dobu, kterou Stefan Zweig trávil v Anglii.

Lotte Altmannová, jež se narodila roku 1908 v Katovicích v Horním Slezsku, studovala na univerzitě ve Frankfurtu francouzštinu, angličtinu a národohospodářství. Jako Židovka byla už v roce 1933 vyloučena ze studií. Její bratr byl lékař a už od května 1933 nesměl vykonávat svou profesi. On a celá rodina se nedlouho poté rozhodli pohlížet na to jako na svého druhu štěstí. Takhle byli totiž donuceni opustit Německo ještě dříve, než se dal do pohybu velký zástup uprchlíků. Bratr si otevřel praxi v Londýně, nikoli s malým úspěchem, časem k němu do ordinace přicházelo stále více německých emigrantů. Lotte Altmannová navštěvovala

jazykové kurzy s přáním pracovat jednoho dne jako knihovnice a do toho dostala na jaře roku 1934 nabídku práce u Stefana Zweiga. Bylo to pro ni jako sen, nikdy by si nepomyslela, že bude moci spolupracovat s tímto světoznámým mužem, a dokonce mu v mnoha situacích může být nápomocná. Když se s ním seznámila, bylo jí šestadvacet, byla nejistá, bez zaměstnání, bez muže, bez vlasti. Byl to sen i pro něho, jenž — v cizím městě a v anglickém jazyce ještě velmi nejistý — byl více než kdy jindy odkázán na nějakou podporu. Bylo mu třiapadesát let a znal ho celý svět. Ano, byl světoznámý, ale také plachý a v nových životních situacích a mezi mnoha lidmi zvláště nešikovný, nikdy se necítil skutečně sebejistě. Stefan Zweig byl hledající člověk, ustavičně pátrající po tišině v sobě samém, po sebejistotě. Člověk, který vždycky obdivoval druhé pro jejich pevné místo ve světě. On naproti tomu musel stále znovu sbírat síly, aby stál pevně a jistě na zemi a nemusel se neustále pozorovat, zda tam, kde se právě nachází, také stojí dobře a rovně a respektovaně a správně a stabilně. Jak fatální byla pro takového člověka hrozba exilu. Nepomohlo mu bohatství ani sláva. Byl natolik odkázán na svou vlast, na jistotu, kterou mu skýtala, a na své přátele. Kromě toho na něj doléhal věk. Jeden z jeho nejtemnějších životních okamžiků byl den jeho padesátých narozenin. Stárnutí nesnášel. A pak do jeho života vstoupila tahle pobledlá, hezká, mladá, zdrženlivá,

inteligentní žena, která jej tiše uctívala, obdivovala jeho psaní a milovala jeho plachost. Právě onu plachost, kterou Friderike přinejlepším snášela, zároveň ji však i po tolika letech manželství pokládala za směšnou, poněkud trapnou uměleckou pózu. Zřejmě si myslela, že se to časem poddá, časem to z něj sláva a zběhlost ve společenských záležitostech vyženou. Jenže se to nelepšilo, naopak, čím byl starší, tím byla jeho nejistota větší, tím bylo jeho sebepozorování, váhání, obavy ze všeho, co důvěrně neznal, ostřejší.

Lotte mu byla důvěrně známá od samého začátku. Beze slov. Její tichost, její dětská radost z maličkostí, její pozornost, když se na něho dívala a vyptávala se ho na věci, na které se ho už celá léta nikdo neptal, na jeho práci, jeho knihy, které Friderike a dcery už dávno pokládaly za samozřejmosti, již k němu prostě patřily. A přitom jí nemusel vykládat nic o svých literárních plánech. Měla vlastně jenom psát jeho dopisy, starat se o to, aby vždycky bylo po ruce dost poštovních známek, aby byly zaplacený účty, dodrženy termíny. Jenže ona právě chtěla vědět všechno, nikoli vyzývavě, ale s tím pohledem, který jej nechal dál a dál vyprávět. To, co psal, mělo význam. Pro ni to nebyla rutina, pracovní povinnost. Jejíma očima konečně znovu viděl, proč psal, k čemu bylo všechno tohle plahočení, zvažování každé čárky, jeho koncepty světa. Jak mu jednou napsal Roth ve svém nádherném velikášství: že je

mu úplně šumafuk, jestli se v Rusku naučily miliony lidí abecedu, důležité je pouze to, že píše někdo takový jako Stefan Zweig. Jen to, jen to. Nebylo to jen tak, nešlo o nějaké plnění povinností, které skončí, jakmile opět dopíše další knihu, kterou pak kritici literárně, politicky i morálně rozcupují. Bylo to důležité, bylo to vynalézání nového světa. Právě tohle mu Roth stále znovu psal. A právě tohle mu Lotte Altmannová říkala, aniž musela. Bylo to v ní. A Stefan Zweig ji za to miloval tichou, zdrženlivou, plachou láskou. „Mladá žena mi dělá dobře,“ napsal jednou Rothovi. A když byl od ní vzdálen, poněkud staromódně, nejistě jí psal: „Přál bych si, abych Vám trochu scházel.“ A že si o ni dělá starosti, jelikož se prý nestará o své vlastní štěstí. Znovu a opakovaně ji ujišťoval, jak velmi mu záleží na jejím štěstí, a přestože ona to nemůže vědět, je věrný, je věrný člověk, nikdy na ni a na to, co mu dává, nezapomene. Na to se prý může, na to se musí navždycky spolehnout.

Když odcestoval do Skotska, aby rešeršoval informace pro biografii Marie Stuartovny, vzal ji s sebou. Jako sekretářku, která zapisovala, co jí diktoval, především však jako pozorovatelku, jako partnerku pro rozhovory, jako mladou, nadšenou ženu, která toužila vědět všechno o životě Marie Stuartovny, jaká skutečně byla, jak je možné nahlížet na ni v současnosti, jak to viděl Stefan Zweig, jak to ona viděla jeho očima.

Friderike Zweigová o tom všem dlouho nic netušila. Domnívala se, že svého muže zná až moc dobře, a bleudou Lotte příliš podceňovala. Byla hluboce přesvědčena, že její dosavadní život paní Zweigové bude takhle pokračovat napořád. Proto tomuto flirtu nevěnovala pozornost. Na rozdíl od jejího muže. Ne že by to činil výslovně, bylo nutné si to poskládat z náznaků a líčení přátel.

A časem musela zjistit, že se zlomilo cosi, co už se nedá napravit. Že vzdáleností od Rakouska a žlutého domu se stále víc a víc vzdaloval i jí.

Friderike visí na salcburském domě, na jeho velikosti, honosnosti, prostě ráda reprezentuje. A také vůbec nechápe manželovo zhnusení z domovní prohlídky. Přínejmenším s ním toto zhnusení nesdílí. Dokáže tam dobře žít. Ona, společně s oběma dospělými dcerami.

Ještě tohle Zweigovi chybělo. Sotva zaslechne něco o svých dcerách, zmocní se ho zuřivost: nesamostatné, neprovdané, náročné, pyšné, ničemné — nejtěžší okovy jeho života. Tak to tou dobou zaznívá z jeho dopisů. Ovšem jejich matka je mnohem větší přítěží.

Když byla naposledy v Londýně, dorozumívali se jenom písemně. On jí předepsal hodiny, kdy do jeho bytu v žádném případě nesmí vkročit. Prý potřebuje klid. Ona se jeho pokynů nedržela. On se rozzuřil. Byla neústupná. Zweig byl mistrem úhybných manévřů,

nenáviděl konflikty, především takové, jako byl tento, kdy šlo o všechno. „Nemáš v těle kouska citu,“ napsala mu, když po urputné hádce zamířila z Londýna do Salcburku.

Že Zweig touto dobou už udržoval poměr s Lotte Altmannovou, mohla Friderike jenom tušit. Ještě před odjezdem v květnu přišla náhodou do restaurace, kde seděl Zweig s Lotte. „Trapné setkání,“ popsala to v dopise manželovi. V dopisech Stefanu Zweigovi nazývala Lotte Altmannovou pokaždé jen „A“ nebo ironicky a v uvozovkách „Tvá důvěrnice“. Mezi přáteli jí ale říkala „Viper“, zmije.

*

Stefan Zweig prchá světem. Zbavuje se jednoho závaží po druhém a snaží se nikomu neublížit. Iluze. Takhle se okovy jenom ještě víc svírají.

Ani nová kniha mu neudělá radost. A zrovna ve Švýcarsku se formuje protest. V květnu se konaly reformační oslavy v Ženevě a jiných švýcarských městech. Kalvín byl uctíván jako národní světec. A právě z něho učinil Zweig ve své knize Hitlerova předchůdce. Jeho přítel, komunista Romain Rolland Zweigovi nadšeně gratuloval ze švýcarského Villeneuve: „Vaše kniha přichází právě vhod ke čtyřstému výročí zrodu reformace. Dobře

Vám radím, abyste zapomněl na to, že se tady jednou usadíte. Dejte si pozor na ‚hněv‘ ‚kalvinistů‘! Až se objeví francouzské vydání, rozsápe Vás na kusy. Nikdy Vám útoky na Kalvína neodpustí.“

Od bojovného, souboji zoceleného, mimořádně politicky zaměřeného nositele Nobelovy ceny za literaturu Rollanda bylo blahopřání míněno naprosto vážně. Stále znovu pobízel Zweiga k boji. A zjevně nemohl uvěřit, že ho přítel Zweig tak odhodlaně následoval. Zweigovi tento dopis ovšem naháněl hrůzu. To nechtěl. Už zase by měl sklízet zášť, a navíc za knihu, v níž udělal hrdinu z poddajného, kompromisům nakloněného, zdrženlivého Castellia? Proto by ho měli ve Francii rozsápat na kusy? Jeho? Apoštola smíru, vstřícnosti, porozumění? Ano, v tomto světě, v tomto roce, na tomto kontinentě je tomu tak. Navíc došlo k tomu, že kniha na nátlak vydavatele Reichnera vznikla příliš rychle, takže do prvního vydání se vloudilo pár historických omylů. Další radost pro jeho nepřátele. Útoky nebraly konce.

Stefan Zweig se nacházel v těžké životní krizi. Byl unavený, podrážděný, trpěl depresemi. Psal o tom, že má literatury po krk. Nejradši by celý náklad *Kalvína* sám vykoupil a spálil. „Jediná možnost, jak zvítězit nad nenávisť, musí vycházet z nás samých,“ odpověděl Rolandovi. Snil o tom, že se ukryje v myší díře. Především: už nikdy nemuset číst noviny. Svět, literatura, politika — jak by bylo krásné nemuset o tom všem už nic

vědět. Jaké místo by mohlo být tomu všemu vzdálenější? Jaké místo by mohlo být myší dírou pro toto léto?

Pláž v Belgii, bílé domy, slunce, široká promenáda, malá bistra s výhledem na moře. Chce do Ostende.

S Lotte.

„Milá slečno Altmannová,“ napsal 22. června z Vídně do Londýna. Červenec oba stráví v Ostende, za týden se vydají na cestu.

„Velké kufry zbytečné,“ napíše. A dodá: „Prostě bychom tam jenom žili.“

V TĚSNÉM SOUSEDSTVÍ ŽIJE TOTO LÉTO JINÝ MUŽ, onen muž z Brodů na dalekém východě. Přijel na pár měsíců z Paříže do Amsterdamu. Na začátku května napsal Stefanu Zweigovi: „Musíte uvážit, že všichni lidé mají někde nějakého příbuzného, matku, bratra, bratrance, já však přicházím z veliké dálky, své příbuzné na východě ani neznám jménem. A ti jsou, pokud ještě žijí, v největší bídě, samozřejmě. Co mám dělat? Musím na Vás pohlížet jako na svého bratra, prosím Vás, dovolu mi to, mluvím s Vámi, ano, jako s bratrem.“

Joseph Roth je na konci. Na rozdíl od něho má Stefan Zweig luxusní starosti. Rothovy knihy byly okamžitě po převzetí moci nacisty v Německu zakázány. On navíc ani nechce, aby tam ještě vycházely. „Vládne peklo,“ napsal Zweigovi. A podle něho se nesmí přistupovat na žádné kompromisy s nepřitelem. Kdo s nacistickým

Německem ještě obchoduje, kdo vůbec ještě udržuje jakékoli spojení s Německem, je podle něho netvor. Skutečnost, že Zweig svoje knihy, dokud to šlo, nechal distribuovat v Německu prostřednictvím Reichnerova nakladatelství, vnímá Roth jako zradu. V květnu 1936, když se ukáže, že už tam nebudou moci vycházet ani Zweigovy knihy, Roth mu radostně píše: „Blahopřeji Vám k Vašemu zákazu v Německu.“

*

Tyto dva muže spojuje už řadu let zvláštní láska. O deset let staršího Zweiga, majitele zámku, světáka, bestsellerového autora — a Rotha, úspěšného novináře, fejetonistu deníku *Frankfurter Zeitung* ve dvacátých letech, autora nepříliš úspěšných reportážních románů, obyvatele hotelů, pijáka, družného, rozhazovačného, hovorného muže, neustále obklopeného přáteli, posluchači, příznivci. Když prózami *Job* a *Pochod Radeckého* stvořil romány, které by mu bývaly v normálním světě zajistily bohatství a slávu, byly jeho knihy zakázány a páleny a Roth odešel do exilu.

Je to nešťastný muž, jasnozřivý a zlý. Hledá spásu v minulosti. Ve starém Rakousku a v monarchii. Jeho císařství, které Rotha, osiřelého Žida, vyrůstajícího daleko od velkého, velkolepého hlavního města, tolik pozdvihlo a otevřelo mu svět. Univerzální stát, který

do sebe pojal mnoho národů bez rozdílů, v němž bylo možné cestovat bez pasu, dokonce úplně bez dokladů. Čím je starší a čím je svět temnější, tím víc se ohlíží zpět, tím víc se mu projasňuje svět, který ztratil.

„Lvov je stále v našem držení.“ Zdá se, že teď, mnoho let poté, co město padlo a císařství zaniklo, je v jeho držení více než kdy předtím.

Na jaře 1936 začal Joseph Roth psát román o své vlasti. Měl se jmenovat *Jahody*. „V mém rodném městě žilo přibližně deset tisíc lidí. Tři tisíce z nich bylo šílených, ne-li přímo nebezpečných. Jemný závoj šílenství je obklopoval jako zlatý oblak. Šli si po svých obchodech a vydělávali peníze. Sezdávali se a plodili děti. Četli knihy a noviny. Nestarali se o světské věci. Bavili se ve všech jazycích, jimiž se dorozumívalo velmi smíšené obyvatelstvo našeho koutu země.“

Tu knihu nikdy nedopíše. Jeho situace se v těchto měsících dramaticky vyhrotila. Dostal a už dávno promrhal zálohy na několik románů, exilová nakladatelství, pohybující se ustavičně na hraně bankrotu, mu další peníze nedala, dokud neodevzdá hotovou knihu. Román *Zpověď vraha* byl téměř dokončen, druhý, *Špatná váha*, způlky, Roth jen psal a psal. Materiálem z románu *Jahody* plnil ostatní knihy, aby je rychleji dokončil. Věděl, že to není dobré. Dokonce i Zweig, který jej bezmezně obdivoval, ho v dopisech varoval, že by romány neměl

„vycpávat“. Ani to mu neudělalo dobře. Jenže co měl dělat? Neměl peníze.

Stefan Zweig se na Rotha pokoušel na dálku stále znovu písemně apelovat, aby přišel k rozumu. Aby šetřil peníze, méně pil a nebydlel už v nejdražších hotelích. Na konci března mu napsal: „Najděte konečně odvahu si přiznat, že jste sice velký spisovatel, ale v materiálním smyslu jste malý chudý Žid, téměř tak chudý jako sedm milionů jiných, a budete prostě muset žít jako devět desetin lidí na této planetě, zcela skromně a v nouzi.“ Tento dopis málem jejich přátelství ukončil. Joseph Roth byl hluboce raněn. Zweig pojmenoval kořen jejich sváru, onen hluboký příkop, který ležel ve skrytu mezi asimilovaným, od narození movitým západním Židem a chudým východním Židem z okraje monarchie. Byla to sebeobrana. Neboť Zweig viděl, že Rothovi nemůže pomoci, že je dokonce jedno, kolik peněz mu dá, jelikož Roth se jen rychleji a rychleji řítí do propasti, neboť pil stále víc a pomalu ztrácel soudnost i svůj um. „Kdo je malý chudý Žid, o tom zrovna *mně* nemusíte nic vykládat,“ odpověděl Roth. „Od roku 1894 jím jsem a jsem na to pyšný. Věřící východní Žid z Radyvyliwa. Nechme to být! Chudý a malý jsem byl třicet let. *Já jsem chudý.*“

Roth nadával, soptil, zapřísahal Zweiga, aby za ním přijel. „Hynu, já hynu,“ psal. A 9. dubna: „Milý příteli, jestli

chcete přijet, tak rychle, zbytek mého já bude mít ještě radost.“ Situace byla dramatická a Roth ji v dopisech příteli ještě přibarvoval. Zweig se vylouval. Do Amsterdamu prý létá pouze německá Lufthansa, a s tou on odmítá letět. Současně napsal svému americkému nakladateli Benu Huebschovi, že má strach se s Rothem setkat. Už před lety mu prý radil, aby se uskrovnil finančně, byl zdrženlivější v konzumaci alkoholu i literárně. Bylo to zbytečné. „Člověk by si skoro přál, aby ho za nějaký drobný přestupek zavřeli na dva tři měsíce do vězení, jiná možnost, jak mu zabránit v pití, pravděpodobně není.“ A k tomu připojil informaci, která bude pro Rotha fatální, totiž že „kvalita jeho knih musí z dlouhodobého hlediska jeho nesmyslným způsobem života utrpět“.

Zweig měl pochopitelně pravdu. Ale americký trh je pro německojazyčného spisovatele jedinou finanční záchranou a vydavatel Huebsch je mocný.

Zweig píše Rothovi: „Rothe, dejte se teď dohromady, *potřebujeme* vás. Je tak málo lidí, tak málo knih na tomhle přeplněném světě!“ Ovšem Roth byl jasnozřivý, pořád ještě. Znalec lidí a přesný čtenář. Věděl, že Zweig za ním nechce přijet. A uměl číst v letových řádech: „Není pravda, že by sem létala jenom německá Lufthansa. Lufthansa sem létá jen v 6 hod. Jinak v 7 hod. ráno, v 10, 12, 15, 2.10, 7.45 *holandská* letecká společnost. Jenže vám se prostě nechce přijet a bylo by lepší,

kdybyste to řekl na rovinu.“ A ano, dá se dohromady, víc už to snad ani nejde, prý dělá co může, den co den. „Píšu každý den, jen abych se ztratil v cizích osudech. Copak nevidíte, Vy, člověk, přítel, můj bratr — jednou jste mi napsal, že jsem váš bratr —, že zanedlouho pojdu?“

Byl to letecký souboj v nejvyšší nouzi, který spolu oba spisovatelé sváděli. Letecké šachy mezi přáteli. Kdo se vzdá? Může Zweig svého přítele zachránit? Chce to vůbec? Muž, který se hodlal zbavit všech okovů, lpí právě na těchto poutech mimořádně pevně. Roth nebyl ochoten propustit jej z jeho odpovědnosti za přátelství. Zweig měl špatné svědomí, sváděl boj sám se sebou a mimo to svého přítele přece jen miloval, stále obdivoval jeho umění, vážil si jeho úsudku víc než úsudku kohokoli jiného. Roth byl na něho vždycky přísný, přísně bezohledný. Květnatost, mlhavost, metaforičnost Zweigova stylu, nesprávné obrazy, nepřesná adjektiva. Roth byl neúprosný. Takový byl v dopisech i v rozhovoru. Bylo mu jedno, že je na Zweigovi závislý a že ten druhý je mnohem úspěšnější než on sám. To ještě nic nevypovídalo o přesnosti, kráse, literární kvalitě. Ale byl si vědom, zač Stefanu Zweigovi vděčí i literárně. Například do výtisku svého *Joba* napsal roku 1930 věnování: „Stefanu Zweigovi, jemuž vděčím za *Joba* — a více než za *Joba* a víc, než může vůbec nějaká kniha znamenat —, je toho tolik, kolik jen může znamenat tohle přátelství: kéž byste tento exemplář přijal a ponechal si ho jako malý pozdrav. Joseph Roth.“

Roku 1931 psali společně v Antibes, po večerech si navzájem předčítali, co přes den vytvořili, mnohé vylepšovali, doplňovali. Roth předčítal Zweigovi ze vznikajícího románu *Pochod Radeckého* a Zweig byl šťastný a nadšený a při naslouchání vždycky přešel do vyprávění, čtoucího Rotha přerušoval vzpomínkami na svoje vlastní, dřívější Rakousko. Obrazy jeho dětství.

A když Roth později poslal příteli vytištěnou knihu, doplnil v příloženém dopise: „Úplně jsem vám zapomněl říci, že několik scén v mé knize pochází od vás, poznáte je. Jsem Vám, i přes svou nespokojenost s románem, velmi, velmi vděčný.“

Od této chvíle se pro něho literární rady Stefana Zweiga staly nepostradatelné. V lednu roku 1933 napsal Roth Zweigovi: „Jestliže s vámi nepromluví, *nemohu začít vůbec nic nového*. Postrádám Vaši dobrotu a Vaši chytrost.“

*

O několik týdnů později v Ostende projde Roth s Zweigem druhou polovinu románu *Zpověď vraha* ještě jednou. Předčítá mu, Zweig kritizuje, myslí dopředu, předkládá nápady, postřehy, pozorování, škrta slovní vatu, zdvojení, poukazuje na nelogičnosti. Roth napjatě a pozorně naslouchá a je otevřený podnětům.

Na jaře tohoto roku byl Roth poprvé zcela uchvácen dílem svého přítele. Zúctování s reformátorem Kalvínem bylo pro Žida Rotha, jenž uctíval katolicismus, velkým potěšením. Knihu prý přečetl za tři noci, psal Zweigovi. „Doposud byl ve Vašich knihách přes Vaše veškeré reálné poznání světa určitý sklon k iluzi, a ještě více k neurčité naději, určitý morální balast. Ten jste nyní odhodil, a vystoupal jste tudíž výše. Je to čisté, jasné, skleněné, což mám tolik rád, v myšlenkovém procesu i ve formě. Už není přítomen ani žádný metaforický balast.“ A dodal: „Jak moc se mi to líbí, v mém téměř kalvinistickém jazykovém fanatismu, zřejmě tušíte.“ Tak chválil a vychvaloval dál, skákal sám sobě do řeči, ach, testoval se, zda mu jeho přátelské a literární svědomí vůbec dovolí napsat tohle svému podporovateli. A přece, teď si sám vyzkoušel, že si nemusí dělat výčitky. Je to prostě příliš dobré, je zcela nepodplatitelný. A dodal, šťastně, jako největší chválu: „Je mi tak, jako byste našel cestu domů a — představuji si — také trochu ke mně.“

Spisovatel najde cestu domů, najde rodný přístav, cestu k někomu jinému. Joseph Roth byl taktik, Joseph Roth byl zoufalý, chtěl přítele vidět po svém boku stůj co stůj. Chtěl s ním mluvit, psát, pít, chtěl být bezstarostný vedle člověka, který mu zaplatí každý účet, který svým osvětleným rozumem vyřeší každý problém. Takže ve svém dopise taky trochu přeháněl. Ale to s návratem domů, to mínil doslova. Jako přání a jako skutečnost.

Roth se cítil blízek smrti. Jeho pokoj prý vypadá jako rakev. „Jen uvažte, že nikdy nevíme, kdy toho druhého spatříme naposledy. A dopisy ten okamžik, kdy se lidé vidí, zdraví a loučí, nenahradí.“

Stefan Zweig nakonec svolil. Bylo to také kvůli Rothovi, že se toto léto rozhodl vyhledat útočiště právě v Ostende. Přítel za ním mohl rychle přijet z Amsterdamu, nebylo to daleko. Že kromě toho v Belgii platil zákaz podávání tvrdého alkoholu, jak mu Zweig nadšeně napsal, Rotha příliš nevzrušovalo, přece jen znal pedagogickou ctižádost svého přítele a nepochybně si najde cestu, jak ji obejít. Dobrá, ani to, že si Zweig vybral lázeňské místo, nebyl právě Rothův šálek kávy. Nekoupe se v moři, ryby přece taky nechodí do kavárny, jak rád říkával. Roth neocení horké slunce ani pláž, a veselou prázdninovou atmosféru už vůbec nevyhledával. Zweig ho konejšil: Ostende je opravdové město, kavárenštější než Brusel, s bezpočtem bister.

JE OVŠEM TĚŽKÉ V TĚCHTO DOBÁCH CESTOVAT, přinejmenším pro Žida s rakouským pasem a bez peněz na úplatky, a to i sebekratší cesty, dokonce mezi Nizozemím a Belgií. Roth čeká už dva týdny v Amsterdamu na belgické vízum.

Pak zmatek roste. Roth se právě odloučil od své životní partnerky Andrey Mangy Bellové — pocházející z Kamerunu, dospívající v Hamburku a provdané za kamerunského prince —, s nímž žil sedm let na hromádce. I ona má velké děti z prvního manželství, syna a dceru, její muž ji po narození dcery opustil a pláchl do Afriky. Údajně má pohádkové jmění, ale nic neplatí, ani na opuštěnou ženu, ani na děti. Andrea Manga Bellová bývala herečkou, svůj sen o královském životě v Africe si prožila na jevišti, posléze pracovala jako grafička. Do doby, než potkala Josepha Rotha a začala pro něho vyřizovat úkoly jako jeho sekretářka a přepisovat

mu rukopisy. Od té doby žádné peníze sama nevydělala. Tak se o ni musel Roth postarat. Jenže Rothovi už se nechce, už nemůže. V březnu odjel do Amsterdamu, aby tam žil levněji a osvobodil se od rodinného jha.

V červnu píše své družce a nabízí jí, aby za ním přijela do Amsterdamu nebo později do Bruselu a tam s ním žila. Ale bez dětí. Děti se prý mají pomalu začít starat samy o sebe, nebo ať se o ně stará jejich otec či kdokoli jiný. Každopádně ne on, Joseph Roth. Jinak se budou muset rozejít. Následuje dlouhé mlčení. Až 28. června jej dostihne telegram od Tüke Mangy Bellové, Andreiny dcery: „Okamžitě prosím přijedte!“ Jinak nic. Roth se v zjitřeném rozčilení obává nejhoršího, nemá ovšem peníze na cestu do Paříže, čeká už několik dní v hotelu Eden na belgické vízum, panicky telefonuje se svou francouzskou překladatelkou Blanche Gidonovou v Paříži, která však nic neví. Je to dobré znamení? Dozvěděla by se o Andreině smrti? Roth je zoufalý. Dlouhé dva dny čeká na zprávu od Tüke, od Blanche Gidonové. Pak ho zastihne další telegram od Tüke Mangy Bellové. Poté co její matka obdržela Rothovu zprávu, že od ní odejde, se prý nervově zhroutila.

Nejprve se Rothovi uleví. Ano, opravdu se obával, že si vzala život. Nervové zhroucení — to pro něj zní spíše jako trik, jako předstíraná choroba, aby ho získala zpět. Zpátky k rodině, zpátky k rozumu. Jenže on už nechce. „Paní Manga Bellová se ustavičně zdráhala žít

podle zákonů mého života,“ píše o několik dní později Blanche Gidonové, aby se ospravedlnil. Trápí ho špatné svědomí. Trápí ho dvojnásob, protože osud jeho první velké lásky, Friederike, jeho manželky, leží na jeho životě jako stín. Ani ona nedokázala „žít podle zákonů jeho života“, už tenkrát, v Berlíně, život po hotelích, ustavičné cestování, pořád manželovi v patách. Jen několik měsíců, na počátku jejich manželství na přelomu let 1922 a 1923, spolu žili v bytě v Berlíně-Schönebergu. Pak to Rothovi připadalo náročné, upjaté a falešné a začali se stěhovat z hotelu do hotelu. Friederike byla mladá, štíhlá, moderní, bledá a velmi půvabná. Na fotografiích vypadá plaše a současně sebevědomě. V tomto manželství onemocněla. Roth si celý život myslí, že na vině byl on. Jenže ona byla křehká, vystrašená, světloplachá už předtím, než se seznámili. Roth tehdy napsal své sestřenicí Paule Grübelové, že Friedl, jak jí důvěrně říkal, trpí „strachem z lidí“. Z Vídně, v létě roku 1922, napsal: „Celý den přechází brod na Dunaji tam a zpátky, představuje si, že je to moře, a žije život jakési plazivé rostliny.“ A připojil k tomu: „Nikdy bych si nepomyslel, že mohu tu malou dívku tak dlouho a vytrvale milovat. Miluji její ostych z vyznání a její pocit strachu a lásky, její srdce, které se stále obává toho, co miluje.“

Brzy nahlédl, co se s ní dělo, přestože v dopisech ještě přísahal na pravý opak: „Ona je normální a já jsem ten, koho je třeba označit na blázna. Nereaguje tak jako

já, ne tak prudce, ne s takovým rozechvěním, je méně určitelná atmosféricky, je přímá a chytrá.“ Ve skutečnosti se Roth už v roce 1925 obával o její duševní zdraví. O čtyři roky později napsal román, který jej proslavil, román o zbožném Židovi Mendelu Singerovi, kterého Bůh zkouší nade všechny meze a jehož dcera Miriam přijde o rozum. V *Jobovi* popisuje Joseph Roth také osud své ženy: „Je správné, že člověk nemůže sdílet svou bolest, pouze ji násobí,“ napsal v březnu 1929 v jednom dopise. „Jenže právě v tomto násobení tkví nezměrná útěcha. Mé utrpení přechází ze sféry osobní do sféry veřejné, a je tudíž snesitelnější.“ Později v témže roce prodělala Friedl natolik vážné zhroucení, že se z něho už nevzpamatovala. Roth je popsal v dopise příteli Renému Schickelemu v prosinci 1929: „Píši Vám v nejvyšší nouzi. Včera jsem ujel, prchl do Mnichova. Od srpna je moje žena vážně duševně nemocná, psychóza, hysterie, absolutní sebevražedné sklony, už skoro nežije — a já jsem hnán a obklíčen temnými a rudými démony, bez hlavy, neschopen pohnout prstem, bezmocný a ochrnutý, bez pomoci, bez vyhlídky na zlepšení.“ O nemocnou Friedl se nejprve starali její rodiče, následující jaro, v den, kdy byla ve *Frankfurter Zeitung* otištěna poslední kapitola románu *Job*, ji nechali převézt do sanatoria Rekawinkel u Vídně. Později byla přemístěna do sanatoria Steinhof u Vídně.

Roth si kvůli Friedl celý život dělá výčitky. A když se dozví o nervovém zhroucení Mangy Bellové, pochopitelně se zhrozí. Současně je mu víc než kdykoli předtím jasné, že se k ní nevrátí. Už dříve se jí často bál, vždycky poté, co se pohádali. Ludwig Marcuse později vykládal, že ho Roth jednou důrazně žádal, aby jej po dlouhém sporu doprovázel na usmiřovací setkání s družkou. Je prý nevypočitatelná, kromě toho neustále nosí v kabelce pistoli. Nepovažuje údajně za vyloučené, že ji použije.

Jenže strach z duševního onemocnění Mangy Bellové je málem ještě větší. „Už nedokážu snést sebeduševnější psychickou zátěž, pokud se sám nemám složit,“ píše nyní Blanche Gidonové. „A to já nechci.“

*

Den poté, co se Joseph Roth dozvěděl o nervovém zhroucení Mangy Bellové, zatelefonoval do belgického PEN klubu o pomoc, pak se to konečně povedlo a on dostal vízum. Jenže Roth váhá, zda má jet do Ostende. Dozvěděl se, že tam není jen Stefan Zweig s Lotte Altmannovou, nýbrž také Egon Erwin Kisch a Hermann Kesten, kamarádi z mokré čtvrti z lepších časů. Na toto temné léto nepřipadají Rothovi jako ta správná společnost: „Je mi nesmírně trapné potkat v Ostende Kestena a Kische — což je nevyhnutelné,“ píše Zweigovi. „Vtipálky už nemůžu vystát.“

Jenže Zweig jej přímo vábí, vychvaluje přednosti Ostende, ceny hotelů, bistra a o Rothově lásce, kterou mu vylíčil, nakonec v dobrém rozpoložení napíše: „A ne-
trapte se kvůli Ma. Be. Šťěstí, když se věci vyřeší naráz,
místo aby se pomalu vlekly.“

Stefan Zweig ví přesně, o čem mluví. O dva měsíce
dříve, na vrcholu manželských hádek v domě Zweigo-
vých, se Joseph Roth zapojil do rozmíšky a přiklonil
se na stranu Friderike Zweigové, kterou měl rád a jež
mu něžně říkala Röthi. Kvapně Londýn opustila. Roth
napsal Zweigovi: „Je dobře, že Vaše žena odjela. Snad
to není indiskrétní, když Vám řeknu, že jsem jí to po-
radil já. Nikdy ovšem, milý příteli, nezapomeňte, že
je to výjimečně jemný člověk a že si zaslouží ohled
a že se nachází ve věku, v němž se každá žena obává,
že bude opuštěna. Je to věk paniky.“ A dodal: „Milý
příteli, dnes musíme milovat a milovat. Všichni jsme
tak zmatení.“

Zweig mu na dopis neodpověděl. Až teď, nepřimo,
tím, že mu pogratuloval k ráznému ukončení lásky. Pro
Rotha to žádná útěcha nebyla.

Přednášku s názvem *Víra a pokrok*, kterou Roth pronesl
12. června před plným sálem v knihkupectví svého exi-
lového nakladatelství Allert de Lange a v níž za hlasi-
tého potlesku brojil proti pověře, že moderní technika
je spásou lidstva a lidství, uzavřel výzvou: „Postavme

rozum do služeb tomu, k čemu nám byl dán: totiž do služeb lásky.“

A nyní tedy: za hranice, pryč od nervových zhroucení a lásky, která skončila. Vízum je zde. Vzhůru k moři, do bistra, za přítelem. Léto lásky. Červenec v Ostende.

*

Namáhavě vystoupí z vlaku, který zde končí. Zweig čeká na nástupišti, už všechno zařídil, nosiče, hotel, cestu do hotelu. Shledání dvou přátel tady u moře je zprvu poněkud rozpačité, toporné, oboustranně nejisté. Dlouho si jenom psali, kolik zlých výtek přednesl Roth starému příteli, kolik láskyplných vyznání, mnohé přehnané, mnohé prostě opravdové. Zweig se zapíral, vyhýbal se setkáním, byl ustrašený, opatrný, šlo mu o ochranu jeho vlastní duše. V jejich dopisech se objevuje bojovná, laskavá rovnováha mezi přátelstvím, závistí, obdivem, závislostí, láskou, poučováním a žárlivostí. Rothovo zoufalství tam, v Amsterdamu, kde žádonil o vízum, dosáhlo nového stadia.

Teď si podávají ruku: „Pane Zweigu“, „Pane Rothe! Konečně! Srdečně vítejte u moře!“ A pak je všechno jako dřív. Roth se okamžitě zklidní. Stojí před ním muž, přítel, který zařizuje jeho záležitosti, jeho spojovací článek ke slunci, k rozumu, k zajištěnému, jistému životu.

Jak rád se mu v tomto létě svěřuje. Jak jistý je zase na jednu jeho krok. A jakou radost má i Zweig teď a tady ze štěstí, které ho okamžitě zaleje. Štěstí, že může být prospěšný i někomu jinému.. Jak se raduje ze své nadřazenosti. Ano, on sám se dokonce okamžitě cítí právě tomu životu, když v úzkých uličkách vedle sebe vidí kráčet kymácejícího se přítele. Jako by byli stvořeni jeden pro druhého. Dva hroutící se muži, kteří nacházejí oporu jeden v druhém, na krátkou dobu.

JE EUFORICKÁ, PŘEŠŤASTNÁ ZE SVÉHO ÚTĚKU. Šťastná, že je pryč z té nacistické země. Irmgard Keunová není žádná Židovka. Ale její knihy byly v Německu přesto zakázané. Ženy, které popisovala v románech *Dívka z umělého hedváb* a *Gilgi — jedna z nás*, byly až příliš moderní a sebevědomé. A její styl je až příliš moderní, až moc velkoměstský. Asfaltová literátka v tom nejhorším, a tudíž v tom nejlepším slova smyslu.

Je to sebevědomá, krásná mladá žena, s kožešinou kolem krku, velkými ústy, velkýma očima. A kdo tady zakazuje knihy, tak toho by opravdu chtěla vidět, pomyslela si. A tak podala trestní oznámení, u nacistických úřadů podala trestní oznámení a pak okamžitě požádala o finanční podporu na vedení procesu. Ve věci: Keunová versus Ministerstvo propagandy. Požadovala zaprvé jednoznačné zdůvodnění, proč její knihy nesmějí být vydávány, a zadruhé odškodné za zabavené výtisky

a ještě více: „Škody, jež mi vznikly, se v žádném případě neomezují pouze na mé vlastnické podíly na všech zabavených výtiscích, nýbrž plynou z průkazné skutečnosti, že můj měsíční příjem před zabavením knih se pohyboval v řádu několika tisíc marek a v důsledku zabavení majetku nedosahuje ani pár set marek.“ Dopis poslala doporučeně na zemský soud v Berlíně. Jeho prezident jej přeposlal gestapu. Odtud odešla žádost na Říšskou komoru písemnictví, zda se texty Irmgard Keunové skutečně nacházejí na seznamu závadných a nežádoucích textů. Odpověď dorazila o osm dní později a byla jednoznačná: ano. A Keunová dostala vyrozumění od gestapa: „Knihy byly panem prezidentem Říšské komory písemnictví podle § 1 nařízení Říšské komory písemnictví o závadných a nežádoucích tiskovinách zaslány a mnou zabaveny. Nároky na odškodnění Vám tudíž nepřísluší.“ Nato Irmgard Keunová vznesla u několika zemských soudů nárok na náhradu škod, jenže žádný proces nebyl nikdy zahájen.

Pochopitelně sama nikdy nepočítala s tím, že k nějakému procesu dojde. Ale nemohla si to prostě nechat líbit. Co to má znamenat? Jak může nějaká nová vláda přijít a zabavit její knihy, prostě jen tak? Irmgard Keunová je dětinsky připravena dotazovat se úplně na všechno. Proč je to tak? Kde jsou moje knihy? Je to zákonné? Děje se tak podle práva? A pokud to odporuje právu, jak by se to prosím dalo změnit, a to hned?

Dívá se na svět, i na ten nový krásným, jasným pohledem. Ale napořád se takhle nemůže dívat nikdo. Nemůže, pokud je skutečnost stále temnější, hnědší a nebezpečnější.

Na začátku května nastoupí do vlaku. Hlavně aby byla pryč ze země hnědého moru, bezpráví, zakazovatelů knih. Chce k moři. Nechává myšlenky volně plynout, nachází je. Rozhoduje se jet do Ostende, protože tam dříve pobývala s rodiči na dovolené. A vyráží. „Za mnou je země a přede mnou celý svět.“ Dorazí čtvrtého května. Vidí promenádu, pláž, bistra, kasino, celý ten nenucený, svobodný svět, a je nadšená.

Odnedávna má smlouvu s nakladatelstvím Allert de Lange. Smlouvu jí zařídil lektor Walter Landauer. Ihned po příjezdu do Ostende dostane tři sta guldenů jako zálohu na svou příští knihu. A do hotelu na přivítanou tři orchideje od Landauera, balené jednotlivě. Svět emigrantů ji očekával.

*

Na jeden den odjede do Bruselu. Řekli jí, že se tam může seznámit s Hermannem Kestenem. Dosud od něj přečetla jeden román, *Šarlatána*. Setká se s ním ve foyeru jednoho velkého hotelu. A on je první v tomto belgickém létě, kdo je uchvácen jejím kouzlem. Vidí ji

zdálky, přemítá, že vypadá jako nějaká slečna, se kterou by si člověk šel hned zatancovat. To se ale rázem mění. Neboť pak s ní chce Hermann Kesten především mluvit, naslouchat jí a dívat se, když si povídají: „Ale ještě jsme ani neseděli u stolu se šálkem kávy a sklenkou vína a ona už vykládala o Německu, s planoucíma očima a rudými, nápadnými rty. Opatrně tlumeným hlasem a šíleně odvážnými obraty a obrazy vyprávěla o nové, exotické Germánii. Její bílá, hedvábná blůza a její blondaté vlasy povlávaly jako v divokém větru, oči a ruce jako by se přidávaly k hlasu, a promlouval její rozum a její srdce. Byla naivní i brilantní, vtipná i zoufalá, lidová i ohnivá a už žádná slečinka, s níž by si člověk chtěl zatančit, nýbrž věstkyně, která obžalovává, kněz, který trestá, politický člověk, který vidí celou civilizaci uspiněnou bahnem. Všechno na ní mluvilo a smálo se a spílalo a smutnilo.“

Hovoří dlouho. Kesten nasává její energii, její úsměv a její zlobu lačně jako nějaký žíznivec. Kestenovi je třicet šest let, po uchopení moci nacisty okamžitě opustil Německo a je něco jako emigrantský král pospolitosti. Potřebuje blízkost svých přátel, básníků, více než všichni ostatní. Stefan Zweig ho později nazve „otcem-ochráncem všech rozprášených po světě“.

Po válce Kestenovi vyjde jedna z nejněžnějších knih o světě emigrantů. Jmenuje se *Moji přátelé, spisovatelé*.

Vždycky píše v kavárnách, při psaní mluví a při mluvení píše, ano, potřebuje hovor, aby vůbec mohl psát.

Kesten k tomu prostě patří, k podvečerním sedánkům v Nice, v Sanary-sur-Mer, v Paříži, Amsterdamu i tady v Ostende. Kromě toho má vliv, dříve působil jako lektor nakladatelství Gustava Kiepenheuera, teď společně s Landauerem vede německé oddělení nakladatelství Allert de Lange. Na malém exilovém trhu je důležitou silou. A je takříkajíc všude, a pokud ho Roth nazývá vtipálkem, pak má nepochybně pravdu. Kesten se vždycky stará o dobrou náladu, mezi emigranty má nejhlubší vrásky od smíchu, ale izolací v exilu trpí přinejmenším stejně jako všichni ostatní.

Z Ostende píše svému příteli Franzi Schoenbernerovi: „Je to úmorná práce, především při těch sporadických pracovních schůzkách a mizivých výhledech. První a poslední útěhou je to, co jsme si my, spisovatelé, sami sobě nadávající, přivykli nazývat radostí, tedy naše práce.“

Je mu prý zatěžko si tuhle radost uchovat. A o to důležitější pro něho je v těchto dnech setkání s touto ženou z Německa, která zná jeho knihu, která jej obdivuje, která je pyšná na to, že se s ním setkala. Považuje ho za nesmírně chytrého a milého a vtipného. Pouze když jí řekne, o čem právě píše, její nálada se zkalí: Filip II., španělský král, šestnácté století! Prosím ne! Proč všichni píšou historické knihy? Nakladatelství jí po příjezdu

poslalo balíček aktuálních knižních novinek emigrantů: Alfred Neumann: *Císařství*; Joseph Roth: *Sto dní*; Bertolt Brecht: *Třigrošový román*. Kdy, když ne teď musí jít v knihách o současnost? Knihy jsou v Německu bez- tak zakázané. Není nutné uzavírat do historických kulis, co je třeba napsat aktuálně a nezbytně o současnosti.

Ale vždyť jim přece chybí náhled, přímý kontakt s německou přítomností. Ta k nim proniká stále jen jako zvěst nebo jako propaganda. Odtud ji znají jen jako zkreslený pohled, touhu, obraz děsu. Sotva vhod- ný k tomu, aby se proměnil v dobrou literaturu.

A proto se chce Hermann Kesten především při je- jich hovoru v Bruselu od ní dozvědět: Jak to v Německu vypadá dnes? Jak je to zlé? Jaká je nálada mezi rozum- nými lidmi? Je zde naděje, náznak, že to skončí, někdy? Ona vypráví živě, originálně a názorně, to ano. Ale co vypráví, je v podstatě hrozné a neskýtá žádnou nadě- ji na brzký konec. Vypráví „o Německu, v němž hoky- náři a vdovy po feldvéblech uskutečňují Nietzscheovu filozofii. O Německu s neveselými hrubiánskými zpě- vy a výhrůžnými rozhlasovými projevy, se strojenou a nekončící extází pochodů, stranických sjezdů, jáso- tu a provolávání pozdravů a oslav. O Německu plném omámených maloměšťáků. Omámených, protože ta- koví měli být — omámení, protože jim velebili ztrátu rozumu jako ctnost — omámení, protože směli poslou- chat a mít strach, a omámení, protože dostali moc“. Ne,

naději z této země s sebou Irmgard Keunová nepřivezla. Ale zato přivezla energii a vzdor a především velké nadšení pro svět emigrantů, jež ti, kteří jej už více než tři roky obývají, dávno ztratili. Irmgard Keunová je jako dívka, která ne a ne uvěřit, že teď má k oné tajnosubné skupině také patřit. „Jsem tady jediná árijka!“ raduje se v jednom dopise do Německa. O tom v Německu snila. A teď je tedy skutečně zde.

*

Dobrá, na začátku je tady někdy prázdno, mnoho emigrantů ještě nedorazilo, je chladno, mlhavo, větrno. Často vysedává na terase jednoho z bister na promenádě, vzdorujíc větru, s bílým šátkem na hlavě, ve světlém kabátě. Před sebou na stole má malou horu krevet, čajovou konvici, noviny, prázdné listy papíru. Je sama se sebou a píše. Píše román o Německu, na který už dostala zálohu, má se jmenovat *Po půlnoci*. Píše: „Stojím na ulici, noc je můj příbytek. Jsem opilá? Jsem šílená? Okolní hlasy a zvuky ode mě odpadají jako kabát, mrznu. Světla zmírají. Jsem sama.“

Irmgard Keunová opustila manžela i milence. Manžela už dlouho nemiluje, on jejímu utrpení z nové doby nerozumí ani za mák. Milenec, Arnold Strauss, je Žid, lékař a už nedlouho po převzetí moci vycestoval do

Ameriky. Určitě ho ještě trochu miluje, nenávidí ovšem bezproblémovost jeho života, nenávidí to, že se v Americe okamžitě zařídil a cítí se tam dobře, jako by to všechno nebylo žádné dobrodružství, žádná výzva, žádná stráž. Píše mu mnoho dopisů, nepředstírá přehnanou touhu, pravidelně jej ale prosí o peníze, dárky, nezbytnosti v životě ženy. Strauss je také ženatý, žije v Americe s manželkou, a nade vše miluje Irmgard Keunovou. Radši dnes než zítra by se vzdal života v Americe, rozvedl by se, aby se mohl s Irmgard Keunovou oženit. Jenže nic nemůže být vzdálenější, nyní, když Irmgard čerstvě nabyla velkou svobodu.

„Mám Tě ráda, ale houby mi záleží na tom, abych se za tebe vdala,“ napsala mu na začátku června z Ostende do Montgomery v Západní Virginii, kde Strauss žije a pracuje. „Radši bych se nechala v německém koncentráku umlátit k smrti, než abych prožila celý život vděčně a poníženě po Tvém boku.“

To je řečeno velmi jednoznačně. Jenže jeho lásku to neumenšuje, právě naopak, dokonce to neumenšuje ani jeho ochotu posílat své milované peníze. Irmgard Keunová z toho má radost, vymýšlí si stále nové požadavky a píše knihu.

*

Už přes měsíc bydlí v *Hôtel de la Couronne*, v centru Ostende, hned vedle nádraží, s výhledem na kotviště plachetnic. Teď, v červenci, pomalu začíná léto. Přijíždějí první lázeňští hosté, objevují se slunečníky, muži v plavkách, plážové domky jsou vytaženy na pláž.

Irmgard Keunová jede na několik dní ke Kischovým. Do Bredene to z Ostende není daleko. Tramvaj se objede široké přístaviště až k velké duně, člověk je tam za dvacet minut. Tam v hotelu už několik týdnů bydlí manželé Kischovi. Irmgard Keunová miluje jejich společnost a oni milují ji. Kolik života se sem, do malého společenství emigrantů, tohle jaro najednou z Německa vlilo!

Ukazuje Egonu Erwinu Kischovi prvních třicet strach své nové knihy. A Kisch je nadšený, je tak nadšený, že okamžitě zmizí nahoru do svého pokoje, Irmgard Keunová zůstává s jeho manželkou Giselou dole v hotelu. Po půl hodině se Kisch vrátí. Napsal dopisy, jeden Landauerovi, aby mu pogrataloval k téhle skvělé autorce, další svému americkému nakladateli, aby mu vychválil jednu fantastickou německou autorku a doporučil mu její novou knihu, a nakonec i přátelům v Paříži, aby je poprosil, zda by Irmgard Keunovou nepozvali na přednášku o současné situaci v Německu. Keunová je nadšena jeho nadšením, ale také jeho revolučním elánem, jeho komunistickou bojovností, jeho optimismem, jeho odhodlaností, jeho jistotou nadcházejícího

vítězství. „Ty tyhle lidi vůbec neznáš,“ píše hned Arnoldu Straussovi do Ameriky. „A tuhle zoufalou práci ve prospěch nového, demokratického Německa!“ Je to nádherné!

Kisch vypráví o své hrdinské cestě před dvěma lety do Austrálie, kam jel coby delegát protiválečného kongresu, který se konal v říjnu 1934. Australská vláda mu nedovolila vstoupit na australskou půdu. Prý by to ohrozilo bezpečnost Austrálie. Načež si skupina čtyřiceti sympatizantů, kteří předtím zakotvili v přístavu, pronajme motorový člun, obkrouží Kischův obrovský parník, a on skočí z výšky osmnácti stop do malého člunu, na který připevnili protiválečný transparent. Kisch si zlomil nohu, konečně ale směl vstoupit na australskou půdu, byl oslavován, veškerý světový tisk o tom případu referoval. Říkalo se, že v Austrálii se protiválečné a protifašistické hnutí, které předtím tvořila jen malá skupinka lidí, proměnilo v masové hnutí. A Egon Erwin Kisch se na několik týdnů stal jeho hrdinou.

O něco méně hrdinské je, že už přes půl druhého roku o své cestě píše knihu, a ne a ne ji dokončit. Už když tady trávil předchozí léto, chtěl knihu dopsat, a teď nad ní stále ještě sedí. Má se jmenovat *Přistání v Austrálii*, Kisch se směje poněkud ztrápeně, když o ní hovoří. Ale směje se. Egon Erwin Kisch se rád směje sám sobě. Zapaluje si jednu cigaretu od druhé, pořád jsou u něho na návštěvě nějácí komunisté, s nimiž

spřádá plány. Irmgard Keunová je uhranutá. Říká mu Egonek, tak jako všichni jeho přátelé.

Stráví s ním a jeho ženou pár nádherných dnů, přes den se s Giselou opaluje v dunách, plave, cvičí a píše do Montgomery: „Už jsem úplně zdivočela a vypadám jako černoška, která si nasadila paruku žlutých vlasů.“

Egonek jednoho dne řekne: Dneska spolu pojedeme do Ostende. Do *Café Flore*. Musím ti někoho představit.

*

Do Ostende jedou tramvají. Na promenádě se to hemží hosty na dovolené, dětmi v pestrých kloboucích, sluncem, lehkým životem. Ve *Flore* se usadí pod markýzu do stínu, s výhledem na pláž, objednávají si aperitiv, když vtom přijdou dva muži. Jeden ve světlém obleku, ve vestě a s kravatou, pěstěným knírkem, hustými vlasy, tmavýma, čilýma očima, sebevědomý, světaznalý, kráčí rázně, jako elegantní rejsek v nedělním kabátku. Těsně za ním drobnější muž, mírně shrbený, v tmavém obleku, úzkých důstojnických kalhotách, přes které se dme malé břicho, s pruhovaným motýlkem, chomáčem vlasů do čela, světlým knírkem, který mu rozčepýřeně trčí přes ústa, muž se mírně klátí. Vypadá jako smutný tuleň, který zabloudil na souš. Egon Erwin Kisch a Gisela zdraví muže ve světlém obleku s veselým úsměvem, představují mu Irmgard Keunovou. Je to Stefan

Zweig, nesměle mu podává ruku. Mezitím Kisch přikvačil ke klátícímu se tuleňovi a vši silou ho plácl po zádech. „Cože? Bez koruny? Bez hermelínu? Co se děje, ty starej habsburskej Žide?“ zdraví ho a překypuje nadšením. „Velmi vtipný, ty starej bolševickej Žide,“ dostane se mu odpovědi s mručivým smíchem. A Kisch, s cigaretou v koutku úst, nadšeně zahajuje rozhovor, přerušuje Zweiga a Keunovou v jejich poněkud toporné seznamovací konverzaci, aby ještě navzájem představil tyhle dva. Podají si ruce, přátelsky, Irmgard Keunová vidí jemné, bílé ruce, které vyčuhují z černých rukávů, vidí blondatý, rozčuchaný knír, popel na saku. „Moje kůže okamžitě řekla *ano*,“ napsala později. A ona se na něho dívá, vidí modré oči, zkažené zuby, které pracně skrývá pod přerostlým knírem, vidí smutek. „Když jsem tehdy poprvé v Ostende spatřila Josepha Rotha, měla jsem najednou pocit, že v následujících hodinách musí samým smutkem umřít. Jeho kulaté modré oči zoufale a upřeně hleděly do prázdna a jeho hlas zněl jako zavalený pod tíhou žalu. Později se tento dojem setřel, neboť Roth tehdy nebyl jenom smutný, nýbrž navíc byl ještě ten nejlepší a nejživější nesnášenlivec.“

Oba jsou onoho večera pro zbytek skupiny ztraceni. Roth si ji beze slova přitáhne k sobě na vedlejší židli. Je nedůvěřivý. Není Židovka, nezná ji, nezná žádnou z jejích knih. Proč je tady? Z odporu vůči zemi, lidem, mocipánům, jak říká. Aha. A proč přijíždí až teď? Vypráví mu

o svém muži, o matce, židovském milenci v Americe. Roth zůstává nedůvěřivý. Ne proto, že by ji považoval za špicla. Není prostě srozuměn s jejím rozhodnutím dorazit až teď. Emigrace nezná váhavost a dvojznačnost a vyčkávání. Ale pochopitelně mu Irmgard Keunová také imponuje. Protože se jako Nežidovka všeho dobrovolně vzdala. Imponuje mu její boj s německými úřady. Celé její rozhořčení. Čím déle mluví, tím tišeji a lačněji jí naslouchá. Co vypráví o Německu, o tamním životě, o Berlíně. Už tři a půl roku tam nebyl. Chce vědět všechno.

A ona miluje jeho zvědavost, jeho soustředěné naslouchání, jeho hluboký pohled, jeho otázky, jeho rychlé soudy, zlé, překvapivé a přesné. Zná jeho knihy *Job*, *Pochod Radeckého*, velmi si jich cení a podivuje se, že v rozhovoru je stejně dobrý vypravěč jako ve svých knihách, ba téměř ještě lepší. Nikdo neví, co z jeho příběhů je vymyšlené a co skutečně prožité. Prostě rád vypráví, zejména téhle opálené Irmgard Keunové, kterou sem přivedl starý Kisch. Ona později prohlásí, že se nikdy předtím a nikdy potom nesetkala s mužem s takovou sexuální přitažlivostí, jaká sálala z Josepha Rotha. Tento večer. V *Café Flore*. Nejradši by s ním okamžitě odešla, lhostejno kam. Jen dál naslouchat a vyprávět. Být s ním. A pít.

I to je spojuje od samého počátku. Okamžitě to vidí, oba jsou zkušení pijani, umělci v pití, spříznění především také v umění věci zdůvodňovat. Proč je pití

nezbytné pro život i pro psaní. „Stačí jen otevřít noviny a člověk si hned připadá jako idiot, že vůbec ještě píše,“ vysvětluje svůj zásadní postoj k pití Irmgard Keunová v dopise Arnoldu Straussovi. „Pokud chci psát, musím tuhle myšlenku a vědomí o nadcházející potopě, válce atd. vytěsnit. Jinak člověk psát nemůže. K tomu potřebuje alkohol. Záleží přitom jenom na tom, aby pil dobře a chytře. Umělecké povolání je nespasitelně a neodmyslitelně závislé na náladách.“

Konečně člověk, který mi rozumí. Myslí si Roth. Myslí si Keunová. Někdo, kdo umí nezřízeně pít, kdo ví, že se to jinak nedá vydržet, že s abstinencí se možná podaří život prodloužit, ale v krátkém časovém horizontu a nyní a dnes ho činí zcela nemožným. A navíc, Roth má v Ostende celou dobu po svém boku své svědomí. Stefana Zweiga, který jej chce vši silou držet od pití co nejdál. Když za ním přijde do bistra, pije Roth mléko. Aby se vyhnul výtkám a aby si z Zweiga tropil žerty z té přehnané poslušnosti. Zweig se k němu chová jako matka. Vidí, že se Roth zabíjí, že ničí své psaní, byť si přitom sebevíc namlouvá, že pití jeho umění teprve umožňuje. „Nemohu se kát v literatuře, aniž bych fyzicky vybočoval z normálu,“ napsal jednou Zweigovi. Roth je alkoholik v mimořádně pokročilém stadiu. Nohy i chodidla má hodně oteklé, nevejde se téměř do žádných bot. Už léta každé ráno zvrací, někdy celé hodiny. Téměř nic nejí. Jíst v restauracích považuje za

excentrické mrhání penězi, které může napadnout jenom takové boháče, jako je Stefan Zweig. Ten se ho přesto den co den snaží přemluvit, aby něco pojedl. Toho léta v Ostende dokonce stále častěji s úspěchem.

EGON ERWIN KISCH JE V PODSTATĚ NEUSTÁLE obklopen svými komunistickými souputníky. Projednávají politickou situaci jako vojevůdci, radí se o nových strategiích v boji proti evropskému fašismu, plánují kongresy, výbory, veřejné výzvy. Charismatickým vůdcem jejich kroužku je Willi Münzenberg. Za výmarské republiky byl v Německu komunistickým tiskovým carem, založil celé impérium deníků, týdeníků a magazínů, které vycházely v milionových nákladech. Vlastnil časopisy po celém světě, jen v Japonsku mu patřilo devatenáct deníků, v Rusku firma produkuje filmy. Willi Münzenberg byl ztělesněním komunistické veřejnosti. Teď, po zákazu všech německých a mnoha dalších tiskovin v jiných zemích světa, je nejmocnějším šéfem západoevropského agitačně-propagačního oddělení Kominterny. Není to žádný intelektuál, je všechno jiné než intelektuál. Je to medvěd, chlap jako hora,

v mládí pracoval jako švec. Je to dělník z dělnické rodiny, mluví se silným durynským přízvukem. Neúčastní se bojů o partajní linie, nepodílí se na intrikách. Je to pragmatik, propagandista. Když vystupuje on, všichni ostatní mlčí, mlčí i arcivévodové, bankéři a socialističtí ministři. Když pokradmu vstoupí do místnosti, jako kdyby prorazil zeď. A jeho blízcí ustrašeně hledají v jeho tváři známky toho, jakou má zrovna náladu. Je to charismatický vůdce, ustavičně obklopený svými nejbližšími spolupracovníky, třemi mušketýry. Jsou to sekretář Hans Schultz, řidič Emil a Jupp, jeho ochránce. Bez těch tří ho člověk vlastně nikdy nepotká.

Willi Münzenberg srší celý den spoustou nápadů. Hans Schultz je většinou zaměstnán hluboko do noci, aby tyto nápady sepsal, rozdal úkoly, napsal výzvy. Schultz je vysoký, kulhavý, diskrétní, kmitající muž. Münzenberg vydává pokyny, Schulz je musí provést. Arthur Koestler jednou popsal, jak byl takový úkol formulován: „Napiš Feuchtwangerovi. Řekni mu, že článek dorazil a tak dál. Řekni mu, že od něho potřebujeme brožuru; propašujeme do Německa deset tisíc výtisků; o záchraně kulturního dědictví a tak dál, zbytek nechej na něm, pozdravy a tak. Pak, Hansi, kup knihu o meteorologii, nastuduj tlakové výše a níže a tak dál, zjisti, jak nad Rýnem fouká vítr, kolik letáků, malý formát, můžeme připevnit na balon, v jaké oblasti Německa balony pravděpodobně přistanou a tak dál.

Pak se, Hansi, spoj s několika výrobci vzdušných balonů, řekni jim, že se jedná o vývoz do Venezuely, požádej je o kalkulace na deset tisíc balonů. Pak, Hansi...“ A Hans kmitá. Neexistuje návrh, který by neuskutečnil. O to se stará taky Williho Kočičí pacička, jak mu přezdírají: Otto Katz nebo také André Simone, jak si říká tady v exilu. Münzenbergův pobočník, vyslanec neviditelného Williho, jeho tvář ve světě a především: jeho hlas. Mluví mnoha jazyky, Münzenberg pouze durynsky, Katz je prvotřídní novinář, Münzenberg ani v nejmenším. Když jde o to, shromáždit Münzenbergovým jménem příspěvky od bohatých sympatizantů z celého světa, je Otto Katz muž na svém místě. Uskutečňuje Münzenbergovu propagandistickou strategii: kdo poskytne peníze na určitou věc, má pocit, že k ní patří, a je s ní vnitřně spjat. Čím víc peněz člověk dá, tím je pouto pevnější. Tak Münzenbergův vliv zasahuje hluboko do liberálního měšťanstva.

Katz je ideální muž, aby pro svého šéfa a hnutí působil ve světě. Šarmantní, chytrý, plný humoru, s měkkým obličejem, poněkud lstivý, vždy duchaplně konverzující. Když kouří, přivírá levé oko. To se časem promění v tik, brzy bude zavírat oko i bez cigarety, při přemýšlení. Pochází z Prahy, působil jako ředitel na scéně Erwina Piscatora na berlínském Nollendorfově náměstí, nadělal obrovské dluhy a zkrachoval, pak narazil na Münzenberga, který jej zaměstnal v jedněch novinách.

„Vytáhl jsem ho z kanálu,“ říkával rád Willi Münzenberg, když se ho ptali, jak se s Katzem seznámil.

K tomuto okruhu náleží i novinář Arthur Koestler, který se narodil roku 1905 v Budapešti. Od Münzenberga dostal peníze, aby v Bredene u Ostende napsal pokračování románu *Osudy dobrého vojáka Švejka*. A on píše a debatuje a pozoruje Münzenberga a jeho spolupracovníky. Všimá si jejich žárlivých rivalit, zároveň tuší, že Otto Katz posílá o svém nadříceném zprávy do Moskvy. Münzenberg není dobře zapsán u ideologů strany, u Němců Ulbrichta a Piecka, u ultraortodoxních, u těch, co drží stranickou linii. Ti všichni pracují na jeho pádu. V moskevském ústředí nahlížíjí na jeho nezávislost s velkou nedůvěrou. Münzenberg tuší, že se jeho pád blíží, tuší také, že ho Katz špicluje, ale potřebuje ho. Před svým pobočníkem ovšem neskrývá, jak jím pohrdá.

Arthur Koestler to všechno později napíše. Jenže i on byl tehdy už příliš nezávislý na komunistické straně, možná také příliš židovský. Před mnoha lety se z něho stal sionista a ve dvacátých letech se pln nadšení vypravil do Svaté země, brzy se však musel protloukat jako prodavač limonád v Haifě, vystřízlivěl a vrátil se zpátky do Berlína, kde nastoupil jako reportér časopisu *Berliner Zeitung am Mittag*, který vydávalo nakladatelství Ullstein, a vypravil se na cesty po Sovětském svazu, Blízkém východě a poštovním letadlem přeletěl Antarktidu.

Svůj první knižní úspěch zaznamenal před dvěma lety, v roce 1934, s prvním svazkem encyklopedie sexuality. Ale teď v exilu je na přízni strany a jejich peněz závislý.

Když ke skupině dorazí Roth, tváří se, jako by si komunistů u Kischova stolu vůbec nevšiml. I když nadávají na monarchistu, jako by je vůbec neposlouchal. Roth má oči a uši jenom pro Kische, kterého k zbláznění zbožňuje. Jeho humor, jeho vřelost, upřímnost. Joseph Roth jen tak někomu nedovolí, aby si z něho tropil žerty kvůli jeho nadšení pro císaře. Od Kische si to nechá líbit bez zaváhání. Ano, i když neměl náladu na vtipálky, tak ono léto není možné nemít Kische rád. „Tak co, Seppe,“ — Kisch Rothovi říká Seppe, což si nikdo jiný nedovolí — „co dělá ten tvůj císař ve Steenokkerzeelu? Nosí u snídaně tu svou korunu?“ dotazuje se na následníka trůnu ve vyhnanství. A Roth přátelsky, uctivě, klidně praví: „Ano, neviditelnou korunu.“

*

Pak noviny oznamují, že 13. července byl ve Španělsku zavražděn monarchistický opoziční vůdce José Calvo Sotelo, revoltují první důstojníci a 17. července za vedení fašistického generála Franca propuká povstání proti demokraticky zvolené vládě Lidové fronty ve Španělsku. Od té chvíle se Kischův stůl stává komunistickou

bojovou a informační kanceláří, kolem níž se to neustále hemží lidmi. Španělská občanská válka bude pokusným bojištěm nadcházejících válek v Evropě, bitvou mezi ideologiemi, mezi evropskými mocnostmi. Jak zareaguje nacistické Německo? Jak Mussoliniho Itálie? Jak Sovětský svaz? Co to znamená pro nově zvolenou vládu Lidové fronty ve Francii?

A především: Jak je možné pohnout evropské země, nefašistické země, aby zasáhly ve prospěch španělské vlády? Arthur Koestler je první, kdo chce mermomocí do Španělska. A to hned. Münzenberg váhá. „Co tam budeš dělat? V zákopech. Jak nám to pomůže?“ Kromě toho musí pro něho napsat zprávu. Strana zrovna nemá valný zájem o jeho knihu o Švejkovi. Měl by toho psaní nechat. Koestlerovi je to jedno. Chce do Španělska. Ještě pořád má novinářský průkaz maďarských novin *Pester Lloyd*, s ním se snad do země dostane. Münzenbergovi najednou zaplanou oči. To ovšem zní velmi dobře. Maďarsko je přece fašistický stát. To je prý velmi, velmi dobré. A také prý pro něho má mnohem lepší nápad než zákopy. „Půjdeš do Francova hlavního stanu a trochu se tam porozhlídneš,“ řekne s nepatrným úsměvem. Cíl: nalézt důkazy o německé a italské intervenci ve Franciích v prospěch. A Koestler se chystá na cestu.

Josepha Rotha tohle všechno zajímá jen okrajově. Elektrizující bojová připravenost je mu cizí. Ovšem také

kolem jeho Rakouska se v těchto týdnech stahují mraky víc než kdy jindy. Jeho vlast uzavřela 11. července s nacistickým Německem dohodu. Nebo je to snad dobrá zpráva? Je to chytrý šachový tah Schuschniggova režimu, který je má natrvalo ochránit před vzrůstajícím vlivem nového Německa? Joseph Roth si nedělá žádné iluze. Je to jen další krok na cestě k připojení Rakouska k nacistickému Německu, jen další krok směrem k zániku. Dohoda obsahuje amnestii pro zatčené členy NSDAP, která je v Rakousku zakázaná, zrušení zákazu pro některé německé noviny, kromě toho se Schuschniggův režim zavazuje, že do vlády budou přizváni dva národní socialisté, jeden jako ministr, druhý jako státní sekretář. Rakouský kancléř se touto dohodou snaží Rakousku zajistit trvalou suverenitu. A přitom Němcům ještě o trochu víc pootevívá dveře. Není první ani poslední politik, který se domnívá, že Adolfa Hitlera je možné natrvalo uspokojit prostřednictvím ústupků. Je to ovšem známka slabosti. A nikdo to nesleduje tak vyděšeně a důkladně jako dva Rakušané na belgické pláži. A jeden z nich, ten v těsných důstojnických kalhotách, to vidí nadmíru jasně.

OKAMŽITĚ SE K NÍ NASTĚHOVAL, JEN NĚKOLIK dnů poté, co se v *Café Flore* viděli poprvé. Žije s ní v *Hôtel de la Couronne*, s výhledem na plachetnice a nádraží. Ostatní tomu nemohou uvěřit. Tahle mladá, snědá, živelná žena a ten ochlasta Roth? Jak se to mohlo stát? A kam to povede? „Ona se ho pokouší odnaučit pít a on se ji to snaží naučit. Myslím si, že on vyhraje,“ říká Kisch. Stefan Zweig pochybuje, ale zpočátku má radost, protože přece vidí, jak jeho starý přítel ožil, jak ho to postavilo na nohy a jak mu to pomáhá překonat rozchod s Mangou Bellovou. Jenže pak se z něho zase stává onen starostlivý bratr, který vidí, že když Roth sedí s Keunovou, ještě mocně zvyšuje počet kořalek. Neboť zákaz alkoholu, o kterém se tvrdí, že v Belgii vládne, dokážou zkušený pijani jako Keunová a Roth snadno obejít.

Keunová to popisuje takto: „Bohužel jsou nápoje v Belgii všeobecně odporné. Není divu, že se v téhle

zemi, kde je kořalka zakázaná, může člověk otrávit. Prosím Tě, co se tady dá pít? Pivo tady stojí za starou belu. Víno připadá v úvahu, jedině pokud je hodně drahé. Sladké aperitivy lezou člověku po čtvrté skleničce krkem a kromě toho po nich bolí hlava. Pochopitelně mám lokály, kde kořalku dostanu. Vždycky je šíleně drahá, v jistém smyslu dobrá téměř nikdy. Jako spisovatel by člověk musel vydělávat strašně moc, aby mohl přinejmenším za posledních osm až devět týdnů práce na románu vypít denně vypít jednu až dvě láhve *pořádného* suchého šampaňského. To by se pak člověk v téhle podělané době konečně dostal do správné pracovní nálady a nebyl by nemocný.“

Když Irmgard Keunová pošle tento dopis svému milenci do Ameriky, je už s králem mrzoutů, nadávek a nenávisti, prostě s Josephem Rothem, celý měsíc. V těchto týdnech se především hodně a nahlas smáli, tak dlouho, až jim oběma tekly slzy. Nejradši si utahovali ze Stefana Zweiga, z jeho dobromyslnosti, z jeho naivní, ničím neotřesitelné víry v dobro v člověku, z jeho lásky k lidem. „To nemůže být opravdové,“ říká Roth stále znovu, přestože moc dobře ví, jak to je.

Zweig ho zavede k dobrému krejčímu a nechá mu ušít nové kalhoty k obleku. A Roth je s výsledkem velmi spokojený, přestože mu krejčí odmítl ušít úzké důstojnické kalhoty, jak to po něm požadoval. Když však následující den sedí s Irmgard Keunovou a Hermannem

Kestenem na náměstí v bistru u stolku, který vypadá jako soudek, objedná tři sklenky likéru a za hlasitého potlesku své přítelkyně si jednu po druhé — jak později vzpomínal Hermann Kesten — vylije na sako. „Trestám Stefana Zweiga,“ pravil prý Roth. „Takoví jsou milionáři! Když nás zavedou ke krejčímu, zapomenou nám ke kalhotám koupit taky sako!“ O tři dny později mu Stefan Zweig nechá ušít i sako. „Je to génius,“ říká Zweig Kestenovi. „Génius jako Verlaine, jako Villon!“ A Roth je pyšný na nové sako i na to, že se před Zweigem neponižoval.

Také Kestenovi se dá dobře vysmívat. Jeho špatným knihám. A jeho velkému břichu a víře, že pokud břich zasune v bistru pod stolek, nikdo si toho panděra nevšimne. „Brilantový Hermann“, tituluje Kestena v jeho nepřítomnosti Roth, jelikož prý dříve se sestrou provozoval obchod s diamanty. Alespoň to tvrdí Roth, přestože nikdo jiný o tom nikdy neslyšel. Jediný mimoliterární obchod, v němž Hermann Kesten kdy pracoval, bylo vetešnictví jeho matky.

O dva roky dříve Kesten napsal příběh o Ostende a vydal ho v exilovém časopise *Die Sammlung*, který vedl Klaus Mann. Příběh o neštěstí uprostřed belgické letní idylly: „Zatímco oblohu prořal první blesk a na horizontu se objevil kouř z komína parníku připlouvajícího z Anglie, vyhrabávali plážový host a klenotník mrtvou

z písku. Už zahnívala, ale šaty byly ještě krásné, jako nové. Tělo mrtvoly bylo štíhlé a pěkně stavěné, jen její obličej vypadal děsivě, zelený a modrý, v křiklavých barvách oceánu. Ústa, doširoka zející, byla ovšem plná světlem se lesknoucího písku, podobna zahlušenému výkřiku.“

Hermann Kesten vypráví o vraždě ženy, učitelky Adrienne, dcery ctnostného krejčího z Ostende, podrobně a děsivě. „Její smrt musela být strašná, sousto pro noviny, přesto byl její život strašnější.“ Vypráví o její velké, nenaplněné lásce, o dívčině znásilnění v bredeňských dunách, jak byla zahrabána bezbranně do písku, jak byli krátce nato dva nevinní prohlášeni za vinné a zabiti, jak tomu mohl mladý chlapec, Paul, zabránit, jenže mlčel. Jak potom později skutečný pachatel a dva spolupachatelé byli uznáni vinnými a oběšeni. Jean vypráví o světlech rybářských člunů, které ještě za tmy vyplouvají na otevřené moře, vypráví o tančírně *Mexiko*, rozpustilosti, barevných lampionech v červenci, křiku racků, o onom chlapci, který chce jen mlčet a přihlížet dění. A končí to takto: „Ještě zbývá sdělit, že onen chlapec Paul, jehož zvláštní rozpoložení stálo hlavu dva slušné mládence, že onen hoch Paul, dnes patnáctiletý, už píše krásné verše, jež jsou příslibem skutečně příjemného básnického talentu.“

Chlapcova chuť k jídlu je dobrá. Jeho spánek klidný. Jeho školní vysvědčení veskrze uspokojivá. Za teplých letních nocí, zejména za úplňku, u paty oné duny, kde

našli krásnou Adrienne, udušenou, s otevřenými ústy plnými písku, podobnou zhmotněnému výkřiku, rády lehávají milenecké páry.“

Pláž v Ostende, bredenské duny, básníci, kteří mlčí o vraždění, milenecké páry v písku a zadušený výkřik. Kesten postavil městu emigrantů na pláži děsuplný literární pomník. A básníci přijíždějí každé léto znovu.

*

Konečně jsou zde i Tollerovi, dorazili z Londýna, lodí přímo z Doveru. Kde se objeví, všude jsou za hvězdy, ozáření krásou a slávou. Socialista a jeho bohyně, tak jim říkají. Herečka Christiane Grautoffová je nádherná a neuvěřitelně mladá. Ještě před několika dny stála na scéně v Londýně coby Rachel, v Tollerově hře *No More Peace*, kterou přeložil W. H. Auden. Christiane sklízela dobré kritiky, svůj život herečky v Londýně milovala. Ernst Toller je znám po celé Evropě jako dramatik a průkopník revoluce. Byl oslavovaným dramatikem výmarské republiky, tribunem lidu Mnichovské republiky rad, jenž si za vedení revoluce odpykal pět let ve vězení. Nedal se tím zlomit, ani ve svém básnickém elánu, ani ve svém revolučním, velmi bojovném zápalu. V Londýně pronesl 19. června coby prezident Mezinárodního svazu spisovatelů zahajovací projev na obhajobu kultury. Toller hřímal: „Ne, nikdo nemůže

uniknout bojům přítomnosti, zejména v době, kdy fašismus povýšil nauku o totálním státu na zákon. Diktátor vyžaduje od spisovatele, aby se stal povolnou hláskou troubou vládnoucího názoru. Tento diktátorův nárok obsahuje jednu dobrou věc: vede k sebezamyšlení, učí nás znovu oceňovat duchovní hodnoty, které byly často zneužívány, a proto jsme je podceňovali.“ Je to jeho osobní zkušenost, kterou vykládá politicky, když zvolá: „Teprve ten, kdo ztratil svobodu, se ji naučí opravdově milovat.“ A projev zakončil vyznáním, které shrnuje učení jeho života, jeho životní úkol: „Nemilujeme politiku kvůli ní samé. Dnes se podílíme na politickém životě, ale domníváme se, že smyslem našeho boje ani zdaleka není osvobodit budoucí lidstvo od bezúspěšného zájmového sporu, kterému se dnes říká ‚politika‘. Známe podmíněnost naší tvorby. Jsme oráči a nevíme, jestli se dočkáme konce žní. Ale naučili jsme se, že ‚osud‘ je výmluva. Osud tvoříme *my*! Chceme být pravdiví a odvášní a lidštití.“

Z Ernsta Tollera si neustále bere příklad mnoho bojem znavených emigrantů. Z jeho jednoznačnosti, jasného pohledu, z jeho odporu vůči poraženectví, opakovaných výzev k bojovnosti, optimismu vystěhovalců. A jeho projevy, jeho povzbuzování působí tak přesvědčivě také proto, že jimi mluví především sám na sebe. Ernst Toller trpí těžkými depresemi, je znaven životem, pesimistický, na pokraji zhroucení. Jeho milenka a od

letoška také manželka Christiane o tom bude později vyprávět. Že mu na jeho cesty musí pokaždé nahoru do kufru přibalit oprátku. Aby měl možnost konce kdykoli otevřenou.

Navenek byl život obou emigrantů velkolepý. Na jaře se projížděli ve sportovním voze podél Côte d'Azur z místa na místo, jen se nikde dlouho nezdržovat. Ernst Toller má vždy dlouhá období, kdy nemůže psát, vůbec nic, kdy se trápí nad prázdným bílým listem papíru a v autě prchá před prázdnotou. „Pak jezdíme podél pobřeží sem a tam. Do Monte Carla, kde jsem vyhrála pět set franků a myslela si, že jsem rozbila bank. Koho jsme viděli v Nice? Už nevím. ET se řítíl z místa na místo, byl nešťastný a já s ním.“

Když se Ernst Toller v létě roku 1932 s Christiane seznámil, bylo jí čtrnáct let. A už tehdy se o ní říkalo, že je to hvězda, zázračné dítě, s Fritzem Kortnerem hrála divadlo, natočila film s Henny Portenovou a v této sezoně byla oslavovanou hvězdou v legendární inscenaci Maxe Reinhardta *Sen noci svatojánské* a v Kästnerově hře *Emil a detektivové*. Kritik Alfred Kerr o ní napsal: „Jen počkej, dítě, až začneš chápat, co tam říkáš.“ Ale možná už tehdy toho tušila dost. Každopádně pravidelně navštěvovala téměř čtyřicetiletého dramatika Ernsta Tollera, jenž sdílel byt se svým přítelem a majitelem nakladatelství Kiepenheuer Fritzem Landshoffem. Toller se ho tehdy

rozpačitě otázel, jestli bude odpoledne doma, že prý čeká návštěvu. Landshoff jej uklidnil, že ne, prý bude v nakladatelství. A když později scházel ze schodů, kráčela mu v ústrety „velmi mladá, velmi světlouhlavá, velmi milá dívka“, jež mu byla povědomá. Večer mu Toller vyprávěl, že u něho byla na návštěvě Christiane Grautoffová. Ona o tom později napsala: „ET a já jsme měli zvláštní vztah. Byl zcela platonický. Zaprvé jsem tehdy ještě byla nezletilá a zadruhé se ET panen bál. Vedli jsme dlouhé hovory o jeho životě, o mém životě, jeho myšlenkách, mých myšlenkách. Plavala jsem jeho básněmi jako v nějakém rybníku, jehož voda byla neprůhledná a na němž plavaly lekníny, které jsem si tu a tam utrhla.“

V roce 1933 měla hrát v nacistickém propagandistickém filmu *Hans Westmar*. Odmítla a odešla s Ernstem Tollerem do exilu. V květnu 1935, když jí bylo osmnáct, se v Londýně vzali.

At s ním přišla kamkoli, spisovatelé při pohledu na její mládí a krásu téměř šileli. Arnold Zweig prý za ní dokonce v Nice lezl v noci oknem. „Muselo to pro toho nešťastníka být určitě dost složité, protože byl jednak příliš tlustý, jednak byl slepý, než aby mohl někam vylézt nebo odněkud slézt,“ tvrdila později Christiane Grautoffová. O večerním emigrantském tlachání si nemyslela nic dobrého: „Diskutovalo se a někdy spisovatelé

předčítali své verše nebo divadelní hry. Všechny své názory jsem vpletla do krásného angorského svetru pro ET. Měla jsem dost co říct, především že jsou všichni moc staří a nudní a opakují pořád to samé a určitě nikdy nemají pravdu. Jenže často pravdu měli, a to jsem pak pletla o něco rychleji a trochu to přitom popletla.“

Ale je šťastná, že je tady, na pláži společně s Giselou Kischovou a Irmgard Keunovou, které plavou stejně rády jako ona. A v dobrých dnech se k nim připojí i pyšný sportovec Ernst Toller. Vydává se daleko do moře, stále dál a dál, až se o něj začne Christiane bát.

Z očí ji spouští jen velmi zřídka, je neuvěřitelně žárlivý. Kromě toho se strachuje o její něžnost, její důvěřivost, její bezpodmínečnou víru v dobro. Zakazuje jí například mluvit s Erikou Mannovou. Je zkažená, říká Toller. Naproti tomu smí mluvit s Klausem Mannem, dokonce se s ním přátelí. Sourozenci Mannovi stejně nejsou tohle léto v Ostende, ještě před několika dny projížděli se svými přáteli Annemarií Schwarzenbachovou a Fritzem Landshoffem ve sportovním voze Španělskem, odpočívali na pláži na Mallorce, kam později během tohoto léta dopadnou bomby. Jinak jsou oba Mannovi vlastně pořád u toho, když se na jedné pláži setkají více než tři emigranti. A většinou se stejně rychle, jak se objevili, zase vypaří.

Druhá osoba, před níž Toller svou ženu výslovně varoval, je ovšem zde. Jenže situace se ustaranému

dramatikovi momentálně nejeví jako nebezpečná. Christiane později napíše: „S Josephem Rothem jsem se směla seznámit, ačkoli to byl sadista, ale protože tam měl už svou oběť, nebesky krásnou ženu, nespátroval v něm ET pro mě pražádné nebezpečí. Ochraňoval mě a učil mě prohlédnout za fasády lidí.“

Joseph Roth a sadista? Egon Erwin Kisch to onoho léta vyjádřil s úsměvem následovně: „Sepp vždycky ode všech žen očekává jistou podřízenost.“ V tomhle případě se ovšem Roth s Irmgard Keunovou spletl: „Jedeme nocí, všechna světla plují s námi. Hlavu mám položenou ve Franzově klíně. Musím se ukázat slabší, než ve skutečnosti jsem, aby se on cítil silný a mohl mě milovat.“ To napsala v Ostende v románu *Po půlnoci*. Je to mladá, silná žena a je chytrá. A tahle pasáž z jejího románu se hodí vlastně na většinu žen, jež patří k této stále se rozrůstající belgické letní skupině. Ukázat se slabší, než jsou, aby se muži mohli cítit silnější — to platí i pro Lotte Altmannovou, Giselu Kischovou, stejně jako pro Christiane Grautoffovou i pro manželku Williho Münzenberga Babettu, pocházející z velkoburžoazní rodiny v Postupimi, krásnou a chladnou a patricijskou, která hovoří spisovnou němčinou bez známek dialektu a svého durynského medvěda často pozoruje s jemnou ironií. Současně by ji však nikdy nenapadlo odporovat jeho rychlým, hlasitým tezím a požadavkům.

ZASE JEDNOU VŠICHNI SEDÍ V KAVÁRNĚ *FLORE*,
tahle společnost lidí, kteří byli do Ostende doslova za-
hnáni, kteří se tohle léto ještě jednou pokusí cítit jako
zvláštní společnost na dovolené. Ještě jednou se po-
kusí předstírat bezstarostnost. Je to v podstatě něco
jiného než velká, dlouhá dovolená, na níž se už roky
nacházejí? Daleko od vlasti, na cestě s přáteli, do Paří-
že, Nice, Sanary-sur-Mer, Amsterdamu, Marseille, Os-
tende. A pak se zase vrátí. Jenže kdy? Čím naléhavěji
se tahle otázka vnucuje, tím méně si ji kladou. S kaž-
dým dalším dnem, který tato dovolená trvá, je návrat
nepravděpodobnější. Všichni to vědí. Ale nemluví se
o tom. Vládne zde povinný optimismus. O oprátce ulo-
žené nahoře v kufru se nemluví.

I v těchto dnech se všichni snaží nemluvit okamžitě
o politice, neprobírat hned aktuální nepříjemné zvěsti.

Jenže je to k ničemu. Žádné nepolitické téma prostě neexistuje.

Egon Erwin Kisch to zkouší se sportem. A to v těchto dnech znamená především: Max Schmeling. Kisch ho zná už dlouho a obdivuje jej. U jezera Scharmützelsee u Berlína byli sousedé, Kisch se jako divák účastnil mnoha jeho zápasů, poslední dobou zpozvzdálí sledoval, jak se Schmeling zdráhá na nátlak nacistického režimu zbavit své české manželky a židovského manažera Joea Jacobse. A Kisch pochopitelně četl všechno o zápase 16. června v New Yorku a svým spolustolovníkům jde tím věčným nadšením už několik dní na nervy. Jak Schmeling knokautoval „Hnědého Bombera“ Joea Louise. A především jak udělal dojem svou smělou, chladnou větou o slabých stránkách svého soupeře. „I have seen something.“ To je typicky schmelingovské vyjádření, které Kisch tolik miluje. „Ha! Leccos jsem viděl! Měl bych pro něho radu,“ zvolal Kisch. „Skromnost, sebejistota a tajemství, všechno v jedné větě! Max je jedním z nás.“ A ještě jednou všem u stolu vysvětluje, co přesně Max viděl: že totiž Joe Louis hned po výpadu mírně skloní svou levačku. A že tahle malá mezera skýtá rozhodující prostor pro útok. Po dvanácti kolech šel Joe Louis, považovaný za neporazitelného, k zemi, a Kisch s gusem napodobuje rozhodující úder, jak si ho představuje. „A teď dělá v Americe reklamu na olympiádu zločinců,“ komentuje směrem k němu Kesten, právě

když je Kisch uprostřed náпřahu. A už jsou zase u tohoto tématu. To jsou v těchto dnech převládající zprávy z Berlína: přípravy na olympijské hry. Německé hlavní město hostí celý svět. Režim se už několik týdnů snaží převléknout, odložit odporný závoj nesnášenlivosti vůči cizincům a Židům a prezentovat se jako občanský stát mezinárodního přátelství. Všechny vývěsky „Židům vstup zakázán“ byly odstraněny. „A slyšeli jste to?“ ptá se Toller. „Už pár týdnů cenzurují časopis *Der Stürmer*. Jenže ne proto, aby vyházeli režimu nepřátelské projevy, nýbrž antisemitské pasáže.“ „Velmi dobře! Tak to teď prodávají bílý papír!“ jízlivě komentuje Roth a trpce se přitom usmívá.

Tohle je skutečné jádro jejich strachu: že se svět nechá tohle léto v Berlíně oklamat. Že se Goebbelsovi podaří přesvědčit svět o mírumilovných záměrech nacistického režimu. Svět ukolébat a utvrdit ho ve víře v neškodnost Německa. Právě teď Anglie oznámila, že chce zredukovat svou vojenskou námořní flotilu. Společensví národů zrušilo sankce proti Itálii, které byly vyhlášeny v důsledku habešského konfliktu. Mussoliniho Itálie slaví. A s ní i Německo.

Svět chce spát, aby mohl žít v míru. A malá skupinka v Ostende nenávidí svou bezmoc, až k zoufalství ji nenávidí.

O oné zprávě, která se k nim začátkem měsíce donesla ze Ženevy, raději mlčí. Československý novinář

židovského původu Stefan Lux si během generálního shromáždění Společnosti národů v Ženevě vzal život. Před plně obsazeným plénem. Na protest proti nečinnosti Společnosti i světa vůči zločinům v Německu. Reakcí bylo krátké zděšení, lehká nechuť vůči tomuto fanatismu, krčení ramen a pokračování v práci. Odzbrojit, jednat a připravovat se na olympiádu v Berlíně. Je to příšerné. I sebevražda jako pochodeň je tomuto světu úplně lhostejná. Ne, o Stefanu Luxovi nechce tohle léto radši nikdo mluvit.

S Etkarem Andrém se to má trochu jinak. Především komunisté, ze všech nejvíc Kisch, sledovali referování o procesu velmi pozorně. André je komunist, narodil se roku 1894 v Cáchách, po otcově předčasné smrti vyrůstal v sirotčinci v Belgii. Za výmarské republiky patřil k nejužšímu okruhu kolem Ernsta Thälmana, byl oblíbeným předákem v Hamburku. Po požáru Říšského sněmu byl zatčen, stejně jako Kisch. Jenže na rozdíl od Kische zůstal André ve vězení a je tam stále. Důvod: velezrada a pokus o vraždu příslušníka SA v Hamburku. Důkazy jsou směšně slabé, kromě toho jsou v předvečer olympijských her v zemi zahraniční novináři, kteří proces pečlivě sledují a podrobně o něm referují. Tady v Ostende nikdo s jeho odsouzením nepočítal. Udělený trest smrti šokuje. Všechny.

Tenhle okamžik, kdy se o trestu smrti dozvědí, patří mezi situace, v nichž mlčí cynismus, umlká vzájemná

řevnivost. Stejně jako po smrti Stefana Luxe. Právě v těchhle okamžicích jsou si vědomi své vlastní bezmoci a protivníkovy převahy. Bledá nenávist a strach a naděje na pomstu někdy v budoucnosti — tohle uprchlíci v těchto dnech pociťují. Všichni četli závěrečné prohlášení Etkara Andrého před soudem. Patos, pýcha, sebejistota člověka, který se cítí nevinný: „Vaše čest není moje čest, neboť nás dělí světonázory, dělí nás třídy, dělí nás hluboká propast. Pokud byste tady učinili nemožné možným a nevinného člověka přivedli před popravčí špalek, jsem připraven tento těžký úděl přijmout. Nestojím o žádnou milost! Jako bojovník jsem žil a jako bojovník zemřu s posledními slovy — Ať žije komunismus!“

O čem se tady dá mluvit? Žádný z nich nepochybuje o tom, že rozsudek bude také vykonán. Stejně tak v podstatě nikdo z nich nepochybuje, že úplně všechno skončí špatně. Člověk jen nesmí svou bojácnost dávat najevo. Tady u moře je poraženectví zločin.

Takže si radši dělají legraci a nadávají. Například na Klause Manna. Dobře že tady jednou není. Jak trapná byla zpráva o vydání jeho nového románu v *Pariser Tageszeitung*. Především Kesten se ne a ne přestat smát: na první stránce ve vydání z 20. června redakce oznámila, že bude otiskovat na pokračování jeho román *Mefisto*. Celé exilové společenství už dopředu vědělo, že Mann napsal román, v němž svého někdejšího švagra

Gustafa Gründgense vykreslil jen s nepatrnou fabulací jako oportunistický prototyp přítomnosti. Ale že noviny knihu inzerovaly titulkem „klíčový román“ a se jménem Gründgens otiskly hned i klíč, to bylo přece jen poněkud trapné. A že Klaus Mann na nátlak svého přítele a nakladatele Fritze Landshoffa tuto trapnost nezměrně rozšířil telegramem, v němž všechno odvolal a všechny proti sobě popudil. „Můj román není klíčový román. Hrdina románu je smyšlená postava bez vztahu ke konkrétním osobám. Klaus Mann.“ Očividně svůj román zprvu zamýšlel jako pomstu, před vydáním jej dryáčnický inzeroval a nakonec to celé bezbranně dementoval — pro zkušené spisovatele tady u stolku v kavárně *Flore* to byla až příliš naivní drzost. Přitom ho vlastně všichni měli rádi, toho horlivého, citlivého, pohledného syna Thomase Manna. Jenže své knihy píše poněkud chvatně, nechává se příliš rychle strhnout k nadšení. Horká hlava, bojovník, ale na patos jeho knih a především románu *Mefisto*, který stále ještě na pokračování otiskují pařížské exilové noviny, se prostě nadává moc dobře. A pouze Stefan Zweig vyzývá Kestena, který spílá jako utržený ze řetězu, aby to svému příteli Mannovi řekl osobně. Ten to neudělá a Zweig zřejmě také ví proč. Neboť hlavním důvodem, proč se Kesten nyní tak pošklebuje přítelově nešikovnosti, je především skutečnost, že kniha, kterou Klaus Mann napsal, je vlastně jeho kniha. Všechno, nápad, příběh, postavy,

to všechno Kesten před dobrým půl rokem navrhl Klausovi Mannovi jako námět na knihu. A ten to také v zuřivé rychlosti napsal, pochopitelně zase příliš rychle, domnívá se Kesten, napůl nesouhlasně, napůl závistivě. Nejde mu do hlavy, jak kvapně Mann celý příběh hodil na papír. A že teď svou rozpustilostí, lhovostí, dobře míněnou naivitou úspěch celku zpochybní.

Patnáctého listopadu 1935 napsal Kesten Klausovi Mannovi z Amsterdamu následující: „Jelikož mi Landshoff řekl, že hledáte látku pro svůj nový román, a jelikož jsem pro svůj vlastní román vymyslel to či ono, napadlo mě, že zatímco já bych danou látku zpracoval velmi špatně, vy byste to naopak udělal velmi dobře. Abych to zkrátil, domnívám se, že byste měl napsat román o homosexuálním kariéristovi ve třetí říši, a na mysl mi vytanula postava Vámi již umělecky zpracovaného (jak mi bylo řečeno) intendanta státního divadla Gründgense (název: *Intendant*). Nemám přitom na mysl, že byste napsal satiru z prostředí vrcholné politiky, nýbrž téměř nepolitický román, Maupassantův věčný *Miláček* jako předobraz, který pomohl již Vašemu strýci objevit ‚zemi zaslíbenou‘. Takže žádný Hitler a Göring a Goebbels jako románové postavy, žádná agitační propaganda, žádní komunističtí ‚syslové‘, žádné münzenbergiády, nýbrž například zavraždění onoho berlínského herce, na jehož jméno si teď nemohu vzpomenout. To celé v ironickém zrcadle velké a utajované, nicméně

vnímatelné vášně... Prostě: hlavnímu městu vyprávět, jak se člověk stane intendantem.

Myslím si, že taková látka by se Vám mohla velmi podařit a mohla by nabídnout skrze sféru třetí říše také větší šance. Mluvil jsem o tom s Landshoffem a je stejného mínění.“

Teď, poté co se jej Zweig pokusil umravnit, vypráví Hermann Kesten celé společnosti, odkud má Klaus Mann látku a námět na tuhle knihu. A odkdy.

To Josepha Rotha opět podnítí k tomu, aby shromážděné skupině vyprávěl příběh, jak na Kestenovo naléhání recenzoval pro *Frankfurter Zeitung* jeho první román. Roth si jej přečetl, shledal nikterak dobrým a především nesrozumitelným. Recenzi napsal a před uveřejněním dal text Kestenovi, aby si jej přečetl. Poslední dvě věty zněly: „Románu nerozumím. Možná je Kesten velký humorista.“ Kesten škrtl předposlední větu, z poslední vymazal slovo „možná“. Tak je to mnohem lepší, řekl prý Rothovi. A ten pak nechal text v Kestenově verzi uveřejnit.

„Kde bys dneska bez té recenze byl, Hermanne?“ zvolá Roth do společnosti a směje se. Všichni se smějí s ním. Vědí, že neexistuje žádný jiný spisovatel, který by měl tak dobré kontakty na recenzenty výmarské republiky, a sotvakdo je využívá tak intenzivně jako právě Kesten. A taky vědí, že Joseph Roth čte vlastně jen velmi málo, ale o to víc recenzuje. Nemusí číst, vypráví příběhy

kolem knih a připojí k tomu jeden soud, který se podle jeho názoru na knihu hodí. Rád také píše o svých vlastních knihách. Když má mimořádně dobrou náladu, občas také knihu strhá.

V těchto dnech zase cosi čte. Ne proto, aby o tom psal, nýbrž protože je to kniha, která odpovídá jeho světonázoru: *Brave New World* od Aldouse Huxleyho. Vyšla už před čtyřmi lety, anglicky, a německy pod názvem *Svět — kam?* A Roth rozčiluje stolní společnost hlasitě deklamovanými citáty z knihy o normovaném, kontrolovaném světě budoucnosti. „Továrna na embrya! Nový člověk! Ve čtyřech letech pohlavně zralý, v šesti a půl dospělý. Triumf vědy!“ Roth se trpce směje a opakuje stále stejná místa.

„Seppe! Nech už toho! My to přece známe!“ snaží se ho brzdit Kisch. „Ten tvůj Huxley je reakcionářský brídil! Géníem naší doby je přece Chaplin!“ A teď spustí Kisch. Vypráví o návštěvě u Chaplina, který mu v soukromí promítl všechny své filmy, jež Kisch ještě neznal, líčí, jak mu Chaplin položil ruku na koleno a v přítmí promítacího sálu pátral v Kischově tváři po stopách souhlasu, nadšení. „Jak byl nejistý. A zároveň pyšný,“ volá Kisch. A vypráví o Chaplinově mistrovském díle, filmu *Modern Times*, většina ho už viděla v kině v Paříži. Jen Roth pochopitelně ne. Jakmile s tím Kisch zase začal, Roth protáhl obličej. Kino! To je Antikrist! Dábel! „Moderní doba! To je k smíchu!“ vysmívá se. Jenže Kisch

se nedá rušit, vypráví o stroji u běžícího pásu, pantomimicky předvádí, jak Charlie, jak mu Kisch říká, spadne do stroje, nebo Charlieho v plaveckém úboru, jak skáče na mělčinu. To je Kischův mistrovský kousek. Skupina ve *Flore* se smíchem skoro válí po zemi. A dokonce i Rothovi cukají koutky úst.

Ano, Roth kino nenávidí, i když ho Zweig stále znovu vybízí, aby se u svého amerického agenta zasadil o zfilmování svých knih. Potřebuje peníze a nikdo neplatí tolik a tak rychle jako Hollywood. *Joba* už zfilmovali. Roth film neviděl, ale Zweig mu o tom vyprávěl, a teď celé skupině líčí, že filmová adaptace je k pláči. Prý z příběhu udělali americký doják. „Musíte se na to podívat, Rothe! Nic nepoznáte! Ale je to nádherný!“ „Na nic se koukat nebudu,“ opáčí stroze Roth.

Tak plyne večer. Na stole se objevuje jedna láhev verveinu za druhou, nálada je nevázaná, ale zároveň napjatá. Člověk má pocit, že stačí jediné špatné slovo, aby nálada tady u stolu vybuchla. Kisch ještě nějakou dobu rozkládá o *Moderní době*, hrdinou pochopitelně není Charlie, hrdinou je moderní doba, vykořisťování pracujících, dohled nade všemi, americký kapitalismus jako nepřítel. A hovoří také o generální stávce ve Francii a Belgii. Tady na pláži si toho téměř nikdo nevšimne, ale země je ochromena. Státisíce lidí už několik týdnů nechodí do práce, ve Francii už od začátku června. „Triumfálně zvítězí!“ volá Kisch. Nárok na dovolenou,

čtyřicetihodinový pracovní týden, vyšší mzdy. Skutečně to vypadá, jako by sevřená odborářská síla dostala stát a průmyslové podniky na kolena. „Placená dovolená! Co si myslíte, že se tady v létě děje?“ zvolá Kesten. „Člověk se tím dovolenkovým hemžením málem ani neprodere.“ Roth a Zweig a ženy se smějí. Kischovi to tak vtipně nepřipadá. Prý by si měl svůj cynismus nechat od cesty. Pro něho a jeho pupek se určitě někde ještě nějaké místo najde.

Teď se Kesten urazí. Jeho pupek je čistě jeho věc, a kdyby záleželo na něm, ať tady tráví dovolenou třeba celá Belgie i Francie, hlavně ať nedorazí Thomas Mann. A v tom jsou tady všichni zajedno, ve svém výsměšném odmítnutí. Na začátku měsíce nechal Thomas Mann na Evropské konferenci o amnestii pro politické vězně v Bruselu přechystat svůj projev. Ten projev nebyl špatný, to potvrzují vlastně všichni. Byl jasný a důrazný. Apel na vládcu v Německu, aby otevřeli brány vězení a propustili všechny politické vězně. Zároveň ovšem dodal, že pak svět pozná, že v Německu nevládne zvůle, nýbrž duch. „On se fakt zbláznil! Jaký duch?“ ptá se Toller. Thomasi Mannovi zazlívají, že velmi dlouho váhal, než se jednoznačně připojil k exulantům. Že se velmi dlouho snažil nerozházet si to s vládci v Německu, aby nepřišel o německý trh. Tady už o něj dávno všichni přišli. Jako poslední Stefan Zweig, který se jako jediný urážek neúčastní. To Joseph Roth vypráví o zvěsti, že Thomas

Mann byl v jakési zprávě o kongresu označen za Žida a že prý tuto informaci veřejně dementoval. To je ale zbabělec! A Roth říká, že autor *Kouzelného vrchu*, jenž neustále usiluje o smír a neutralitu, má prostě špatné jméno: „Mann — muž — jaké nedorozumění. Já jsem ho vždycky považoval za neutrální *ono*.“

Pak se rozčileně dohadují o konci nejdůležitějšího německy psaného exilového deníku *Pariser Tageblatt*, jehož vydávání bylo 14. června zastaveno. Jak málo mají možností k publikování, aby mohli psát ve svém jazyce. Ano, dokonce se rozhořel konflikt mezi vydavatelem a investorem Wladimírem Poljakowem a redakcí a především šéfredaktorem Georgem Bernhardem, který za výmarské republiky působil jako šéfredaktor deníku *Vossische Zeitung*. Bernhard a redakce nakonec vydavateli vytkli, že potají kolaboruje s národními socialisty. Rozhodli se proto list opustit a založit nový deník, *Pariser Tageszeitung*. Všichni tady v Ostende a také emigranti v Paříži vědí, že ta výtka je absurdní. Byla ustanovena vyšetřovací komise, která má výtky prozkoumat. Jenže noviny s prodaným nákladem 14 000 výtisků už neexistují. Nové, v nichž právě na pokračování otiskují román *Mefisto* a kde také vyšel projev Thomase Manna, si musí zpočátku vystačit bez investora. A s podstatně méně čtenáři.

Copak jsou jen samé špatné zprávy? Je například špatnou zprávou, že nakladatel Gottfried Bermann-Fischer

založil ve Vídni nové nakladatelství a staré S. Fischer Verlag nechal pod vedením Petera Suhrkampa v Německu? Dne 15. července oznámil „ctěnému knižnímu obchodu založení nového vydavatelského podniku“. Se všemi autory starého Fischerova nakladatelství, kteří se pro Německo stali nežádoucími, mezi nimi i Alfred Döblin, Alfred Kerr, Jakob Wassermann, Carl Zuckmayer a především Thomas Mann. Ještě jedno exilové nakladatelství! Ještě více německojazyčné literatury pro malinkatý trh s německými knihami v zahraničí. Ne, ani tahle zpráva tady nikoho opravdu nepotěší.

Nálada zůstává tíživá, napjatá, zanedlouho se k velké skupině připojí filmař Géza von Cziffra. Pendluje mezi Berlínem, Paříží a Bruselem. V beztak už nedůvěrou otrávené atmosféře není zrovna tím pravým mužem, který by dokázal sklíčenou skupinu rozveselit. Ale Kisch ho má rád a kvůli Kischovi také Cziffra přijel. I on, skoro jako všichni tady, se zabývá historickou látkou, plánuje film o císaři Maxmiliánovi. A Kisch o sobě tvrdí, že je synovcem osobního lékaře onoho císaře. Vypráví o dobrodružných plánech císaře Františka Josefa, který hodlá svého bratra, arcivévodu Maxmiliána, korunovat v Mexiku na císaře, aby ho tak přiměl ke zřeknutí se veškerých práv arcivévody rakouského. Roth zaujatě naslouchá, přesto jeho nedůvěra roste. Pak už toho má dost: „Nerozšiřuj tu takový nesmysly, Egonku! František Josef by se svým bratrem nikdy takhle nejednal!“

„No, se svým bratrem možná ne,“ opáčil Kisch, ale on prý ví, že Maxmilián je ve skutečnosti potomek Napoleona, který měl utajený vztah s arcivévodkyní Žofíí, chotí arcivévody Františka Karla. Roth se zarazí, s odporem se podívá na svého přítele a vmete mu do tváře: „Fuj! Třikrát fuj!“, vyskočí a bez pozdravu se poroučí. Irmgard Keunová pospíchá za ním. A pak se celý kroužek zaražených emigrantů pomalu rozchází a všichni tichými kroky a mlčky mizí do noci.

IRMGARD KEUNOVÁ MILUJE JOSEPHA ROTH A VIDÍ DO NĚHO TAK HLUBOKO JAKO NIKDO JINÝ. Ví, že se oba tohle léto dali dohromady především z osamocnosti, ona miluje jeho samotářství a smutek a přání, aby byla vždycky a plně po jeho boku. V noci, když leží vedle sebe, Roth někdy noří ruce hluboko, hodně hluboko do jejích vlasů, jako by měl strach, že by mohla najednou zmizet do temnoty. A ráno, když si pomalu vyprostí vlasy z jeho drobných bílých rukou, drží mu hlavu, když musí zvracet, celé hodiny. Mezitím zná všechny jeho knihy. On její žádnou knihu nezná. Ale neúnavně ji pohání k psaní. Arnoldu Straussovi napsala, že „pořádají úplnou olympiádu v psaní“, Roth a ona, každý den. Ona pracuje zuřivě rychle, a když si večer přepočítají stránky, většinou jich on nakonec má stejně víc. A když je unavená, nechce se jí vstávat, nechce se jí jít psát do bistra, neprojde jí to. Není prý žena, nýbrž voják,

spisovatelka s úkolem na světě. V takovém případě není čas na odpočinek a přestávky. Psaní, to je svatá povinnost. Přestávky jsou hřích, tak to vidí on. To je zákon jeho života. A Irmgard Keunová je připravena žít pod tímto zákonem, alespoň nějakou dobu.

Miluje to, že se Roth umí vysmát sám sobě, své nešikovnosti a nemotornosti coby voják, svému nehrdin-skému životu. Ale brzy pochopí, že to v žádném případě neznamena, že by tyhle příhody mohla později s úsměvem opakovat. Je neskutečně zranitelný, ba až přecitlivělý, a ani Irmgard Keunová dopředu netuší, co se ho dotkne. „Byl natolik zranitelný, že i přede mnou musel nosit masku,“ vyprávěla později Rothovu životopis-ci Davidu Bronsenovi.

Tak ho viděla ona: v osobní rovině a v maličkostech je stejný jako ve vztahu k politice a velkým věcem. Jeho rozum je jasný a ostrý a on vidí všechno zcela přesně, svůj vlastní zánik i zánik svého světa, a pochopitelně také vidí, že jeho monarchismus je chiméra, dětská víra, sladká lež, kterou si sám sobě den co den nalhává, aby dokázal snášet život a jasnost a vědění. Proto se přece člověk stává spisovatelem, aby svět viděl jinak, mohl si ho přát jinak, mohl ho popsat jinak, než jaký je a než jaký bude.

Irmgard Keunová o něm věděla všechno: „Ve svých knihách se Roth rád uchyloval do světa staré rakouské monarchie, do světa, o němž se zoufalým úsilím

a zanícením věřil, že mu — přinejmenším kdysi — byl domovem myšlení a citu. Přesto věděl, že byl a navždy bude bez vlasti. Všechno, co bylo jeho bytosti blízké — lidé, věci, myšlenky —, poznal až do nejskrytější nedostatečnosti a až do onoho chladu, který dokáže zmrazit i ten nejvroucnější, nejteplejší dech. A tak hledal světy, které mu byly bytostně cizí a o nichž doufal, že pro něj zůstanou nepoznatelné a hřejivé. Jenže co se podařilo jeho neúnavně tvořící fantazii, to mu pokaždé zničil jeho roztrpčený rozum. Byl by velebil ďábla a nazýval jej Bohem, kdyby mu býval pomohl v něho věřit. Čas od času viděl sám sebe ve strašidelně prázdném prostoru mezi racionalismem a mystikou, odděleném od skutečnosti a nedosahujícím nedosažitelného, věda, že jej není možné dosáhnout. Trýznilo ho to a chtěl se zbavit sám sebe a za všech okolností být někým, kým nebyl.“

Nejsnáze to šlo při psaní. „Králíčku, mám báječněj objev,“ volal na svou přítelkyni sedící naproti u stolu. Krátce se pousmál a už zase zmizel do svého objevu. Mnohé, co píše, se vrací k věcem, které tady vidí, o nichž hovoří. Poté co je napsal, Irmgard Keunová už je stěží dokáže rozpoznat, „jeho neuvěřitelně rychlá fantazie je proměnila v něco úplně jiného“. A on má vždycy dobré nápady, literární nápady, ale také praktické otázky týkající se života. Když si Irmgard Keunová stěžuje, že neví, jak by mohla od svého pronacistického chotě v Německu získat svolení k rozvodu, jelikož to

manžel odmítá, Rotha napadne, aby mu pohlednicí sdělila, že tady v Belgii spí s Židy a černochoy. Pak se ta věc vyřídí sama od sebe. Roth má rád dobré nápady a stejně jako dřív se domnívá, že za ty nejlepší vděčí kořalce. „Jestli chceš, ukážu ti v každé z mých knih ta dobrá místa, za něž vděčím dobrému calvadosu,“ řekl jednou Somu Morgensternovi. Naneštěstí neměl tehdy své knihy právě s sebou.

Nejraději básní své přítelkyni přímo do tváře. Máš tak nádherně dlouhé řasy, řekla mu jednou. Načež prý odpověděl: Ano, to vím. A údajně za to může oční infekce, kterou trpěl před drahnou dobou a kvůli níž dočasně oslepl a museli mu všechny řasy vytrhat. Musel prý chodit pořád dokola v zástupu slepých mužů, přičemž několikrát vrávoravě narazil do zdi. Sice není úplně jasné, co způsobilo, že jeho nové řasy jsou tak husté a dlouhé, ale každopádně je to pěkná historka.

Stefan Zweig rád vzpomíná a vypráví o Rothovi a jednom jarním setkání s krásnou vydavatelovou manželkou, ke kterému došlo před několika lety. „Paní Kiepenheuerové to ale náramně sluší v květnovém ránu,“ pochválil ji prý šarmantně Zweig. Na to Roth: „A to jsem ji ještě nespatriil v zářijovém večeru.“ Na to Zweig poraženě řekl: „Člověk hned vidí, jak velký jste básník.“

Joseph Roth je šarmantní především tehdy, když s tím Irmgard Keunová nepočítá. Prý tady postrádá německý černý chléb, pravila jednou bez postranních

myšlenek. A Roth se jal pozorovat koně zapřaženého v drožce, kterému jeho majitel dává žrát černý chléb. Roth sledoval tento pár tak dlouho, než se o půl hodiny později, záře radostí, objevil před svou milou s bochníkem černého chleba.

Když píší — a oni píší téměř pořád —, sedávají Keunová a Roth u oddělených stolků. Ona u okna, on úplně vzadu v bistru. Nemůže slunce vystát. Jeho oči, jeho opuchlé nohy, jeho kůže, jeho oblek, celý člověk není zrozen pro slunce. Sedí od sebe vzdáleni na doslech. Nedůvěřivě jeden druhého pozorují, kdo se rychleji dostane kupředu. A kdo víc pije.

Jejich společný den strávený psaním začíná četbou horoskopu v *Paris Soir*. A končí v sedmnáct hodin příchodem Stefana Zweiga. Zweig projde kolem jejího stolku, letmo pozdraví a zamíří do zadního tmavého kouta, ke svému příteli.

Irmgard Keunová se k Zweigovi zpočátku chová odtažitě a do Ameriky píše: „Stefan Zweig je decentní muž, veskrze sametový, překypující dobrotou a láskou k lidem. Nevím si rady ani s ním, ani s jeho knihami.“ Oba jsou si srdečně cizí. Ale navíc se objevuje ještě něco jiného: žárlivost na tohoto muže, který v Rothově životním chaosu přijal cosi jako roli věrně pečující manželky. A stud. Irmgard Keunová nechce svého milovaného autora vidět závislého na tom druhém. Nechce,

aby se Zweig vůči Rothovi považoval za nadřazeného. Nechce, aby se brilantní Roth nechal od Zweiga vydržovat. Postupně se z toho vyvine téměř nepřátelství a Keunová brzy nepřátelskýma očima sleduje Rothova nejlepšího přítele: „Působí tak dekorativně. Takhle nějak si návštěvník kina představuje slavného spisovatele. Světaznalý, elegantní, udržovaný, s lehce melancholickým pohledem. S laskavou zaníceností hovoří o Vídni a v imaginárních barvách maluje obrazy svého života, který už se začal tiše a nezadržitelně rozkládat.“

Když si Roth z Zweiga utahuje, pak jen v sebeobraně, ve snaze neztratit sebeúctu, dokonce i tady, v novém obleku, zaplaceném penězi velkého přítele. Nosí je na vlastním těle, každý den, tenhle dárek, symbol podřízenosti ve světě peněz. Joseph Roth o tom píše ve svých knihách. O lesku, nezbytnosti peněz a prostotě života ve světě, v němž peníze nikdy nedojdou a hloupí lidé tam venku zjednávají vypravěči respekt, který si zaslouží.

Tak také v jeho právě dopsané knize, jejíž druhou polovinu ještě jednou přepsal v temném koutě belgického bistra: *Zpověď vraha, vyprávěná během jedné noci*. Je to příběh Golubčika, který vyrůstal ve velké chudobě a bez otce, kdesi v lesích vlasti Josepha Rotha. Jeho biologickým otcem je zámožný, vzdálený, vášnivý kníže Krapotkin, jenž o tomto synovi, plodu dávno zapomenuté touhy, nic neví a vědět nechce. Golubčík bojuje po

celý svůj život o uznání, stává se nelítostným agentem ruské tajné policie, propadá nádherné Lutetii, následuje ji do Paříže, miluje peníze, prahne po lesku a nových šatech: „Potřeboval jsem všechna tahle vnější potvrzení: šaty pro mě a pro Lutetii, poddanost krejčích, kteří mi brali míru, v hotelu, s opatrnými prsty, jako bych byl křehký būžek; kteří sotva měli odvahu dotknout se mých ramen a nohou krejčovským metrem. Právě proto, že jsem byl jen Golubčik, jsem potřeboval to všechno, co by Krapotkinovi bývalo přítěží: psí pohled v očích portýra, servilní hrbení číšníků a sloužících, z nichž jsem neviděl nic než dokonale vyholený zátylek. A peníze, peníze jsem taky potřeboval.“

Je to Stefan Zweig, s nímž ještě jednou přepracoval druhou polovinu *Zpovědi*. Příteli předčítá a dává mu stránky prvního konceptu. Spolupráce s Zweigem vede ke vzniku tolika verzí, že Roth musí svému vydavateli Walteru Landauerovi napsat, že „od strany 65 toho bylo mnoho změněno“, že poslední dva archy obsahují nejdůležitější změny a že závěr byl napsán úplně znovu. Nepíše, komu za ty změny vděčí, nicméně dodává, že je tam také Stefan Zweig, který by prý jeho, Landauera, rád viděl. Roth ví, jak je pro Landauera a pro nakladatelství Allert de Lange, potácející se neustále na pokraji krachu, Zweig z ekonomického hlediska důležitý, a vědomě nechává do dopisu vklouznout možnost takového setkání. Landauer odpovídá obratem: „Bylo by

dobré, kdybych již ve středu mohl mluvit s panem Stefanem Zweigem.“

Je nepravděpodobné, že by si Stefan Zweig udělal na Waltera Landauera čas hned ve středu. Vlastně tady u moře během tohoto léta nemá čas vůbec na nic. Jinými slovy: má čas úplně na všechno. Dopisy se k němu téměř nedostanou, což znamená: žádné špatné zprávy, žádné žádosti všeho druhu, žádné útoky, ani kvůli *Castelliovi*, ani kvůli opuštěné manželce, kvůli opuštěnému domu na Kapucínském vrchu, žádné útoky kvůli příliš velké politické zdrženlivosti, žádné kvůli příliš velké touze útočit. Tady nahoře ve starém letním přímořském letovisku si přál klid, nic než klid, na sebe, klid na svou práci.

Jak to napsal Lotte? „Prostě bychom tam jenom žili.“ Ve stejném dopise ovšem připomněl, koho tam čeká, a jako dodatek k „prostě jenom žít“ a pláž doplnil: „plus psací stroj.“ Ano, znělo to trochu chladně, v dopise z konce června, adresovaném své stále ještě utajené milence, když psal, že se s ní později spojí ještě telegraficky, „aby ona plus psací stroj dorazily o jeden nebo dva dny později“.

A když pak 3. července písemně uděluje Lotte do Londýna poslední instrukce na cestu, opakuje pod bodem číslo čtyři, co je třeba vzít s sebou: „Pochopitelně psací stroj.“ Zweig chtěl především pracovat. A tak

s ním necestovala jenom sekretářka a milenka Lotte Altmannová, ale objevil se tam i přítel a lektor Emil Fuchs. Před několika dny přijel ze Salcburku, aby Zweigovi pomohl sestavit druhý svazek novel, který měl vyjít na podzim v jeho novém nakladatelství Reichner.

Fuchs, což v němčině znamená liška nebo lišák, je už dlouho Zweigovým lektorem, s přibývajícími lety se mezi nimi vyvinulo těsné pracovní přátelství, navíc oba muži sdílejí tichou vášeň: šachy. Proto všichni lektorovi říkají „Lišák-šachista“. A když Zweig večer nevysedává s Rothem, pak většinou tráví celé hodiny — mlčky a s doutníkem — u šachovnice s Fuchsem.

*

Zweig má tedy s sebou celou písárnu. A pracuje zde tak dobře a efektivně jako už dlouho ne. O svazek novel se stará Fuchs téměř sám, zatímco Zweig píše dvě miniatury do *Hvězdných hodin lidstva*, jednu o dobytí Cařihradu, druhou o Leninově cestě v zaplombovaném vlaku Německem do Ruska v roce 1917.

Obě mu jdou snadno, materiál nasbíral už dřív a příběh o Byzanci je jakýmsi vedlejším produktem velkého příběhu, na kterém právě pracuje a ke kterému, více než kdy jindy, potřebuje pomoc Josepha Rotha: „Pracuji na oné novele,“ napsal dva měsíce před odjezdem do Ostende. „Je to spíše legenda, židovská, vystavěná nad

úplně drobnou historickou předlohou. Myslím si, že bude dobrá, i když se mi o tom těžko mluví. Stylisticky si dosud nejsem zcela jistý. Potřeboval bych, abyste se na to podíval.“ Jenže v tomhle případě netrápí Zweiga v danou chvíli jen stylistika. Jde spíš o věci religiózní či rituální. Na konci června píše Rothovi: „Bylo by to pro mě štěstí, mít Vás zde jako literární svědomí pro onu legendu. Mohli bychom se večer navzájem zkoušet a učit se od sebe jako za starých časů.“ Novela, na které Zweig pracuje, později vyjde pod názvem *Pohřbený svícen*. Je to legenda o sedmiramenném svícnu, který putuje z Jeruzaléma do Babylonu, odtamtud se navrácí zpět, pak jej Titus doveze do Říma, ukradnou jej Vandalové, dostane se do Kartága a nakonec dál do Byzance. Posléze jej Justinián doveze zpátky do Jeruzaléma, ovšem do křesťanského kostela, načež svícen jednou provždy zmizí. Je to příběh o věčném židovském putování, na kterém chce Stefan Zweig v Ostende dál pracovat a dokončit jej. Příběh menory, sedmiramenného svícnu, jako příběh židovského vyhnání a bezdomovectví a nikdy nevyšehajících naděje, že věčné putování jednoho dne skončí. Teď prý může psát jenom věci, které „mají vztah k času a z nichž vychází cosi posilujícího“, jak napsal Rothovi. Jenže přesto je to vlastně příběh o beznaději a smutku. Svícen se ztrácí pokaždé znovu. Zweig vypráví příběh z perspektivy Žida Benjamina Marnefeše, který jako chlapec tiše a zoufale přihlíží první krádeži,

když otroci Vandalů přenášejí římské poklady na své lodi. Při pokusu vytrhnout jednomu z otroků menoru si zlomí ruku a upadne. Zdá se, že menora je jednou provždy ztracena: „Bílá pěna se s šuměním přelila přes kýl a hnědý trup lodi se pohupoval na vlnách nahoru a dolů, jako by dýchal a žil, a s větrem napnutými plachtami mířila galeona z rejdy přímo na otevřené, nekonečné moře.“

Z Benjaminu Marnefeše už je stařec, když se jeho osud i osud menory naplní. Stane se to zhruba na konci první třetiny knihy, kdy se římsští Židé devátého dne měsíce av, v den zničení chrámu, shromáždí na židovském hřbitově, aby si četli v *kiminu*, žalozpěvech, společně se modlili, naříkali a vzpomínali na den, kdy Židé celého světa přišli o svůj domov. Na konci tohoto dne se Židé dozvědí, že svícen byl znovu ukraden, tentokrát jej zcizil Belisar, a převezen do Byzance. Jen jeden člověk se při této zprávě potichu usmívá: Benjamin, vyvolený obcí, tuší, že kdesi uvnitř této špatné zprávy vězí jádro zprávy dobré.

A tato pasáž se Stefanu Zweigovi ne a ne podařit. Možná proto, že mu chybí vhled, vlastní vzpomínka, zkušenost, účast na historickém materiálu.

Zweig jde s Rothem do italské restaurace *Almondo* v Langestrasse, kde svého přítele pokaždé dokáže přesvědčit, aby se najedl. Hostinský Joseph Almondo je na oba své hosty pyšný, vždycky je obsluhuje osobně. A po

jídle spolu dokonce vypijí kořalku Verveine, na trávení, jak Almondo k radosti Josepha Rotha prohlašuje.

Odpoledne se Zweigovi podaří Rotha přemluvit, aby se s Lotte a s ním posadil na terasu bistra, na čerstvých vzduchu, na slunce. Lotte má s sebou fotoaparát, směje se a prosí oba přátele, aby se na chvíli trochu sesedli, jen na jeden snímek. Rothovi stačí už to, že si musí nechat svítit na hlavu, ale nemá opravdovou touhu se bránit, když je tak pěkný den. Do objektivu Lottina fotoaparátu se tedy tváří poněkud skepticky, téměř bojovně. Výsměšně povytáhne pravé obočí. Není ješitný, je mu jedno, že vlasy na čele má řídké a trochu rozčuchané, pestrého motýlka pomuchlaného. Aspoň že nové černé sako sedí bezvadně. A kam teď s oběma rukama? Nejistě se přidržuje stolku nikotinem zažloutlými prsty, mezi nimiž svírá téměř dokouřenou cigaretu, vedle poloprázdná sklenka bílého vína, zatímco Zweig se přisunuje blíž, těsněji k příteli. Má trochu vyšší židli, proto je o půl hlavy větší než Roth, který se teď sebevědomě usmívá. Zweig, jemuž je v tvídovém obleku s vestou a kravatou v tento letní den příliš horko, se nedívá do fotoaparátu, dívá se na Rotha. Lotte vidí Zweigův pohled skrze objektiv, jak na svého přítele, ano, shlíží, ale je to otcovské shlížení nebo shlížení staršího bratra, měkké, laskavé, trochu ustarané. Sedí tam, s dobrosrdečným úsměvem, a prizmatem Lottina fotoaparátu to vypadá, že by svému příteli býval rád položil ruku

kolem ramen. A Roth vypadá, jako by se obával právě tohoto ochranného gesta.

Lotte udělá snímek. Roth se opět uvolní, probírají svou denní práci, probírají ji tak intenzivně a důkladně, jak to už dlouho nedělali a jak to s nikým jiným nedokážou. A Zweig vypráví Rothovi o svém problému s legendou, že mu to pořád nejde a nejde, ta pasáž. Takhle může mluvit jenom s nějakým příbuzným, s bratrem, člověkem, od něhož známe každý řádek, staré knihy, nové plány. „Strašlivá sudba národa, neustále jen čekat na nějaké někdy a možná, neustále jen mlčky důvěřovat psanému slovu a nikdy nepochopit ani jediný znak!“ píše Zweig v legendě. Jaké to bylo — onen devátý den měsíce av, v den velkého smutku? Jaké to bylo, Rothe?

*

Večer si jde zase každý po svých. Roth do *Hôtel de la Couronne* za Irmgard Keunovou, Zweig mu dal peníze, aby mohl svůj pokoj zaplatit na několik týdnů dopředu. A Zweig se vrací do svého malého apartmá u moře, na široké promenádě Alberta I., do *Maison Floréal*. Je to pěkný, tmavý rohový dům s věžičkami. Bydlí ve třetím patře, Lotte ve čtvrtém, bez výtahu. Ano, tohle je vůči ní barbarství, napsal předtím Lotte, ale nejde to prý jinak. Potřebuje totiž svou lodžii — pracovnu s výhledem na moře, do nekonečna. Jak to viděl Benjamin, jako kluk,

když byl svědkem zmizení svícnu a chtěl ho zachránit: „Jako očarovaný upřeně hleděl na moře, které spatřil poprvé v životě. Tak tohle to bylo, modré, nekonečné zrcadlo, zářivě klenuté, až k ostré čáře, kde se vlny dotýkají nebe, a ještě dál mu tenhle obrovský prostor připadal jako kupole noci, neboť poprvé uviděl celý ovál hvězd na půlnobí.“

A tak může Zweig vyhlížet na Severní moře každý den, každý večer. Světla kasina svítí nahoru až do jeho pokoje, čím temněji se před ním rozkládá moře.

Časně ráno následujícího dne přijde dopis od Rotha, malý lístek, je na něm jen několik řádků. Milostný dopis psaný předešlé noci. „Milý dobrý příteli,“ stojí v něm, „po způsobu mladých žabců a gymnazistů Vám musím říci, jak milý jste mi dnes byl, s hotelem a tím vším, a tak Vám říkám, jako bych Vám to býval řekl už tenkrát, když jsem Vás v osmnácti letech marně hledal ve Vašem vídeňském bytě. Děkuji Vám tedy za kousek mládí a ochotu ke sladkému šmokování a nabízím Vám psané slovo namísto mluveného. Váš J. R.“

O své studentské návštěvě před domem obdivovaného Zweiga — možná Roth vyprávěl svému příteli předchozího večera právě tento příběh. Jak tam ve vestě, motýlku a vysokém bílém límci marně postával přede dveřmi. Teprve o třináct let později byl Stefan Zweig upozorněn na mladého kolegu, když mu

recitátor Alfred Beierle věnoval knihu Josepha Rotha *Židé na cestě*, příběh Židů z východní Evropy, kteří přijdou na Západ a tam jsou vnímáni jako „problém“, jako „hosté z Východu“, poněkud trapní příbuzní asimilovaných západních Židů, chudí a většinou na první pohled rozeznatelní coby Židé.

Byl to příběh ze světa, odkud Joseph Roth pocházel, ze života Židů v Sovětském svazu, z jejich stěhování do Ameriky: „Mnozí další odcházejí pudově, a aniž by věděli proč. Uposlechli neurčitého volání ciziny nebo určitého volání úspěšného příbuzného, svých tužeb vidět svět nebo uniknout údajné omezenosti domova a vůle pracovat a uplatnit své síly.

Mnozí se vracejí. Ještě více jich zůstane na cestě. Židé z Východu nemají nikde domov, ale hroby mají na každém hřbitově. Mnozí zbohatnou. Z mnohých se stanou významní lidé. Z mnohých se stanou v cizí kultuře tvůrci. Mnozí se ztratí ve světě. Mnozí zůstanou v ghettu, a teprve jejich děti je opustí. Většina dá Západu přinejmenším tolik, kolik jim tento svět vezme. Mnozí mu dají více, než jim dá on. Právo žít na Západě mají každopádně všichni, kteří se obětují tím, že jej vyhledají.“

Západní Žid Zweig byl touto knihou tak pohnut, že napsal Josephu Rothovi dopis a poděkoval mu za dílo, za jeho psaní.

To byl začátek jejich přátelství, také proto, že Joseph Roth za dopis od tak dlouho obdivovaného člověka

prostě nejen poděkoval, nýbrž byl zároveň připraven namítnout: „Nesouhlasím s Vámi, když říkáte, že Židé nevěří na onen svět. Jenže tento rozbor by vyžadoval mnoho času a prostoru.“

V obálce, která onoho rána zastihne Stefana Zweiga, nevězí jenom ten malý lístek, je v ní také popsán list papíru, bez oslovení. Je to ono „psané slovo“ darované za Zweigovo přátelství, které Roth oznámil v děkovném dopise. Začíná následovně: „V devátý den měsíce av se shromáždili Židé, jak kázal mrav, na hřbitově. Někteří si četli v žalmech. Každé slovo v nich bylo slané a hořké jako slza.“ Roth píše o hrobech, nápisech na náhrobcích, o náhrobku, na němž je vytesána menora, „jenž oznamoval, že pod tímto náhrobkem práchnivější kosti jednoho Žida, který kdysi, za života, s čistým srdcem, opatrnými rukama, jasnou hlavou, jistými nohama, pronikavými očima svět cítil, promýšlel, chápal, nahlížel a procestoval. Ve Svaté zemi býval opravdovým svícem, a proto jeho hrob zdobil svícen.“ Je to také text o mírné bolesti, která zachvátí židovskou obec, když vidí pozvolna odplývat devátý den měsíce av. A končí: „Lidé zavírali knihy, začínali pomýšlet na rozbřesk. Najednou se ozvalo tiché, žalostné zaskřípění hřbitovní branky. Kdo to mohl přijít nebo odejít? Branka přece byla zamčená!“

Stefan Zweig čte a čte, a zachvacuje ho velká vděčnost. Je to text, který mu chyběl, stěžejní prvek, den

největšího smutku na židovském hřbitově v Římě mezi povalenými náhrobky, dříve než se branka otevře a posel oznámí novou krádež menory. Roth to napsal pro Zweiga a Stefan Zweig text zakomponoval do své legendy, mírně změnil tón, melodii, proměňuje jej ve svůj text o židovské obci v Římě, „která se, jak kázal mrav, shromáždila na hřbitově v nejsmutnějším dni jejich roku, devátém dni avu, dni zničení Chrámu, onom pochmurném dni, který jejich otce připravil o domov a jako sůl je rozesel po státech na zemi“. Píše o náhrobcích, které zvěstují, „že ten, kdo zde odpočívá věčným spánkem, byl mudrc a sám svícen v Izraeli“. A na závěr o konci tohoto dne: „Nevšimli si, že devátý den avu, den velkého smutku, se pomalu chýlil ke konci a blížila se hodina poslední modlitby. Najednou vrzla zrezivělá hřbitovní branka.“

Je to tak trochu jejich společná kniha, příběh o věčném útěku a víře v to, že existuje místo, které může navždy zachovat tajemství, kde budou Židé moci na světě žít v míru. Benjamin nechá vytvořit repliku svícnu, která je opět ukradena, mizí, kamsi, s pravým svícnem ovšem zamýšlí něco jiného: „Bůh, jen On a jen On nechť rozhodne o osudu svícnu. Zahrabu jej, jinak jej nedokážu ochránit, jenže na jak dlouho, kdo ví! Možná jej Bůh nechá navždy v temnotě a náš lid bude muset putovat bez útěchy, rozprášený a roztržštěný na zádech země. Ale snad — a mé srdce je plné této naděje —, se naplní Jeho vůle, že se náš lid vrátí do vlasti.“ A pak

Zweig dodá — a snad je to nyní opravdu návrat k příteli Rothovi a jeho víře ve věčnost: „Nestarej se o rozhodnutí, přenechej ho Jemu a času. Kéž by byl onen svícen považován za ztracený, a my, kdož jsme Božím tajemstvím — nechť nejsme ztraceni! Neboť zlato v zemském lůně nepomíjí jako lidské tělo a tak ani náš národ v temnotě času. Přetrvá jedno, přetrvá i to druhé, národ i svícen! Tak nás nech věřit, že znovu povstane, koho pohřbíme, a svícen opět zazáří navrátivšímu se lidu. Neboť jen pokud nepřestaneme věřit, zachováme svět.“

Je to zaříkávání, které zde Zweig s Rothovou pomocí píše. Zaříkávání víry a naděje na konec útěku. Také jejich útěku, Zweigova, Rothova, celého malého společenství tady u moře. Co bude, až léto skončí? Pomalu se chýlí ke konci.

Jak Roth napsal v textu pro Zweiga: „Už bylo velmi pozdě v létě, už to bylo velmi staré, velmi unavené léto, krátce před podzimem. Léto samo se podobalo starému Židovi, jako by si i ono chtělo odpočinout na hřbitově. Bylo mírné, laskavé a obdařené zlatou moudrostí.“

*

O několik dní později sedí všichni ještě jednou pospolu. Všichni jsou opálení, kromě Rotha, starého nepřítelé slunce. Opět sedí ve *Flore*, s výhledem na moře a plážové budky. Christiane Tollerová umíněně plete, Gisela

Kischová se směje, kdykoli je něco k smíchu a vlastně i když není, Lotte Altmannová sedí mlčky, a jen když si tiše odkašle, všimne si velká společnost, že je ještě tady, Fuchs, „Lišák-šachista“, pozoruje moře, Stefan Zweig sedí mezi Lotte a Fuchsem, kouří a poslouchá, jak Egon Erwin Kisch vypráví o Španělsku, o válce komunistů, nejnovějších zprávách z fronty, a Arthur Koestler o svých cestovních plánech, které ho mají zavést do Francova hlavního stanu. Ernst Toller ho povzbuzuje, byť poněkud rozpačitě, ale o to hlasitěji, o to radostněji, o to horlivěji, Kesten s Giselou Kischovou se smějí zápalu mužů, Christianinu pletení, Zweigovu mlčení. Irmgard Keunová vytáhla Josepha Rotha z temného kouta bistra na světlo, pije s ním, a kdykoli Roth pronese nějakou kousavou poznámku, zdá se, jako by nepatrně zaváhala. Jak ráda by byla na straně věřících komunistů, a stejně ráda by byla i na straně neškodných, zvláště nezučastněných posměváčků. Ale je s Rothem, přijala jeho nevíru, přestože ví, že jeho náboženství, jeho monarchismus je také jenom útek, padací dveře, které pro ni nejsou otevřené. Tento večer se v *Café Flore* smějí, přou a mlčí. Ale tlumeněji než na začátku léta. Další kus naděje se rozplynul. Navzdory Španělsku. Navzdory německo-rakouské dohodě nebo právě kvůli ní. A navzdory předolympijskému klidu v Německu a Berlíně. Přejde další léto, aniž nastane rozhodující obrat, aniž se objeví opravdový náznak, že

vláda fašistů v Evropě spěje ke konci. Přinejmenším nikoli tohle léto, ne tento rok, a pro mnoho lidí ani do konce jejich života.

„JSEM OPÁLENÝ JAKO ČERNOCH,“ PÍŠE EGON ERWIN Kisch krátce před odjezdem své matce do Prahy, pak se s Giselou vrací do Versailles, zatímco do Španělska, do války, se vydá až příští léto. Mezitím do Španělska odcestoval Arthur Koestler. Ernst Toller přijal, navzdory Christianinu znechucení, nabídku na přednáškové turné po Spojených státech. Ona vlastně kývla na roční účinkování v Londýně, jedinečná šance pro mladou německou herečku v exilu. „Prosím ne!“ zapřísahá jej. „Musíš zůstat doma!“ „Doma? Kde to je?“ opáčí Ernst Toller. A v září stojí na palubě lodi *SS Normandie*, slanou vodu ve tváři, a doufá, že je vítr odvane zpátky, do Anglie, do Londýna místo do New Yorku, jak bylo v plánu. Jenže vítr nevál dost silně.

Hermann Kesten svádí boj se svým *Filipem II.* a nevede se mu. Zálohu od nakladatelství už utratil, chce zůstat v Amsterdamu, nedaleko nakladatelství, a psát a žít

za polovic, když tu vychází nové nařízení, podle něhož jsou v Holandsku nutné uprchlické průkazy. A tak jede v říjnu opět do Paříže, aby si o průkaz požádal, peníze na zpáteční cestu už nemá. Z vlaku píše příteli: „V každé stanici nastupují mladíci, kteří jedou k posádce, na každé stanici stojí ta stejná rodina, plačící matka, zarmoucený otec, uculující se sestra, mávají, jako by syn už mířil do jakési válečné zóny.“

Také Stefan Zweig a Lotte Altmannová opouštějí letovisko. Zweig je šťastný jako už roky ne. Zcela prochnutý nadějí píše Friderice, s níž se v posledních měsících písemně i ústně jenom dohadoval, o svém štěstí tady v Belgii, o své práci, která mu šla tak dobře od ruky jako už dávno ne, o klidu, nepřítomnosti diskusí a negativních recenzí. „I Roth se dal slušně dohromady, teď jí denně — jen k procházkám nebo koupání ho nikdo nepřemluví. Nějakou dobu jsem se o něho staral, vidím to ale — jako v případě všech spisovatelů — černě, projeje rapidně klesly a obtíže narůstají.“ Píše, že se skvěle vykoupal v moři a doufá, že to naposledy stihne ještě následující den ráno.

Dříve než odjede, ještě jednou si projde slepou ulicí od moře dolů do města. Ten úzký dům tam stále stojí. Výloha je vyzdobená jako tehdy, mušle na vlascích, šklebící se masky, mořské hvězdice, popelníky. Ale očividně už tady žádný obchod není. James Ensor je známý

muž, král Ostende, povýšili ho do šlechtického stavu, teď je baronem, a od matčiny smrti používá celý dům jako ateliér. Stefan Zweig váhá, jestli by neměl vejít, nahoru, k lebce v dámském klobouku, k muži u klavíru, stovkám šklebících se masek. Nejde. Obrátí se, zamíří zpátky k moři. Poslední koupání.

Loučení s Rothem připadá Zweigovi těžké i lehké zároveň. Teď je svobodnější. Jeho břímě, jeho nejmilejší tíha, jež mu spočívá na bedrech, jeho špatné svědomí, jeho literární svědomí, jeho neúplatný, komplikovaný přítel zůstává v Ostende, zatímco on vyráží do nového světa. Ano, dal ho dohromady, nechal mu tady peníze, dal do pořádku smlouvy a vůbec mu vnesl do života trochu řádu. Nyní na něho dává pozor Keunová, s níž je Roth šťastný, a hodlá s ním zůstat, přestože se nedaří zadržet jeho ničení, sebezničení, ano, možná je ještě podpořila svým divokým puzením k životu, k psaní, k pití. Svou láskou k němu, k jeho nenávisti, k jeho smutku, k jeho připravenosti padnout, když už svět nebude možné zachránit. Zweig ho, Rotha, opouští, společně s jeho láskou.

Večer před odjezdem spolu naposledy zajdou ke svému Italovi, v ulici pod plážovou promenádou, Zweigova poslední dobrá domluva, naposledy probírají plány, literární plány. Poslední verveine. Zweig chce věřit, že tam přítele zanechává s obstojně stabilním výhledem

do budoucnosti. Že může odjet, bez soucitu. Hluboko v nitru si je však jasně vědom, že spočinutí tohoto léta je jen drobnou zdánlivou jistotou. Sám přece napsal Huebschovi, že se Rothovy romány začínají horšit, že to s ním vidí černě, s jeho knihami na evropském i americkém trhu. Stefan Zweig to ví, a nechce to vědět. Už pro Rotha nemůže udělat nic, pokud sám nechce jít ke dnu. Teď ještě ne. Chce zůstat svobodný. Léto jej posílilo jako málokteré léto předtím. Teď je pevně odhodlán to nové vzepětí sil využít. Jako začátek nové cesty. Ještě jednou tomu uvěří, je pevně rozhodnut tomu věřit.

S Lotte zamíří do Londýna a odtud dál do Southamptonu, kde 8. srpna vypluje na moře směr Brazílie, sám, bez Lotte, bez Frideriky, bez Rotha, bez Lišáka-šachisty.

Ze své vlasti, ze starého domu na Kapucínském vrchu, ho dostihne ještě jedna zpráva. Je festivalové léto, jako každý rok. Zase jsou tam Toscanini i Bruno Walter. Inscenují festival jako Anti-Bayreuth, nenacionalistický svátek divadla a hudby. Demonstrace. Ale Zweig je rád, že tam není. Festivalové hemžení vždycky nenáviděl, snažil se v té době městu vyhýbat. Navzdory své lásce k Toscaninimu a jeho světu. Svůj poslední den na belgické pláži píše jedné salcburské přítelkyni: „Víte přece, jak vražedně od oněch let na mě doléhá tamní atmosféra. Byl jsem rozrušený a nemohl jsem pracovat. A k tomu ty Vám známé rozpory s blízkými příbuznými,

kteří vždy odsuzovali můj takzvaný pesimismus, a jakmile jsem odjel, chtěli se poutat těsněji. Skoro zapomínám na ty překrásné roky, které jsem tam prožil, i přes roztrpčení, jež jsem pravidelně zakoušel. Už v minulém roce jsem cítil, že Toscaniniho svět pozvolna končí. Bývalo to a zřejmě i tento rok je to tak krásné jako západ slunce.“

A z tohoto západu slunce dostal poštu. Z domu, v němž stále ještě bydleli oni blízcí příbuzní, kteří odsuzovali jeho pesimismus, Friderike a její dcery. Rády se předváděly a v době festivalu tam bylo vřdycky mnoho hostů. Letos mimo jiné Klaus Mann a jeho sestra Erika. Klaus poslal pánovi domu pohlednici, bezelstnou, bezstarostnou, stručnou: „Srdečně zdravím a doufám, že nám aspoň trochu závidíte! Je to u Vás vzrušující, proč nejste tady, jak je možné pokládat Rio nebo Ostende za hezčí?“ Den předtím si tentýž Klaus Mann zapsal do deníku: „Mezi vším shonem: stále *těžké* návaly smutku. Před usnutím si pokaždé vyvolávám představu smrti. Kdo bude sedět u mého lože? Nikdo? — Promyslím následnost slov ‚Ale anděl se nade mnou smiluje.‘“ A o dva dny později: „Děšť. Všichni ještě spí. Já tak dlouho spát nemohu. Zvratky v koupelně. — Myslím na všechny ty večírky, kterých jsem se účastnil... Ztracené tváře.“

V deníku plakat, na pohlednicích jásat a usilovně se snažit vyvolávat závist. Kráčet vzpřímeně. Neukazovat slabost. Ani nepřátelům, ani přátelům. „Je to u Vás

vzrušující.“ A myslet na smrt. Spisovatelka Annette Kolbová je tento rok také v Salcburku. I ona tuší, že to všechno pravděpodobně vidí naposled. „Vědomí toho, co se děje ve světě, beznaděj, skličovalo mysl. K jezerům, do lesů, do festivalových sálů dosáhly pekelné záblesky války ve Španělsku.“ Na rozloučenou tiché gesto: „Kdo jí řekl, že se do Salcburku zase vrátí? Nestává se život rok od roku nejistější?“ A svou knihu o Salcburku zakončuje následujícími slovy: „Ať žije krásné, ohrožené Rakousko! Srdce Evropy, Bůh tě opatruj.“

Tento pesimismus je v Zweigově duši hluboce a skálopevně zakotven už roky. Teď, když se snášejí stíny, mu pomáhá, jak píše v onom posledním dopise z Ostende přítelkyni do Salcburku: „Právě proto, že jsem à la longue pesimisticky založen, stupňuje to mou schopnost si užívat: jen si teď ještě s sebou vzít všechno dobré, dokud si to dokážeme užít.“

*

Je to veselý muž, který se tam v Southamptonu nalodil na palubu, uspořádání lodi se mu už ovšem líbí méně, „nevkusná, beztvářá okázalost“, poznamenává si do deníku. „Počasí je podivuhodně klidné a zářijově chladné.“ Cílem jeho cesty je vlastně Argentina, kde má jako zástupce rakouského PEN klubu vystoupit na kongresu spisovatelů v Buenos Aires. Jenže Zweig si chce na této

cestě především otestovat nový život, chce si vyzkoušet, jestli je tam pro něho život možný, pro něho a jeho Lotte. Oba se v poslední době učili španělsky, tady na lodi se teď on učí i nadále. Stefan Zweig je sám mezi stovkami pasažérů, užívá si samotu, cestuje inkognito, žádný z pasažérů první třídy ho nezná, vidí některé, jak čtou jeho knihy. Ale když jednou sestoupí k Židům, kteří se plaví třetí třídou, okamžitě je poznán jako „velkej spisovatel“, jak si pyšně poznamenává do deníku. „Jsou šťastni, že jsem za nimi zašel.“

Zweig tady na palubě začal pracovat na nové knize, knize o soucitu, který přináší dobro jedině v tom případě, když je to opravdové sou-cítění, když je soucítící člověk připraven snášet utrpení druhého až do samého konce. Je to příběh mladého důstojníka staré rakouské armády, jenž se ze slabosti, falešného soucitu a proto, aby se zbavil pohledu na neštěstí, proviní na smrti nemocné mladé ženy, kterou původně chtěl svým lidumilstvím spasit. Je to příběh o důstojníkovi, který se na konci, téměř s úlevou, vrhá do bojů první světové války, aby ztratil sám sebe a svou vinu. Ta kniha se bude jmenovat *Netrpělivost srdce* a bude to jediný román Stefana Zweiga. Tohle téma jej vždycky zajímalo, a teď, v těchto letech exilu, více než kdy jindy: Je život bez viny vůbec možný?

Stefan Zweig je muž, který v lidech dokáže číst jako v knihách. A právě proto je neodsuzuje, nýbrž

jim rozumí. A proto se nikdy nechce rozhodnout mezi možnostmi. Sen: Stefan Zweig je mladý, tak pětadvacet let, jemná tvář, knírek, drobné brýle. Je na palubě nějaké lodi, která ho má přepravit z Janova do Neapole. Na lodi se seznámí s číšníkem, jmenuje se Giovanni. Dříve než doplují do cíle, přijde k němu Giovanni s dopisem. Jestli by mu ho prý mohl přečíst. Zweig nechápe. Ptá se, proč si ho nepřečte sám. Nemůže, prý neumí číst — cestující to nechápe. Neboť jeho svět je světem knih — svou lásku, své vědění, své myšlení, všechno se naučil z knih. Nikdy předtím o tom nepřemýšlel, ale v tomto okamžiku je mu to přesto jasné. Od tohoto Giovanniho jej dělí zeď. Neví, kým by byl bez čtení, co by byl bez knih. Nemůže na to ani pomyslet. Zweig to všechno později sepíše, v textu, který se jmenuje *Knih jako přístup ke světu*: „A já jsem pochopil, že dar nebo milost myslet s širokým rozhledem a v mnoha souvislostech, že tenhle nádherný a jediný správný způsob, jak z mnoha různých poloh nahlédnout svět, byl dán jen tomu, kdo do sebe prostřednictvím své vlastní zkušenosti pojal zkušenost mnoha zemí, lidí a dob, uchovanou v knihách, a byl jsem otřesen, jak omezeně musí vnímat svět každý, kdo si knihu odpírá. Ale také že jsem to všechno promyslel, že jsem mohl vnímat tak jasnoživě, co tomuto chudému Giovannimu chybělo ve stupňované touze po světě, tenhle dar, že člověk může být otřesen cizím, nahodilým osudem; neděkoval jsem za to vše

tomu, že se zabývám literaturou? Neboť když čteme, co jiného děláme, než že jiné věci spoluprožíváme jako cizí lidé, díváme se jejich očima, myslíme jejich mozky? A nyní se mi z tohoto jednoho oživeného a vděčného okamžiku rodily stále živější a zřetelnější vzpomínky na nesčetné blaženosti, kterých se mi z knih dostalo. Vzpomínal jsem si na důležitá rozhodnutí, která mi přicházela z knih, na setkání s dávno zesnulými pisateli, kteří pro mě byli důležitější než mnohá setkání s přáteli a ženami, na milostné noci s knihami, kdy člověk s knihami stejně jako přáteli či ženami blaženě a s požitkem zmeškal spánek; a čím víc jsem o tom přemýšlel, tím víc jsem poznával, že náš duchovní svět sestává z milionů monád jednotlivých dojmů, z nichž jen minimální počet pochází z toho, co jsme spatřili a zakusili — všechno ostatní však, ta podstatná propojená hmota, za ni vděčíme knihám, tomu, co jsme přečetli, tedy zkušenostem zprostředkovaným, naučeným.“

To se Zweigovi zdálo na oné lodi před Janovem. Bez knih zůstává svět uzavřen. Jeho svět. Jak ho vidí on, jak ho popisoval, ve všech svých knihách. Soucit, obdiv, žít a neškodit jiným. Napsal o tom i drobnou povídku, které si málokdo všiml. Jmenuje se *Anton*, je to příběh o muži, který jen tak žije na malém městě. Řemeslník, někdo, kdo umí všechno, co člověk musí v životě znát, pomáhá lidem, když potřebují pomoc, bere si jenom tolik peněz, kolik jich k životu právě potřebuje. Pokaždé

zmizí a zase se objeví, když ho potřebují. Jeho příběh končí následovně: „Mnoho let jsem o Antonovi nic neslyšel. Ale sotva bych si uměl představit někoho, o koho bych se bál méně než o něho: jeho Bůh nikdy neopustí a — což se stává zřídka — nikdy ho neopustí ani lidé.“

Stefan Zweig své pokusy stát stranou vždycky otevřeně hájil a často se k nim přiznával. I vůči někomu, o kom musel vědět, že jím za to bude pohrdat.

Ještě z Ostende napsal svému starému příteli Romainu Rollandovi, kterého miloval pro jeho knihy o hudbě a pacifismus a který se mezitím stal ideologem komunismu, stalinistou: „Pro mě je nepřítelem dogmatismus jakéhokoli druhu, izolovaná ideologie, která chce všechno ostatní zničit. Bylo by potřeba vytvořit fanatismus antifanatismu.“ To napsal fanaticovi Romainu Rollandovi a svůj text zakončil slovy: „Můj milý příteli, myslím na Vás velmi často, neboť se stáváme stále osamělejšími. Slovo se stalo slabým vůči brutalitě a to, čemu říkáme svoboda, je tomuto mládí nepochopitelné: snad přece jen přijde nějaká jiná doba! A ta nás pochopí!“ Do tohoto dopisu starému příteli vložil celou svou naději. Odpověď je chladná, bojovná a jednoznačná: „Ne, já v žádném případě nejsem sám nebo osamocený, jak mi píšete. Naopak se cítím obklopen přátelstvím milionů lidí všech zemí a opětuji je.“ Parťácký spisovatel se vysmívá osamělému příteli, který se nechce účastnit bojů své doby. „Faustovo slovo se stává

skutečností: o svobodu je třeba rvát se den co den na bojištích země. Pokud jsem přece jen někde sám, tak mezi svými kolegy-spisovateli.“

Ano, je mnohem lehčí upsat se nějakému hnutí, nějaké ideologii, nějaké straně. S jakou jistotou se pak člověk odtud, ze skály přesvědčení, může vysmívat malomyslným a odloučeným. Je to úplně snadné a nikdo to ideologům neusnadňuje tak jako Stefan Zweig, který vyjadřuje své neporozumění vůči celé epoše velmi otevřeně: „Možná je to moje poslední velká cesta, kdo ví?“ píše ve stejném dopise Rollandovi. Poslední cesta.

*

Je to tak trochu jako tehdy, v roce 1914, když opouštěl Ostende posledním vlakem. Stefan Zweig opět jede do války. Sice jen nakrátko, jen coby návštěvník, zastávka na cestě lodí. Ale v Evropě už je zase válka a ze všech angažovaných, bojovných, politických kolegů, kteří společně sedávali v Ostende, je to zrovna Stefan Zweig, kdo se jako první zastaví ve Španělsku. Je 10. srpna, loď se blíží ke španělskému přístavu Vigo, před zátokou kotví americký křižník, na pevninu se prý smí vstoupit pouze na vlastní nebezpečí. A Zweig na pevninu vystoupí. Vidí „město plné milice v nádherných uniformách, přímo německy disciplinované, modré uniformy námořníků, khaki a přilby. Mezi nimi jsou i třináctiletí

hoši ozbrojení revolverem, kteří pitoreskně okounějí a čekají u zdí, aby se nechali vyfotografovat — ale také jsem si všiml, že spousta lidí nenosí červené odznaky fašistů. Dívám se a fotografuji, třeba těžká nákladní auta jedoucí na frontu, jež jsou přeplněná vojáky v přilbách — muži vypadají stejně divoce jako naše domobrana a podle toho, co mi říkali, se zdá, že při bojích důsledně dodržují siestu.“ Muž ze staré Evropy na procházce na pomezí války. „Tady by se člověk mohl celé hodiny procházet, aniž by zjistil, že hodinu odsud se nachází fronta.“ A Zweig se celé hodiny prochází, pozoruje ševce při práci, ve výkladních skříních knihkupectví vidí vystavenou svou *Marii Stuartovnu* vedle Hitlerových spisů, Fordovy knihy proti Židům a „podobného zlořádu“. Vidí okouzující půvabné lidi, vidí osly, volské potahy, rychlé automobily a „staré ženy jako z Goyových obrazů, s rozcuchanými, zpocenými a zaprášenými vlasy, špinavými chodidly, a přesto s neskutečně noblesní chůzí“. Zweig se dívá, diví se, obdivuje, prochází se na okraji onoho bitevního pole, které bude zkušebním bojištěm nadcházející velké války, a všechno mu připadá nádherné a pitoreskní. Dvě hodiny ve Španělsku, zapisuje si nadšeně do deníku, jsou intenzivnější než celý rok v Anglii. A pak věta: „Jako svého času ve Vídni.“ Zweig tuší, že zde prodlévá předzvěst zániku jeho světa, jinak by si nezaznamenal dávnou vzpomínku na Vídeň, ale ještě naposledy to nechce brát vážně. Ještě

naposledy chce vidět krásu, krásné lidi, dobro ve světě. Španělsko nad propastí, radostní lidé, „malé kouzlo“.

Pak znovu otevřené moře, práce na románu, samota a nakonec — Brazílie.

*

Možná nebyl Stefan Zweig za celý život takhle uchvácen, tak šťastný, pyšný a důvěřivý. Jak daleko za ním leží stará Evropa, jak rychle se nechá nakazit nadšením Brazilců. Sluncem, světlem, plážemi, srdečností lidí. Země mu leží u nohou. Jak to tak vypadá, všichni lidé, které potkává, četli jeho knihy, do deníku si stále dokola poznamenává „nádherné, nádherné“. V Riu spatřuje nejšťastnější směs „Madridu a Lisabonu, New Yorku a Paříže“, ať se objeví kdekoli, všude je uchvácen nadšením lidí, před tisícovkami posluchačů čte ze svých knih, každý den několikrát napíše své jméno, přijímá jej ministr zahraničních věcí, prezident, odevšad dostává dárky, obrovský kávovar, nejlahodnější kávu, doutníky. On, který se viděl ztracený v džungli bezvýznamnosti, je najednou díky této srdečnosti zachvácen odvahou. Opojení štěstím. „Všichni cítí, že se zde chystá velká budoucnost.“ A Stefan Zweig to po několik dní vnímá také tak.

A pak se rozhoduje k cestě, do hor. Starý císař Dom Pedro tam nahoře trávil léto, když bylo dole u moře, na

Copacabaně, nesnesitelné vedro. Stefan Zweig si chce to město prohlédnout, císařský palác, ze kterého se me-
zitím stalo muzeum, skleněný palác, jenž stojí v horách.
A Brazílii, moře, to všechno si chce prohlédnout z výš-
ky. Pohled na krajinu, pohled také zpět ke staré Evropě.
A otázka, nikdy nevyřešená, visí každý den nad každým
jeho krokem: Je tady možný nový život, může zde po-
kračovat starý život?

Zweig už dávno ví, že nemůže zůstat dole ve velkém
městě, na pláži. Davy, závazky, nároky lidí, to v žádném
případě nechce. Je to pro daný okamžik pouhý sen, je
neskutečné štěstí cítit, že tady, v této zemi budoucnos-
ti, je milován jako nikde jinde, ale žít tady, v té tančíc-
cí metropoli? Vyloučeno. A léto tady bývá příliš horké
nejen pro císaře.

Cesta nahoru je tedy cestou zkoušky. Cesta vzhůru
míří daleko a ještě dál, lehce prší. Když se otočí a po-
hlédne dolů: mlha. Příroda je úchvatná, není snadné si
představit, že tady nahoře byli lidé vůbec schopni pře-
moci deštný prales. Město se rozkládá v rozeklaném
údolí, napravo a nalevo zelené hory, uprostřed úzká,
hnědá řeka, malé stezky na okraji silnice, lidé pod vel-
kými deštníky chvatně krácejí za svým. Vzduch je nád-
herný, vítr nefouká, ale je čerstvo a zeleno a vlhko a pří-
jemně chladno. Stefan Zweig si už dříve předsevzal, že
bude tuhle zemi milovat, přicestoval sem s vůlí nechat
se uchvátit. Nechce vidět temné stránky onoho nového

světa. Diktátorský režim prezidenta Getúlia Vargase, vyhoštění židovské komunistky Olgy Benário Prestesové, antisemitskou literaturu mocného fašistického hnutí Ação Integralista Brasileira, restriktivní přistěhovalecká opatření. Zweig to nechce vidět. Chce milovat.

Už v prosinci 1932 probíral cestovní plány se svým argentinským překladatelem Alfredem Kahnem, dva týdny v Argentíně a pak vzducholodí dál do Brazílie, tak si to vymyslel a Kahnovi euforicky napsal: „Jižní Amerika se k nám blíží jako živoucí naděje a k těmto zemím máme my všichni vlastně niterně blíže než k těm severoamerickým: duševní sounáležitost se mi zdá hlubší a pak — je to pro nás země neobjevená, jiná sféra.“

Politický vývoj v Evropě tehdy jeho plány zhatil. Ale láska k Brazílii, k Jižní Americe, se zrodila ještě dříve, než poprvé vstoupil na tuto část kontinentu.

A nyní tady stojí, v jemném dešti v brazilských horách. Ne, ve skutečnosti to příliš nepřipomíná průsmyk Semmering ve staré vlasti. Je to vůle ke vzpomínce, vůle objevit v novém světě starou vlast, jeho svět. Vidí už teď ten malý, bíle natřený dům, který se přimyká k hoře? Před ním malou zahradu, terasu pod převislou střechou? „Prostě bychom tu jenom žili.“ Utopie z Ostende. Je tohle místo, kde se utopie stane skutečností a také skutečností zůstane? Snad.

JAK JINÝ JE PODZIM JOSEPHA ROTHY V TOMTO roce. Sotva Stefan Zweig odjel, opět na něho dopadá neštěstí plnou vahou. Nejprve dostane dopis od svého amerického vydavatele Bena Huebsche. V něm stojí, že do budoucna už s vydáváním jeho knih nepočítá. Tvrdá rána, neboť americký trh je z finančního hlediska pro německojazyčné autory, kteří emigrovali a ztratili domácí publikum, téměř jedinou relevantní nadějí. Lion Feuchtwanger, Erich Maria Remarque, Thomas Mann a také Stefan Zweig dosahují ve Spojených státech vysokých příjmů. A také Rothova holandská nakladatelství vždy do vysokých záloh pro Rotha započítávala i prodej práv do USA a Anglie. Po Huebschově dopise Joseph Roth tuší, že v exilu už mu příjmy z prodeje jeho knih nebudou stačit, i kdyby psal sebevíc, i kdyby nakladatelstvím de Lange, Querido a De Gemeenschap souběžně prodal libovolné množství nápadů na romány.

Už v den Zweigova odjezdu do Brazílie mu Roth posílá zprávu: „Rád bych Vám napsal něco veselého, ale bohužel jsou to smutné věci. Huebsch mně prostě vypověděl smlouvu.“ Zweig to už dlouho tušil, vždyť sám nakladatele upozorňoval na klesající kvalitu Rothových knih. Teď mu je naprosto jasné, co to pro něj může znamenat: jeho odpovědnost, jeho finanční odpovědnost za přítele ještě vzrostla. A nepochybně také tuší: pro něho samého bude až příliš velká.

Nejprve se Rothova panika drží v jistých mezích. Zweig mu zanechal tolik peněz, že může pár týdnů žít bez starostí. A pak nejenže dokončil svůj další román, *Špatná váha*, ale dokonce začal psát další, *Příběh 1002. noci*, který sice nakladatelství Querido a de Lange odmítla, avšak nakladatelství De Gemeenschap za něj bylo ochotno vyplatit úctyhodný honorář tři tisíce guldenů, z nichž polovinu dostane Roth, jehož na jednání s nakladatelstvím v Amsterdamu doprovází Irmgard Keunová, jako zálohu. Jenže sotva peníze dostane, okrade ho mladý Holanďan Andries van Ameringen, který pro Rotha vyřizoval nějaké sekretářské práce. Celá záloha je pryč a peníze od Zweiga rovněž. Současně je zatčena Irmgard Keunová kvůli údajně prošlému pasu, hrozí jí odsun do Německa, a Roth, nyní zcela bez prostředků, se nesmí v Holandsku zdržovat. Šťastnou shodou okolností nebo snad díky přívětivému úředníkovi získává Keunová pětidenní vízum do Belgie a tranzitní do

Francie a oba pak cestují přes Brusel a Paříž dál do Vídně. Rakousko je mezitím jedinou zemí, v níž Keunová smí pobývat bez víza. Bydlí v hotelu *Bristol*, v němž má Roth ještě tak dobrou pověst, že nemusí své účty platit ihned. Nemají prakticky žádné peníze, de Lange se z politických důvodů a ze strachu z hitlerovského Německa zdráhá vydat Keunové nový román *Po půlnoci*, oba proto rozesílají další žebravé dopisy po celém světě, a přinejmenším starý, věrný, zamilovaný Arnold Strauss pokaždé z Ameriky pošle značnou částku. Z toho nějakou dobu žijí.

A stejně jako Stefan Zweig prožívá cosi jako opakování svých prožitků z roku 1914, když tehdy zamířil do války a válkou změněné Vídně, tak také na Rotha čeká podobná cesta: „Lvov stále v našem držení.“ Už dávno leží tohle město za hranicemi Rakouska. Ale Rothovi příbuzní tam stále žijí a Roth, který byl na jaro 1937 pozván na přednáškové turné po Polsku, tam v prosinci roku 1936 vyrazí, do staré vlasti, po níž touží, po krajině, lidech. V Ostende si zakoupil velký vak, se kterým se hodlá vydat na cesty jako jeho židovští prapředci, pravil udivené Irmgard Keunové. Zbožné východní Židy své vlasti, vzpomíná později Keunová, uctíval jako svaté, s jejich lidskou substancí se lidé západní Evropy vůbec nemohli měřit. Konečně je musel zase navštívit, ještě jednou musel do Haliče. „Už celou věčnost jsem tam nebyl. Ještě jednou to musím vidět,“ řekl své přítelkyni.

Žijí v hotelu. U příbuzných Roth bydlet nechce. „Židé mají tak malé skleničky na kořalku,“ konstatuje.

V zimě 1936/37 Roth ještě jednou ožije. Jenom zde, řekla Irmgard Keunová, jen ve své zemi si nemusí hrát na někoho, kým není. „Jen tam, odkud pocházel, nebyl roztržštěn na tisíc kusů. Pyšně se ukazoval mezi nejchudšími Židy, jako byli ti, ke kterým mne jednou zavedl. Bydleli ve sklepě, kde hořely svíčky i přes den. Posadil se u nich ke stolu a rozmlouval s nimi v jidiš, takže člověk mohl cítit jeho lásku k lidem a musel milovat i jeho samého.“ Jen do Brodů nechtěl. „Vzpomínky,“ domnívá se Keunová, „ty dobré i ty špatné, by ho až příliš rozrušily.“

Se sestřenicí Paulou Grübelovou zašel na židovský hřbitov, krácel podél řad hrobů a nahlas si pro sebe četl jména zesnulých. „Tady leží pohřbeno hodně dobrých lidí,“ řekl Paule.

V *Jahodách*, románovém fragmentu o svém domově, Joseph Roth píše: „Šel jsem ulicí vedoucí ke hřbitovu. Vlastně jsem chtěl jít opačně — k nádraží. Ale tehdy jsem si musel splést směr. Možná jsem si myslel, že se nádraží otevře až ráno, zatímco hřbitov musí být otevřený celou noc. V márnici se svítilo. Starý Pantalejmon spal vedle mrtvých. Znal jsem ho, on mě taky. Neboť v našem městě bylo zvykem chodívat na hřbitov. Jiná města mají zahrady nebo parky. My jsme měli hřbitov.

Děti si hrávaly mezi náhrobky. Staří sedávali na kame-
nech a vdechovali vůni hlíny z našich předků, hlínu,
která byla trochu mastná.“

Joseph Roth tuší, že to všechno vidí naposledy. Je
hubený „jako kostlivec“, píše Keunová, váží tolik jako
desetiletý chlapec, jenom břicho má jako balon. Zbýva-
jí mu už jen tři zuby, má potíže se srdcem, každé ráno
hodiny zvrací, takže Keunová si myslí, že umírá. Je na
ni zlý, žárlí, ani na vteřinu ji nespouští z očí a blouz-
ní. V noci se vyděsí, zuřivě volá: „Kde je paní Keunová?“
a ona křičí v odpověď, že je dole v restauraci a že by měl
okamžitě znovu usnout. Usne a následující ráno si nic
nepamatuje. Arnold Strauss, kterému Keunová líčí Ro-
thovy symptomy, píše, že jeho játra vydrží ještě nanej-
výš tak rok nebo dva.

*

Na jaře roku 1937 pozve Friderike Zweigová oba dva
na několik týdnů do Salcburku, bydlí v hotelu Stein na
úpatí Kapucínského vrchu. Stefana Zweiga jen zahléd-
nou. Je bledý jako stěna, duchem nepřítomný. Toho
dne byl zpečetěn prodej jeho domu. Definitivní louče-
ní s Rakouskem, s jeho dřívějším životem. Následující
den vyřizují právní zástupci ve Vídni výživné pro jeho
ženu a podrobnosti rozvodu. Joseph Roth je Zweigo-
vou odtažitostí hluboce raněn. Kde je ten starý přítel?

Nechápe, že ho Zweig v těchto dnech nechce vidět. Že problém Roth je na něho v těchto dnech už příliš. Roth se urazil: „K hajzlům se chováte mnohem důvěrněji než ke mně,“ napsal ze Salcburku do Salcburku. Jeho starý zachránce neodpovídá. V jednom dopise adresovaném Lotte si Zweig stěžuje na „příšerně ožralého Rotha“. Už v prosinci napsal Friderice: „Jaký to skvělý člověk jde ke dnu.“

Stefan Zweig už mu nemůže pomoci, asi ani nechce. Roth už to dlouho tuší, je na něho našťvaný, a přesto pořád doufá v dobrý konec, v opakování jejich velkého léta.

Ještě jednou červenec 1936. Ještě jednou moře. Ještě jednou Ostende.

A Roth jede. „Chci do Ostende. Bude mi Vás to připomínat,“ píše 10. července a odjíždí. Znovu do *Hôtel de la Couronne*, znovu s výhledem na plachetnice, na nádraží. „Ostende bez Vás. Stejně lokály a všechno je jinak. Velmi důvěrné a velmi cizí. Obé v děsivé současnosti.“ Píše roztoužené dopisy, milostné dopisy. Stále ještě doufá, že Zweig dorazí. Prosí o peníze. Zweig pošle peníze. Píše o všech přátelích, kteří tohle léto zemřeli, na které psal nekrology do exilových časopisů. Ale o něm, o Zweigovi, prý žádný nekrolog nenapíše, nemusí si dělat plané naděje. „Nejste mi blízek jenom duševně, nýbrž i tělesně. Je to pupeční šňůra přátelství:

ta skutečně existuje. Vůči Vám nemám odstup, a ten je předpokladem pro veřejné poslední rozloučení.“

Jeho vlastní smrt na sebe nechá čekat. „Konec se bohužel protahuje,“ dodá nakonec. „Zdechnout trvá déle než žít.“ A na konci stránky, poté co Roth připojil doušku „Objímám Vás“, připsal pozdrav jejich italský restauratér: „Salutation Almondo Ostende.“ A Roth k tomu ještě dodal, že se na něho každý den vyptává také Floréal, majitel penzionu s lodžii, kde Zweig bydlel. A nakonec zcela euforicky: „Almonda jsem taky potkal v *Café Flynt* na náměstí, kde tohle píšu. Daroval mi láhev verveinu!“

Pak jsou dopisy stále temnější a zoufalejší. Stefan Zweig už nepřijede. Jednou Roth zahlédne dva policisty, kteří odvádějí podezřelého. Líčí tu scénu soucitně, zvědavě, pak ho prý napadlo, že by mohl oba policisty oslovit a upozornit je na to, že se v případě zatčení jedná o záměnu. Ten muž, kterého hledají, je on sám. Roth píše, že doufá, že tím „přivolá rozhodující katastrofu“, ale už když to píše, uvědomí si, „že je to literární nápad“, a nechá si příležitost ujít.

Nakonec 21. září píše rozčarovaně: „Drahý příteli, dnes odjíždím. Marně jsem čekal, že Vás uvidím.“

Magické letní místo už žádný obrat v jeho životě nepřineslo. Roth jede do Paříže, i tam si dělá naděje na setkání s Zweigem. Úpěnlivě prosí, žádá, znovu vyhrožuje sebevraždou, nedokáže pochopit, proč se Zweig

ze všech sil nesnaží jej spatřit. A přesto tuší, proč to tak je — že už ho nemůže spasit ani Stefan Zweig. Ani penězi, ani společnými plány, ani společnými knihami.

*

Nakonec, v únoru 1938, přece jen Stefan Zweig přijíždí i s Lotte do Paříže. Setkají se, Roth je v katastrofálním stavu. Irmgard Keunová od něho odešla. Roth byl na ní na konci zcela závislý, panicky žárlil, nemohla bez něho vyjít z domu, aniž by ji nedůvěřivě pronásledoval. Později na to vzpomínala: „V Paříži jsem jej opustila s hlubokým vzdychem úlevy a odjela s jedním důstojníkem francouzského námořnictva do Nice. Měla jsem pocit, že jsem unikla nesnesitelné tíži.“

Téměř dva roky tvořili nejpodivnější pár mezi emigranty, mladý kmet a moudrá dáma z velkého světa, zoufalý pijan a veselá pijanka, dva bojovníci proti zániku, proti zániku světa a zanedlouho především proti vlastnímu zániku. Irmgard Keunová byla strhávána do víru neštěstí stále hlouběji. Kisch měl pravdu. Roth zvítězil, ona pila a pila a brzy se mohla s ním, mistrem v pití, klidně měřit. Přitom si uchovávala cit pro své možnosti, možnosti být si v páru navzájem prospěšní a nápomocní. S tím už byl dávno konec. On na ní visel z posledních sil, žadonil jako dítě. Nikdy prý nemilovala jiného muže tak jako jeho

a nikdy nikoho už tak milovat nebude. „Moje pokožka okamžitě řekla *ano*.“ I její duše, všechno, všechno, co Irmgard Keunová byla a je. Ale mizel jí před očima, zmenšil se, zeslábl, stal se závislejší, vybledlý stín. V Paříži musela být Irmgard Keunová silná, dlouho se toho okamžiku obávala. Rozchod byl krátký, jednoznačný, vyslovený v letu. Útěk, neboť se obávala, že ze soucitu s ním zemře. Později o rozchodu v Paříži, o jejich posledním setkání, napsala: „Bylo to jako vždycky. Byl to konec.“

Přesto se v životě Josepha Rotha objevuje ještě poslední naděje. V předchozích měsících několikrát navštívil starého rakouského následníka trůnu bez trůnu Ottu Habsburského v exilu ve Steenokkerzeelu. Tam společně s dalšími rakouskými legitimisty vymysleli zoufalý plán, který hodlali navrhnout rakouskému spolkovému kancléři Schuschniggovi. Kancléř měl abdikovat ve prospěch starého císaře, čímž by v poslední vteřině zabránil hrozícímu připojení k nacistickému Německu a zachránil rodnou vlast. Otto Habsburský napsal Schuschniggovi dopis, ve kterém mu plán podrobně vylíčil, ale Rothovi to nestačilo. Roth je o plánu natolik přesvědčen, že udělá cokoli, aby jej přetavil ve skutečnost. Všechno závisí na něm. Zweig, kterému o tom napsal, se nesnažil krásné nadšení starého přítele mírnit. Ale pochopitelně ten nápad pokládal za hloupost. Proč

by na to měl Schuschnigg přistoupit, proč by se tím měl Hitler nechat odradit od svých plánů? Také Zweig je snivý milovník starého Rakouska. Ale ještě je natolik při smyslech, aby věděl, že politika není pohádka. Pochopitelně je zneklidněn, když se o Rothovi doslechne, jaký má být jeho podíl na celé akci, ale neodrazuje ho. Nemůže ho zachránit, nemůže ho ani přivést k rozumu. Roth s definitivní platností opustil svět rozumu. Co by měl Zweig udělat?

Joseph Roth se každopádně rozhodl, že sám pojede do Rakouska a osobně Schuschnigga přesvědčí o císařově plánu. Je to šílené. Německé oddíly už stojí na hranicích, schyluje se ke vpádu do země. Jak by tomu mohl zabránit jeden opilý spisovatel v těsných důstojnických kalhotách, které už zase začal nosit?

Ano. Takový je plán Josepha Rotha. Tohle je jeho hrdinská odvaha, s níž se naposledy loučí se Stefanem Zweigem. On, jenž byl prvním židovským spisovatelem, který po převzetí moci Adolfem Hitlerem nacistické Německo opustil, je také posledním spisovatelem, který cestuje do Rakouska těsně před tím, než v zemi převezme moc Hitler. Jede vlakem, nechá se ohlásit u spolkového kancléře. Jenže Schuschnigg ho nepřijme. Rothovi se podaří získat slyšení u Michaela Skubla, státního sekretáře pro bezpečnost. A ten má pro Rotha jen jediné poselství: Opusťte co nejrychleji zemi. Váš život je v nejvyšším ohrožení.

Dne 11. března se Joseph Roth vrací do Paříže. Už 12. března oslavuje rakouský lid na náměstí Hrdinů nového mocipána. Rothova vlast a vlast Stefana Zweiga přestala existovat.

PŘÁTELE SE UŽ NIKDY NEVIDĚLI. KAŽDÝ SPĚL svou cestou ke konci. Už to neměli daleko. Že mu nebude psát slova na rozloučenou, to přece Joseph Roth Stefanu Zweigovi slíbil. Zároveň také tento o deset let mladší muž začíná tušit, že takovému pokušení stejně nebude vystaven, že jeho cesta bude mít kratší trvání než Zweigova. Roth ale nedlouho před svou smrtí napíše ještě jednou o nich obou, cosi jako nekrolog na jejich přátelství. A to v knize, se kterou už mu Zweig nemůže pomoci, ani literárně, ani z hlediska praktického života, ani finančně, ani nakladatelsky. Rothova poslední kniha, *Legenda o svatém pijanovi*. Podivně bezstarostný muž bloumá Paříží. Bez domova, s náklonností k pití a stále ve velkých potížích. Jmenuje se Andreas, přebývá pod mosty, ví, že za chladných nocí noviny dobře hřejí. Je u konce, když tu mu jedné noci vstoupí do cesty dobře oblečený pán, aby mu vnutil větší obnos peněz.

Muž nazve nešťastného pijana „bratrem“. Ten odvětlí, že netušil, že by měl bratra, ale peníze že se mohou rozhodně hodit. Pozoruhodný pár, bohatý muž a chudý muž. Jsou navzájem spojeni. Neboť nejenom chudý Andreas je šťastný z překvapivé záchrany v nouzi, ale i bohatý bratr trvá na tom, že se cítí šťastný, když může chudému předat něco ze svých peněz. A ještě něco tento bratrský pár spojuje: pod mostem, bez střechy nad hlavou a bez domova nepřespává pouze Andreas, nýbrž i zdánlivě bohatý muž putuje pořád dál a nocuje pod mosty. A tak se v této poslední knize Josepha Rotha nějakou dobu děje jeden zázrak za druhým. Až pak najednou už se žádný další zázrak nekoná.

*

Když v květnu roku 1939 dostane Joseph Roth v Paříži zprávu, že si Ernst Toller v hotelovém pokoji v New Yorku vzal život, zhroutí se. Friderike Zweigová, která u něho zrovna pobývá, ho nechá převézt do nemocnice, kde Roth o pár dnů později umírá. Stefana Zweiga zastihne zpráva o Rothově smrti ve chvíli, kdy v Londýně pracuje na knize o Romainu Rollandovi. „My, exulanti, nezestárneme,“ napíše otřeseně. A dodá: „Miloval jsem ho jako bratra.“

Mystery Train

OSTENDE UŽ NEEXISTUJE. DNES EXISTUJE JINÉ, nové město, které se jmenuje stejně. Německá vojska napochodovala do Ostende 29. května 1940. Nenarazila na žádný odpor. Roku 1944 provedly spojenecké jednotky četné nálety a město téměř zničily. Z fasády nádražní budovy dodnes stojí jen ubohé torzo. Promenádu na plážilemují bílé, nevýrazné domky, bulvár je stejně široký jako tehdy, dlážděný červenými kostkami. Všude stojí betonové lavičky, na kterých nikdo nesedává. Je listopad 2012, nebe je šedé, není tu ani noha. *Hôtel de la Couronne* zmizel, na jeho místě stojí tmavý činžovní dům, jmenuje se *Riviera*. Vedle něho je proluka, vidíme tapety sousedního domu, s velkými květy na zdi. Plachetnice v přístavu. Nikdo neplachtí. Pak, u moře, kde dříve stával *Maison Floréal*, dnes stojí žlutá užitná budova ze šedesátých let, ve třetím poschodí, ve výšce tehdejší lodžie, svítí nápis „Te Huur“, k pronajmutí. V ulici Langestraat, kde Almondo servíroval svým dvěma slavným hostům těstoviny, je tmavá hospoda, která se jmenuje *Manuscript*, přívětivý číšník je už po poledni opilý, dřevěnou špachtlí stírá pěnu z pivních sklenic, v lokále zní *Crazy Mama* od J. J. Calea, *That's All Right* Elvise Presleyho, *Sing, Sing, Sing* Louise Primy a *Mystery Train* Paula Butterfielda. U baru sedí čtyři muži a mlčí. Vypadají, jako

by zde trávili celý svůj život. Moře je šedivé a tiché, z vody vyčnívají velká zelená mola, pláž je prázdná a široká. Žádné plážové domky, několik předčasných vánočních stromků, strhávaných větrem. V jedné slepé ulici svažující se z promenády stojí úzký, starý dům. Ve výloze masky, mořské hvězdice na neviditelných vlascích, mušle. Uvnitř pult z tmavého dřeva, další, staré fotografie na stěnách. Kolem malé kuchyňky s červenými emailovými hrnci na sporáku vedou nahoru do pokoje schody s červeným kobercem, je tam klavír, obraz s pochodem mrtvých přes celou stěnu. Váza se zaprášenými travinami, na další váze leží lebka v dámském klobouku, obraz ve fotoalbu zachycuje rozrušeného starého malíře v troskách jeho rodného města. Dům Jamese Ensora. Je to jeden z mála tehdejších domů, které stojí dodnes.

A lidé?

Egon Erwin Kisch putoval přes New York do Mexika, po válce znovu do New Yorku, pak se zase vrátil do rodné Prahy, kde 31. března 1948 zemřel na následky druhé mozkové mrtvice. Ulicemi města, v němž ustal veškerý provoz, táhlo vůz s rakví šest koní. Na konci smuteční oslavy zazněla Internacionála. Arthur Koestler se dostal do Francova hlavního stanu, byl zatčen, strávil tři měsíce v oddělení pro odsouzence na smrt, byl propuštěn, odjel do Londýna, odvrátil se od komunismu, napsal epochální renegátskou knihu *Tma o polednách* a společně s manželkou Cynthií odešel 3. března 1983 dobrovolně ze světa. Émile Verhaeren uklouzl 27. listopadu 1916 při nastupování do vlaku v Rouenu, kde měl protiněmeckou přednášku o válce, a rozjíždějící se vlak ho přejel. Nabídku, že bude pohřben v Pantheonu, rodina odmítla, místo toho jej nechala pohřbít na vojenském hřbitově v Adinkerke, odkud jej ovšem ve strachu z blížících se německých oddílů vyhrabali a převezli do bezpečnějšího Wulveringenu a odtamtud jeho mrtvola roku 1927 putovala k poslednímu odpočinku do jeho rodného města Sint-Amands. Friederike Rothová, poté co její rodiče vycestovali do Palestiny, byla přeložena ze sanatoria Steinhof do Zemského pečovatelského ústavu

Mauer-Oehling a roku 1940 na jakousi kliniku u Lince, kde byla v rámci národněsocialistického programu eutanazie zavražděna. Irmgard Keunová zmizela v Holandsku, když do země v květnu 1940 napochodovaly německé oddíly. Zhubla dvacet kilo, bez přestání pila, občas ji zahlédli na ulici, jindy v nějaké hospodě. Chtěla zpátky do Kolína nad Rýnem. Její bratr napsal svému příteli: „Co s ní bude, prakticky viděno, si neumím představit. To, co napsala, je neskrývaně příliš nepřátelské a sotva jí to bude prominuto. Běhá mi mráz po zádech, z jaké podivné směsi lehkomyšlnosti a upřímné snahy osud utváří životy lidí.“ Podaří se jí návrat, v jednom národněsocialistickém literárním časopise byla triumfálně ohlášena její sebevražda. Jenže ona žila, tajně, v Německu. A potom ještě mnoho let po válce, zapomenuta čtenáři. Na konci sedmdesátých let její dílo znovuobjevil novinář Jürgen Serke. Poslední tři roky svého života s údivem prožívala jakési malé vítězné literární tažení. Zemřela 5. května 1982. Christiane Grautoffová prožila svůj život jako román, měla mnoho manželů, mnoho milenců a mnoho přátel. Zemřela 27. srpna 1974 ve svém bytě v Mexico City, zemřela tak klidně, že si toho její vnučka, která právě skotačila vedle ní na posteli, ani nevšimla. Nedlouho předtím dopsala své paměti. Na smrtelné posteli se našel lístek, na kterém stálo: „The one and only reason I wrote my autobiography with all my blood and sweet is...“ Willi Münzenberg vystoupil v březnu 1939 z komunistické strany, v květnu 1940 se nechal zatknout a vzít do vazby v Stade de Colombe, který byl využíván jako internační tábor a kde se ještě dva roky před tím odehrávaly zápasy fotbalového mistrovství světa. Doufal tak, že bude brzy přesunut do jižní Francie. Jeho plán vyšel, kolona, do které náleželi i Leopold Schwarzschild, vydavatel Kurt Wolff a mnoho dalších, se vydala na cestu do Chambaranu nedaleko Lyonu. Willi Münzenberg se oddělil od kolony 21. června. Dne 17. října se našlo jeho tělo s provazem kolem krku v lese u Charmes. Zemřel mezi 21. a 22. červnem. Otto Katz strávil život ve službách partaje, byl aktivní při budování Komunistické strany

Československa, roku 1952 byl společně s mnohými soudruhy židovského původu obžalován a odsouzen k smrti. Říká se, že jeho popel byl přimíchán k zimnímu posypovému materiálu a rozházen v ulicích Prahy. Etgar André byl navzdory mezinárodním protestům 4. listopadu 1936 stát. Pět tisíc internovaných v káznici Fuhlsbüttel vstoupilo kvůli tomu do stávký, pohřeb se na pokyn státní tajné policie konal za nejpřísnějšího utajení. Stefan a Lotte Zweigovi se přestěhovali do malého domu v brazilském Petrópolisu. Tady Stefan Zweig napsal *Šachovou novelu* a dokončil *Svět včerejška*. Dne 22. února 1942 napsal v dopise na rozloučenou, nadepsaném *Declaração*: „Zdravím všechny své přátele! Kéž byste po dlouhé noci ještě spatřili jitřní červánky! Já, příliš netrpělivý, jdu napřed.“ O Lotte se nezmínil. Žádný její dopis na rozloučenou se nenašel. Nejdéle zůstal naživu Hermann Kesten. Stal se z něho americký státní občan, žil v New Yorku, pak v Římě, nakonec v Basileji. Mladí němečtí spisovatelé o něho nejevili zájem. Vedoucí Skupiny 47, Hans Werner Richter, který ve své skupině nechtěl mít žádné emigranty, přece jen jednou Kestena a Hanse Sahla pozval. A to byla chyba, jak si Richter, někdejší voják německého wehrmachtu, napsal do deníku: „Ani jeden z nich nesnesl sebemenší kritiku, byli tak ještěně nedůtkliví a pošetilí, oba očekávali, budeme trpět pocitu viny.“ Sám Kesten si roku 1965 v bilanci německé literatury stěžoval, že noví němečtí autoři vykazují „jistou netoleranci vůči někdejším exilovým spisovatelům, které už ani k německé literatuře nepočítají nebo je separují jako v nějakém ghettu. Samozřejmě že malá skupina tehdejších exilových autorů je na to trochu citlivá, totiž ta, která je ještě naživu.“ Kesten zemřel roku 1996. Bylo mu devadesát šest let. James Ensor zemřel 19. listopadu 1949 ve věku osmdesáti devíti let ve svém rodném městě. Jeho hrob se nachází na hřbitově v dunách v Ostende. Odtamtud shora je pěkný výhled na moře.

Poděkování

Především děkuji Marcelu Reichu-Ranickému, se kterým jsem tak často hovořil o Josephu Rothovi a Stefanu Zweigovi a který zemřel právě tehdy, když jsem tuhle knihu dokončil.

Kromě toho děkuji Oliveru Matuschekovi za veškeré vědomosti o Stefanu Zweigovi a Lotte Altmannové; neteři Evě Albermannové za rozhovor o červenozlaté tapetě v jedné lipské kavárně; Raineru-Joachimmu Siegelovi za jeho znalosti o Rothovi, které mi tak velkoryse poskytl; Gabriele Kreisové za její krásnou knihu o Irmgard Keunové; Gerhardu vom Hofemu za jeho heidelberský seminář o Rothovi a za to, že mě brzy poslal do Marbachu, abych si tam mohl přečíst dopisy Josepha Rotha, uložené v zelených krabicích; Miku Lützelerovi za to, že mě jedné bouřlivé zimy povolal na svůj seminář, respektive na seminář svůj a Davida Bronsena; Albertu Ostermaierovi a Werneru Fuldovi za jejich knihu o Tollerově bohyni. A Julii Zimmermannové, Tobiasi Rüttherovi, Antonii Baumové, Maximu Billerovi, Helgemu Malchowovi, Franku Schirmacherovi, Ulle Brümmerové, Horstu a Renate Weidermannovým, Matthiasi Landwehrovi, Angelice, Stefanovi, Georgovi a Anice Loefovým, Olafu Petersennovi, Noře Hallerové, Robertu Wentrupovi, Florentine Barckhausenové, Martině Nagelové, Luise Schreiberové, Riewertu Todemu, Rolfu a Birgit Weidermannovým, všem nedělním fejetonistům a především Masche, Franzovi, Idě a Freie.

Poznámka překladatele

V textu byly použity tyto překlady:

Stefan Zweig: *Svět včerejška*, přeložila E. Červinková, Praha: Torst, 1994.

Rainer Maria Rilke: *Píseň o lásce a smrti korneta Kryštofa Rilka*, přeložil Radovan Lukavský, Praha: Vyšehrad, 1971.

Johann Wolfgang Goethe: „Fialka“, in *Balady*, přeložil Otokar Fischer, Praha: Odeon, 1976.

Joseph Roth: *Židé na cestě*, přeložil Ondřej Sekal, Praha: Akademia, 1913.

Báseň *Nadšení* od Émila Verhaerena z Zweigova německého překladu přeložil Radek Malý.

OSTENDE
1936 — LÉTO JEDNOHO PŘÁTELSTVÍ
VOLKER WEIDERMANN

Z německého originálu
Ostende. 1936 — Sommer der Freundschaft
vydaného nakladatelstvím Verlag Kiepenheuer & Witsch
v Kolíně nad Rýnem roku 2014 přeložil Tomáš Dimter

Redaktorka Olga Trávníčková
Obálka, vazba a typografická úprava Ondřej Chory
Sazba písmem Calluna Radek Novák
Tisk a knihařské zpracování Finidr, s. r. o., Český Těšín

Vydal Host — vydavatelství, s. r. o.
Radlas 5, 602 00 Brno, tel.: 545 212 747
roku 2014 jako svou 1002. publikaci
První vydání. Počet stran 164
e-mail: redakce@hostbrno.cz
www.hostbrno.cz

